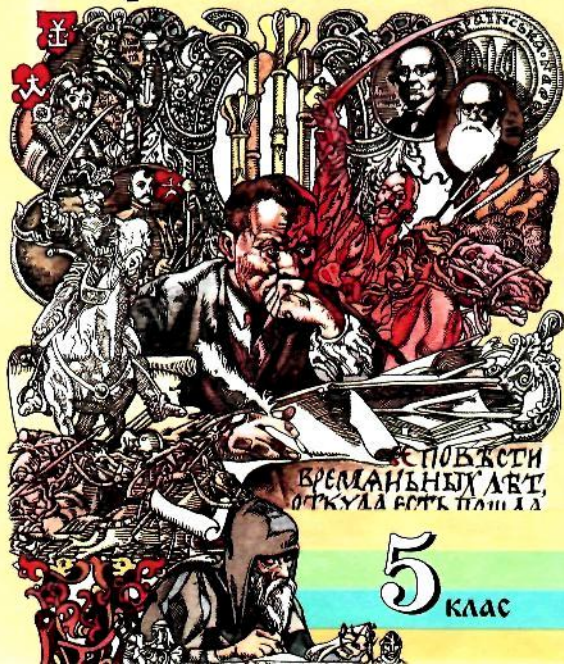

Віктор Мисан

Вступ до історії України

ІСТОРІЯ
ВРЕМЯНЫХ ЛЕТ,
ОТКУДА ВОТЪ ПОШЛА

5

клас

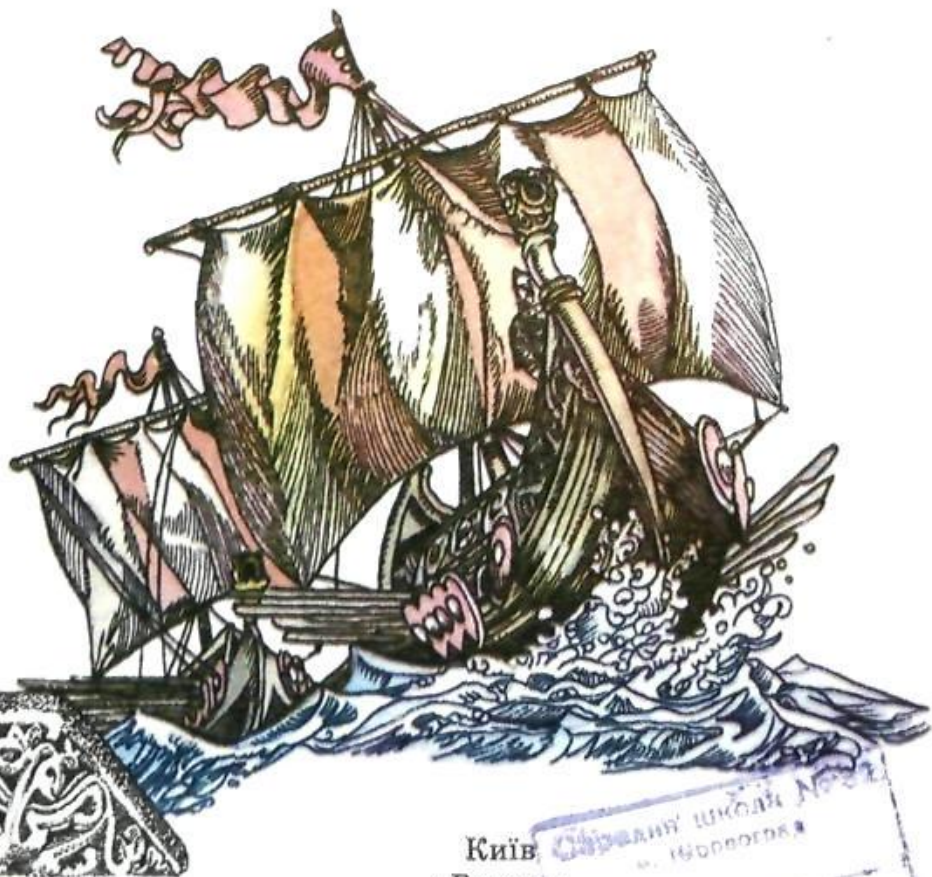
Віктор Мисан

Вступ до історії України

Підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних
закладів

Видання 2-ге, перероблене та доповнене

Затверджено
Міністерством освіти і науки України

Київ
«Генеза»
2010

ББК 63.3(4УКР)я721
М65

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 650 від 13.07.2009 р.)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Мисан, В.О.

М65 Вступ до історії України: підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Віктор Мисан. – Вид. 2-ге, переробл. та допов. – К. : Генеза, 2010. – 176 с. : іл., карти.

ISBN 978-966-11-0030-4.

«Вступ до історії України» – навчальна книжка з початкового пропедевтичного курсу історії. Інформація про найважливіші події української історії подана за тематичними розділами у вигляді невеличких оповідань. Зміст параграфів-оповідань, ілюстрації, рубрики «Цікаво знати», «Поміркуймо», «Словник», «Запишіть до робочого зошита», «Домашнє завдання», «Працюємо з історичним джерелом» допоможуть школярам вивчити, зрозуміти та засвоїти навчальний матеріал курсу.

ББК 63.3(4УКР)я721

ISBN 978-966-11-0030-4

© Мисан В.О., 2005
© Мисан В.О., переробл., допов., 2010
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, ілюстрації, 2010

<i>Юні друзі!</i>	7
-------------------------	---

Розділ перший. Знайомство з історією

§ 1. Загадкова «історія»	11
§ 2. Подорож у давнину.....	15
§ 3. Слова розкривають таємниці	22
§ 4. У пошуках скарбів	26
§ 5. Загадкові знаки	30
§ 6. Історія на карті та в назвах	34
Повторюємо найважливіше.....	40

Розділ другий. Княжа Русь-Україна

§ 7. Володарі Київської держави	45
§ 8. Розквіт Київської держави	50
§ 9. Часи боротьби і страждань.....	58
§ 10. Галицько-Волинське князівство	64
§ 11. Рукотворні свідки минулого.....	69
§ 12. Українські землі під владою Литви та Польщі	74
Повторюємо найважливіше.....	80

Розділ третій. Козацька Україна

§ 13. Наша слава не вмере, не загине	85
§ 14. Героїчні походи.....	90
§ 15. Богдан Хмельницький	96
§ 16. Гетьманщина	102
§ 17. Ліквідація Української козацької держави	107
§ 18. Свідки Гетьманщини	112
Повторюємо найважливіше.....	118

Розділ четвертий. Україна в ХІХ–ХХ століттях

§ 19. Будителі народу	123
§ 20. Як жив український народ у ХІХ столітті	128
§ 21. З темряви – до світла.....	132
§ 22. На зламі двох століть	138
§ 23. Більшовики в Україні	142
§ 24. Війна	149
§ 25. Україна в 50–80-ті роки ХХ століття.....	155
Повторюємо найважливіше.....	159

Розділ п'ятий. Україна сучасна

§ 26. Україна незалежна	165
Додатки	171
Найважливіші події в історії України.....	175

Юні друзі!

Сьогодні ви вперше зустрічаєтеся з новою книжкою. Це підручник з історії. Як працювати з підручником? Пропоную декілька порад.

Зверніть увагу на те, що основна історична інформація зосереджена в окремих розповідях-параграфах. Кожний параграф, починаючи з другого розділу, має **ключове** (основне) запитання. Воно виділене іншим кольором і знаходиться перед текстом. Відповідь на нього можна дати тоді, коли опрацюєте весь зміст параграфа. Після кожного розділу в параграфі є рубрика «**Поміркуймо**». Запитання рубрики дозволять поспілкуватися і обговорити прочитане та почуте в класі від учителя. Побачити, уявити те, про що йдеться в тексті, допоможуть **ілюстрації**. Частина ілюстрацій має інформацію, яка не подається в тексті, але про яку можна дізнатися, уважно оглянувши зображувані об'єкти. Якщо ви натрапили на незнайомі виділені слова, шукайте тлумачення в словнику або ж у тексті параграфа. Не знайдете – запитуйте значення незрозумілих слів у старших.

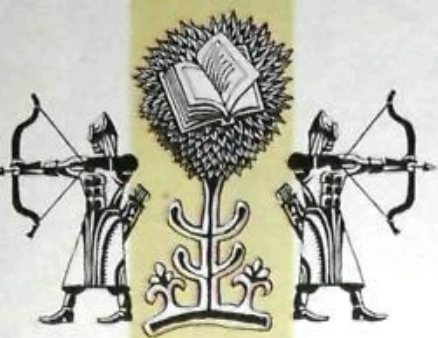
Завершує параграф рубрика «**Цікаво знати**». Це інформація для допитливих. Окрім того, додаткові відомості за темою уроку отримаєте, **працюючи з історичними джерелами**. У кінці параграфа є ще дві рубрики, які допоможуть вибрати і записати найважливіше під час роботи в класі – «**Запишіть до робочого зошита**» та ознайомитися з домашнім завданням – «**Домашнє завдання**». Матеріали кожного розділу завершують тематичні блоки завдань – «**Повторюємо найважливіше та готуємося до уроку узагальнення**».

А тепер пропоную перегорнути наступну сторінку і вирушити в захоплюючу подорож до країни Знань, де владарює її величність Історія.

Автор

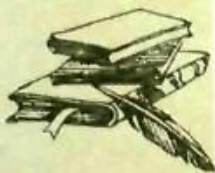
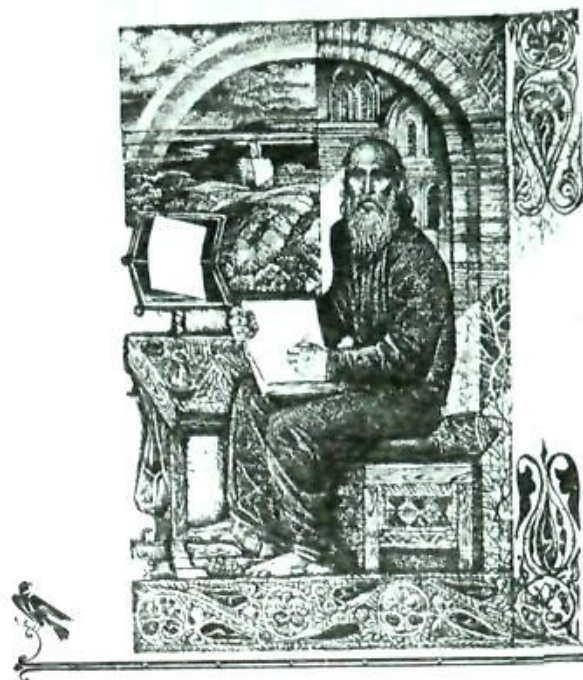
В ПОВѢСТИ
ВРЕМАНЬНЫХЪ ЛѢТ,
ОТКУДА ЕСТЬ ПОШЛА
РУСКАА ЗЕМЛА,
КТО ВЪ КИЕВѢ НАЧА
ПЕРВЪЕ КНАЖИТИ
И ОТКУДА
РУСКАА ЗЕМЛА
СТА ЗА ЕСТЬ

Розділ перший

ЗНАЙОМСТВО З ІСТОРІЄЮ

Кожен з нас неодноразово був свідком або учасником різних подій. Про те, що відбувалося колись, можемо дізнатися з газет, книжок, кінофільмів, картин, світлин. Досить часто про події минулого чуємо: це вже історія.

Що вивчає історія? Як вона пишеться? Хто збирає та опрацьовує історичну інформацію, яку ми потім знаходимо в книжках? Запитання... запитання... запитання. Їх безліч.

Сьогодні ми спробуємо підняти таємничу завісу та дізнатися про те, як пишеться історія та хто допомагає нам пізнати минуле.

§ 1. ЗАГАДКОВА «ІСТОРІЯ»

Історія – розповідь про життя людей. Чи замислювалися ви над тим, як змінюється світ, що оточує нас? Коли та ким споруджені будинки, у яких ми живемо? Що залишають люди у спадок після себе?

Близько **6000 років** тому біля сучасного села Трипільля, що на Київщині, жили люди. Вони обробляли землю, засівали її пшеницею, ячменем, просом. Випасали корів, овець, коней. Будували глиняне житло. Ловили рибу і полювали на звірів. Трипільці залишили нам глиняний посуд.

Понад **2000 років** пролежала в кургані Товста Могила, що на Дніпропетровщині, нагрудна золота прикраса – **пектораль**. Вона вражає витонченістю малюнка. Перед нами постають картини з життя людей минулого. Ось два чоловіки тримають овечу шкуру. Над ними торба для лука й стріл. Поруч, справа, інший чоловік доїть вівцю, а зліва – тримає глечик. А біля них, ніби щойно зупинилися, – дикі степові коні. На нижньому ярусі пекторалі крилаті чудовиська, леви, олені, кабани.

У **1037 році** в місті Києві споруджено Золоті ворота. Висота проїжджої частини воріт сягала 12 метрів, ширина – 6,4 метра. Увінчував споруду купол Благовіщенської церкви, укритий золотом. Очевидно, тому ворота й дістали свою назву. Споруду неодноразово руйнували чужинці. Сьогодні кияни відбудували цей чудо-витвір давньої архітектури.

Історія в ілюстраціях

Розгляньте малюнки. Що на них зображено? Відшукайте в тексті параграфу їх описи або місце, де про них ідеться.

*Посуд трипільців.
Реконструкція*

*Пектораль скіфського
царя з кургану Товста
Могила.
V ст. до н. е.*

*Золоті ворота
в Києві*

ДНУ СЪДЪТЕ ВАШН АН
 БАН . ПРИМЪТЕ СІА САН
 БАН . АА НОННІХЪ ПН
 САННХЪ БАРЮГІ ДНІ СЪ
 ВЪЖАВНІ ПОНДАНТН
 СЪ ХІРІД . АЦІ БАРІВАН
 БЪ , БАШАНН СЪБІАН
 МАНТВАМН
 АМІНЬ .

БѢДЪСІВАНІ ВЪЛІВЪ ,
 РІСЪ , А , ФЪА .

Сторінка з «Букваря» Івана Федорова (Федорівича).
 1574 р.

Перед нами невелика книжка. Це «Буквар». Його автор Іван Федоров (Федорівич). «Буквар» видрукувано 1574 року у Львові. Він не схожий на сучасні підручники і мало чим зрозумілий нам. «Буквар» є свідченням того, що понад 400 років тому в Україні діти навчалися за власними друкованими книжками.

Пам'ять зберегла чимало легенд, переказів, дум, пісень про захисників українського народу – козаків.

Розвивайся, сухий дубе,
 Завтра мороз буде.
 Ой збирайся, молодий козаче,
 Завтра похід буде.

Поміркуймо

Що спільного між глиняним посудом трипільців, пектораллю, Золотими воротами, «Букварем», народною піснею? Про що можуть «розповісти» нам перелічені пам'ятки?

Нестор Літописець.
 Сторінка з «Патерика
 Печерського».
 Початок XVIII ст.

Скільки всього залишили після себе люди! Усе, що нас оточує в повсякденному житті, створено людською працею. Усе це є історією – історією нашої держави, краю, міста, села, нашого рідного дому.

Історія розповідає нам про те, де (на якій території), коли (скільки років тому) та як жили люди (що робили). Історія – розповідь про події, що відбувалися в житті людей.

Слово «історія» має грецьке походження. У перекладі українською мовою воно означає «дослідження», «повідомлення», «розповідь», «оповідання», «оповідь про події».

Літописці історії. Оповіді про те, як жили люди, що й коли відбувалося в їхньому житті, як це життя змінювалося, пишуть історики. Завдяки їхній щоденній праці народи знають своє минуле.

Давньоруський літописець, чернець Києво-Печерського монастиря Нестор уклав «Повість минулих літ» – один з найдавніших літописів. У своїй праці він розповів про давню історію нашої батьківщини, описав події від **860 до 1111 року**. Уявіть, що Нестор не наважився б писати літопис. Історія кількох поколінь за 250 років зникла б безслідно.

Літописцем українського козацтва називають історика Дмитра Яворницького. За 50 років наукової діяльності він надрукував понад 210 праць з історії, зібрав понад 75 тисяч експонатів, які є гордістю українських музеїв. Відомий російський художник Ілля Рєпін на славнозвісній картині «Запорожці пишуть листа турецькому султану» намалював Д. Яворницького в образі писаря – літописця козацької слави.

Батьком української історії величають Михайла Грушевського, автора 10-томної «Історії України-Руси», відомого державного діяча, письменника. Сотні подій, у яких брали участь мільйони людей, описані М. Грушевським майже в 2000 праць.

*Дмитро
Яворницький*

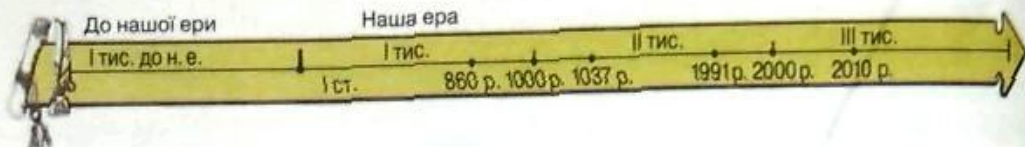
*Михайло
Грушевський*

Поміркуймо

Чому Нестора, Дмитра Яворницького, Михайла Грушевського називають літописцями історії?

Як лічити час в історії. Ви звернули увагу на те, що в нашій розповіді використовувався час (дати): близько **6000 років** тому, понад **2000 років** тому, **1037 рік**, **1574 рік**, понад **400 років** тому, **860–1111 роки**. Історик повинен знати, коли відбувалася та чи інша подія. З'ясувати її тривалість (початок і закінчення) допомагає хронологія. Рахувати час можна: **РОКАМИ**, наприклад: **1, 2, 3, 4, ..., 2010**; **СТОЛІТТЯМИ** (віками): **I століття** (1–100 роки), **II століття** (101–200 роки), **X століття** (901–1000 роки), **XVIII століття** (1701–1800 роки), **XXI століття** (2001–2100 роки); **ТИСЯЧОЛІТТЯМИ** – **I тисячоліття** (1–1000 роки), **II тисячоліття** (1001–2000 роки) тощо.

Відлік років від певної події називається **літочисленням**. Тривалий час історики не могли дійти згоди: з якої події розпочинати відлік часу. Урешті порозумілися й вирішили рахувати час від народження Ісуса Христа. Рік народження Христа вважається першим роком **християнської ери**, або **нашої ери** (н. е.). Отже, якщо на календарі **2010 рік**, то це означає, що людство прожило 2010 років від дня народження Христа. Відлік часу до **нашої ери** (до н. е.) рахують у зворотному порядку, назад – від 1 року до безкінечності. За таким відліком обов'язково вказують, що подія відбулася до нашої ери. Отже, якщо поблизу села Трипілля люди жили близько 6000 років тому, то це означає, що вони проживали за 4000 років до нашої ери, або в IV тисячолітті до н. е. (від 6000 років віднімаємо 2010 років нашої ери). Якщо потрібно встановити, чи довго тривала подія, то для цього віддати, коли подія завершилася, віднімаємо ту, з якої вона розпочиналася.

Поміркуймо

Уявіть, що люди відмовилися використовувати лічбу часу. До чого це призвело б?

Словник

Експонат – предмет, який показують на виставці або в музеї.

Курган – насип над стародавньою могилою, земляний пагорб.

Літопис – послідовний запис історичних подій, зроблений сучасником і, як правило, написаний від руки.

Пектораль – нагрудна золота прикраса у формі півмісяця, основу якої складають масивні золоті обручі; символ влади.

Хронологія – історична дисципліна, що встановлює дати подій та документів. Під хронологією розуміють послідовність подій у часі.

Цікаво знати

«Буквар» («Азбука»), надрукований 1574 року у Львові Іваном Федоровим (Федорівичем), складався з абетки, граматичних складів, зразків відмінювання і короткої читанки. До нас дійшов лише один примірник «Букваря», знайдений у Римі (Італія) в 1927 році. Сьогодні він зберігається в бібліотеці одного з університетів Сполучених Штатів Америки.

Запишіть до робочого зошита

1. Історія – це...
2. Чернець Нестор, Д. Яворницький, М. Грушевський – це...
3. Лічба часу важлива тому, що...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 1. Загадкова «історія».

* Дайте відповідь на запитання:

1. Чому істориків називають літописцями?
2. Як лічать час в історії?

* Усно виконайте завдання:

1. Скільки років тому: а) споруджено Золоті ворота в Києві; б) видрукувано «Буквар» у Львові? 2. У якому столітті: а) будувалися Золоті ворота в Києві; б) друкувався «Буквар» у Львові? 3. У якій ері жили трипільці і була виготовлена золота пектораль? 4. Поясніть такі слова й словосполучення: *історія, літописці, літочислення, наша ера, дохристиянська ера.*

§ 2. ПОДОРОЖ У ДАВНИНУ

Історичні джерела. Звідки історики отримують інформацію про події, які відбувалися сотні, тисячі років тому?

Дослідники минувшини користуються **історичними джерелами**. Люди завжди залишали сліди свого життя й діяльності на землі. Попіл від вогнища, що горіло тисячі років тому, знаряддя

Мечі, знайдені археологами в давньому похованні

праці, посуд, зброя, одяг, будівлі, місця поховань – це **речові джерела**. Вони допомагають відтворити картини життя людей.

Пам'ять про минуле зберігається в книгах, написах на посуді, стінах будівель, у газетах, листівках тощо. Це інша група джерел – **писемка**. Частину інформації про своє минуле народ зберігає в переказах, легендах, піснях, міфах, які називають **усними джерелами**.

Писемні, усні та речові джерела є найціннішим скарбом для істориків. Завдяки їм «оживає» минуле.

Поміркуймо

Про що історикам можуть «розповісти» зброя, одяг, глечик, народна пісня? Яка інформація в них прихована?

Археологія. За допомогою речових джерел відтворюють картини життя минулого. Однак залишається нез'ясованим, як вони потрапляють до рук істориків. Найкраще на це запитання відповів би **археолог** – людина, що займається **археологією**.

У перекладі з грецької слово «*археологія*» означає «*розповідь про минуле*».

*Давньоруський скарб,
знайдений на вул.
Десятинній у Києві*

Але ця розповідь складається на основі розкопаних, знайдених і вивчених предметів давнини. Археолог вивчає минуле за допомогою **речових пам'яток**.

Археологи знають чимало секретів про те, як і де шукати речові пам'ятки. Восени та навесні вони оглядають виорані поля. Чи немає там уламків посуду й знарядь праці? Їх цікавлять штучні земляні насипи. Чи не є ці пагорби курганами, оборонними валами?

На археологічних розкопках

Потім починаються розкопки. Їх проводять за дотримання правил: під час розкопок археологи обережно зчищають ґрунт, акуратно звільняють щіточками поверхню предметів від різних нашарувань, не поспішають підіймати речі, якщо на них є тріщини, пошкодження. Пам'ятки фотографують або змальовують, заносять на спеціальну карту, щоб згодом відтворити картини життя минулого. Після того як предмети «звільнені» із землі, їх досліджують: установлюють вік, матеріал, особливості виготовлення.

Поміркуймо

Чому праця археологів потребує великої уваги та акуратності?

Тасмниці скіфських курганів. Наприкінці XVIII століття археологи зосередили свою увагу на розкопках пам'яток півдня України поблизу Чорного моря. Знахідки дозволили їм стверджувати, що в давнину на цій території проживали **скіфи**.

Інформацію про скіфів археологи отримували здебільшого, досліджуючи кургани на територіях Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської областей. В одному з таких курганів – Товстій Могилі – у **1971 році** археолог Борис Мозолевський знайшов золоту пектораль. В іншому – кургані Солоха – відкопали ядринний гребінь, у верхній частині якого зображено битву скіфів.

Свідчення для
м. Курової

Розгляньте вироби скіфських майстрів. Вони виготовлені вручну понад 2000 років тому. Чим вразили вас ці вироби? Що ви можете розповісти про майстерність їх авторів?

1. Золотий гребінь з кургану Солоха.
2. Срібна амфора із скіфського кургану Чортомлик. IV ст. до н. е.

Греки на території України. Понад 2500 років тому на півдні України – у Північному Причорномор'ї – виникли грецькі міста-держави. Їх засновниками були переселенці з Греції. У пошуках кращого життя, незайманих земель вони вирушали в мандри. У Причорномор'ї та Криму греки збудували міста – Тіру, Ольвію, Пантикапей, Херсонес. Археологи відтворили історію цих поселень.

Кожне місто було своєрідною невеличкою державою з власними органами управління, армією. Місто захищали фортечні мури. Вулиці прямолінійно перетинали одна одну. Дороги вимощували камінням та керамічними плитами. Водопровідними каналами питну воду подавали споживачам. Громадські будівлі та маєтки заможних громадян прикрашали мармуровими колонами й скульптурами.

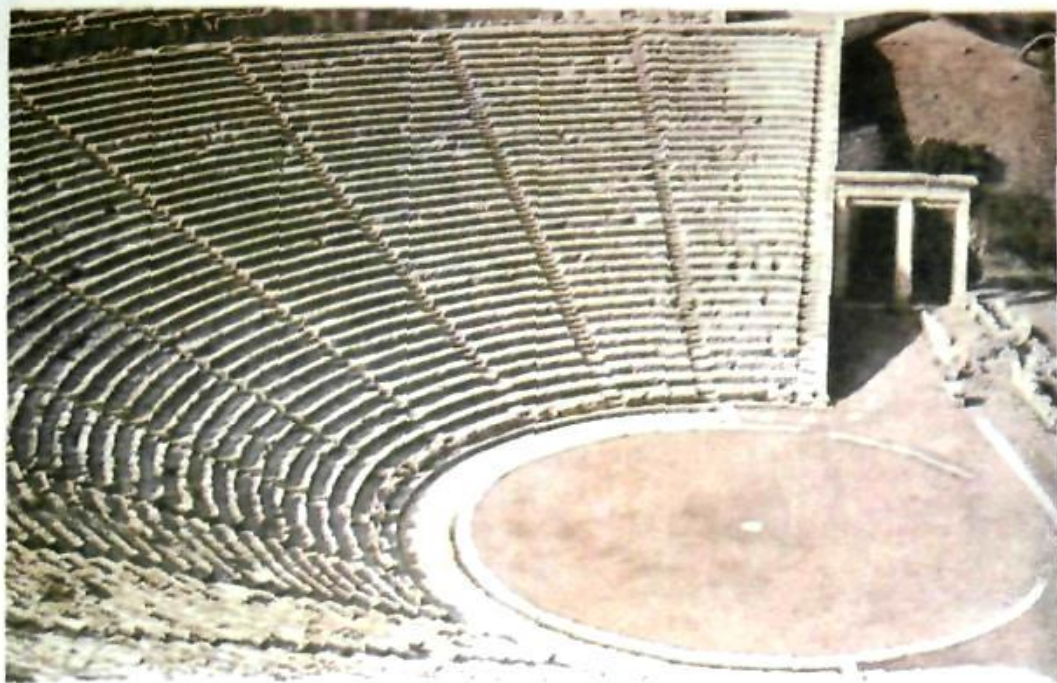

*Руїни Пантикапея.
Сучасний вигляд*

У години відпочинку городяни поспішали до театру, де дивилися вистави. Любителі кінних видовищ надавали перевагу іподрому.

На яку кількість людей були розраховані давньогрецькі театри? Про що свідчить відсутність у театрі накриття?

Давньогрецький театр

Тут вони ставали свідками захоплюючих перегонів на колісницях.

Міць грецьких міст-держав підірвали кочові племена. Минули століття, і міста-руїни вкрив шар піску та глини.

Відкриття XIX століття. Видатним відкриттям XIX століття називають знахідки відомого українського археолога Вікентія Хвойки. У **1893 році** він проводив розкопки поблизу села Трипілля на Київщині і на основі зібраних пам'яток зумів відтворити картини життя трипільців.

Трипільці селилися поблизу річок. Будували глиняні домівки прямокутної форми, з декількох кімнат. Забудова поселень здійснювалася по колу. Трипільці займалися землеробством. Вони виготовляли вироби з міді й користувалися ними. Неперевершеними майстрами були гончарі. Вони випалювали посуд. На посуді зображали сонце, місяць, рослини. Унікальними пам'ятками трипільців є жіночі статуетки. Глиняні статуетки створювали на знак поклоніння богині родючості – Великій Матері. Віднайдені археологами пам'ятки, як правило, зберігаються в музеях.

Поміркуймо

З яким природним матеріалом мали справу трипільці? Де та чому вони найчастіше його використовували?

Музей. Слово «музей» грецького походження.

Музей – установа, у якій збирають, вивчають і виставляють для огляду знаряддя праці, предмети побуту, книги, монети, документи, картини тощо.

Трипільський горщик та модель житла, реконструйовані (відтворені) археологами та художниками-реставраторами

музей Великої Вітчизняної війни), художні (тут експонуються твори мистецтва), літературні, природничі, технічні тощо.

Якими бувають музеї і що вони збирають? Музеї, експонати яких розповідають про природу, життя людей у давнину і тепер, основні історичні події на території якогось краю, називаються **краєзнавчими**. Музей, у якому зібрані книги, стародавні літописи, приладдя, за допомогою яких писалися й друкувалися книги, називається **музеєм книги та книгодрукування**. Бувають музеї **археологічні**, де виставлені пам'ятки, віднайдені археологами, **історичні** (присвячені історії краю або країни), музеї, присвячені окремим **історичним подіям** (наприклад,

Поміркуймо

Чому музеї називають скарбницями історії?

Словник

Іподром – спеціально обладнаний майдан для випробування коней і кінноспортивних змагань.

Скіфи – іраномовні племена, що прийшли з Азії і проживали в степах Причорномор'я та Приазов'я 2500 років тому.

Цікаво знати

– Історія музеїв налічує кілька тисяч років. На території України перший музей відкрито майже 200 років тому в місті Миколаєві. Одним з перших був музей старожитностей, заснований у 1825 році в Одесі. Більшу частину експонатів склали твори мистецтва, подаровані колекціонерами.

– До найбільших скарбниць нашої держави належать музеї народної архітектури і побуту в містах Києві та Переяславі. Київський музей має площу понад 150 гектарів, на якій розташовано більше 300 пам'яток народної архітектури з різних областей України. У фондах музею близько 60 000 експонатів. Переяславський музей налічує понад 127 000 експонатів.

Запишіть до робочого зошита

1. Речові джерела – це...
2. Писемні джерела – це...
3. Усні джерела – це...
4. Завдяки праці археологів ми...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 2. Подорож у давнину.

* **Дайте відповідь на запитання:**

1. Які історичні джерела допомагають отримати інформацію про минуле?
2. Які відкриття на території України здійснено завдяки археологам?

* **Усно виконайте завдання:**

1. Відшукайте фрагменти тексту, до яких підібрано ілюстрації.
2. Скільки років тому: а) Б. Мозолевський знайшов золоту скіфську пектораль; б) В. Хвойка розпочав розкопки поблизу села Трипілля; в) з'явилися перші поселення греків на території України?
3. Довідайтеся, чи проводили археологічні розкопки на території або поблизу вашого поселення.

§ 3. СЛОВА РОЗКРИВАЮТЬ ТАЄМНИЦІ

Хто досліджує писемні пам'ятки, Сучасні історики в повсякденній праці використовують **писемні пам'ятки**. Помітне місце серед них займають **рукописи** – праці, написані власноруч. Рукописну спадщину вивчають **палеографи** – фахівці з **палеографії**.

Слово «палеографія» грецького походження і складається з двох слів: «палео» – «давній», «графо» – «пишу». Палеографія вивчає писемні пам'ятки давнини.

Палеографи досліджують, як змінювалося письмо, форма літер, матеріал, на якому писали, знаряддя письма, оздоблення текстів. Щоденна праця палеографів дозволяє відновити втрачені пам'ятки, розшифрувати написи на окремих предметах, зробити писемні джерела зрозумілими й доступними в користуванні.

Як і на чому писали в давнину. Писемність на Землі виникла понад 5000 років тому.

Перше письмо, яке придумали люди, було малюнкове. За допомогою малюнка розповідали про важливі події: господарську діяльність, полювання, війни, хвороби тощо. Кожне слово або словосполучення позначалося окремим малюнком. Малюнки наносили на стіни печер, поверхню кісток, посуд, дерев'яні дощечки.

Багато сотень років тому писали на **глиняних табличках**. З глини робили невеликі пластини і на мокрій поверхні спеціальними паличками видавлювали знаки. Потім такі таблички сушили на сонці або обпалювали на вогні, що робило їх міцними. Ні дощ, ні спека для таких табличок були не страшні. Але вони могли розбитися. І все ж крізь віки до нас дійшло чимало таких пам'яток. В окремих країнах навіть збереглися «глиняні» бібліотеки.

Для письма використовували і **папірус**. Папірус – це рослина. Вона не росте на території нашої країни. Її зарості мандрівники знаходили в Єгипті. Стебла папірусу розрізали на тоненькі смужки і склеювали одну з одною у своєрідні аркуші.

Окремі народи користувалися **дерев'яними дощечками**. Їхню поверхню змащували воском, а потім видряпували букви металевою паличкою. Щоправда, вберегти такі «аркуші» було важко. Їх легко нищили сонце та вогонь.

Вавилонська глиняна табличка. Близько 2600 р. до н. е.

Чим пояснити той факт, що в багатьох народів були для письма свої знаки та матеріал?

Берестяна грамота

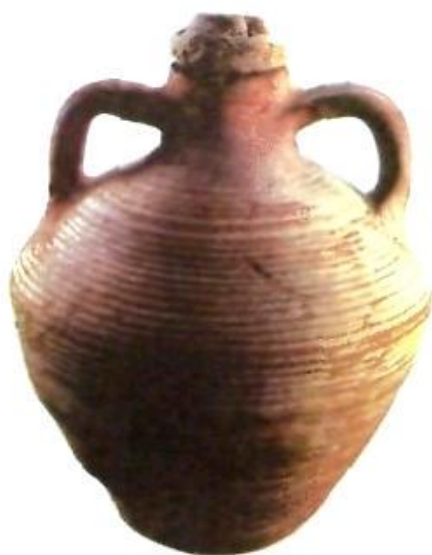
Книжкова справа в Україні. На території України в давнину традиційним матеріалом для письма були **кора берези (береста)** та **пергамент**.

Берестяні грамоти – писемні пам'ятки на корі берези.

Археологам в Україні вони трапляються рідко. Інша справа – пергаментні книги. Пергамент виготовляли з телячих шкур. Спочатку його завозили в Україну з грецьких міст. Понад 700 років тому пергамент навчилися робити і в нас. Тисячі рукописних книг на пергаменті зберегли бібліотеки Київської Русі. Одна з перших книгозбірень відкрилася в **1037 році** в Софійському соборі міста Києва.

На Русі книги переписували в монастирях. Над цією справою працювали *десятки ченців*. Крім переписувачів та палітурників, тут трудилися перекладачі, художники, майстри, що виготовляли пергамент, ювеліри. Книги коштували дорого. За одну можна було купити великий міський будинок або 12 гектарів землі.

З **XVI століття** в українських землях з'явилися друковані книги. Друкарство започаткували в монастирях і церквах, у маєтках заможних людей. З появою паперу та механічного тиражування книги стали дешевшими й доступнішими для більшої кількості людей, ніж це було раніше. Тисячі книг минулих століть сьогодні зберігаються в бібліотеках, музеях та **архівах**.

*Амфора з написом «Петро»
XI–XIII ст.*

*Остромирове євангеліє:
1056–1057 рр.*

Чому книги з пергаменту були дорогими? Чому в Україні не прижилася традиція письма на дерев'яних дощечках і березовій корі?

Живе слово історії. «Живим словом історії» справедливо називають усні джерела, до яких ми відносимо міфи, перекази, легенди, казки, пісні. Дехто може стверджувати, що таке джерело не приверне уваги дослідників, але це не так. Усні джерела, які становлять основу народної творчості, дають багато інформації. Міфи можуть розповісти нам про уявлення давніх людей, фантастичних істот і божества. Народні пере-

кази, легенди оповідають про життя людей, їхні героїчні походи. У піснях і думах є чимало цікавого про побут народу, господарську діяльність, свята, героїв тощо.

Писемні та усні джерела відіграють важливу роль у дослідженні історії. Найцінніше в них – інформація.

Поміркуймо

Чому писемні джерела називають інформаційними?

Словник

Архів – установа, яка збирає, впорядковує та зберігає документи, писемні пам'ятки.

Віск – речовина жовтого або білого кольору, яку виробляють бджоли. З воску виготовляють свічки.

Цікаво знати

– Найдавнішою вітчизняною рукописною книгою на пергаменті, яка збереглася до наших днів, є Остромирове євангеліє, написане в 1056–1057 роках за князювання в Києві Ізяслава Ярославовича. Створив книгу диякон Григорій.

– Найдавнішими документами, писаними на бересті, є грамоти, знайдені на території міста Звенигорода на Львівщині. Їм понад 800 років.
– В усі часи були люди, які крали не лише майно, але й книги. Колись у бібліотеках Західної Європи найцінніші книги приковували до столів і полиць ланцюгами. Та одним з найцікавіших був засіб, який практикувався в Україні. На полях або на початку книги писалося міцне закляття, лайка до того, хто захотів би книжку вкрати. Ось зразки таких записів: «Хто хотів би цю книжку віддалити з цього місця, той буде мати зі мною справу перед Божим судом», «Хай ця книга перебуває в цій церкві вічно, а хто її візьме, хай буде проклятий, хай буде засуджений на негасимий вогонь і хай точить його невиспучий черв'як». На одному рукописі XVIII століття стояв навіть такий двовірш: «Хто би мав сю книгу вкрати, тому сім літ свині пасти».

Запишіть до робочого зошита

1. Понад 5000 років тому...

2. Понад 700 років тому...

3. У 1073 р. ...

* Писемні та усні джерела відіграють важливу роль у дослідженні історії. Вони допомагають нам дізнатися...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 3. Слова розкривають таємниці.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які матеріали для письма використовували люди в давнину?

2. Як і хто створював в Україні перші книги?

* Виконайте завдання:

1. Складіть розповідь «Книжкова справа в Україні» за таким планом: а) найдавніші писемні пам'ятки в Україні; б) пергамент – матеріал для письма; в) з історії української книги; г) установи, що зберігають книги. 2. Прочитайте фрагмент стародавнього літопису. Доведіть, що запропонований уривок взятий з літописної книги, а не з якої-небудь іншої.

«У рік 964. Коли князь Святослав виріс і змужнів, став він воїнів збирати, багатьох і хоробрих, бо й сам був хоробрий і легкий...

У рік 965. Рушив Святослав на хазар. Почувши про це, хазари вийшли насупроти з князем своїм... І зступилися війська битися, і сталася битва межи ними, і одолів Святослав хазар...

У рік 966. Переміг Святослав в'ятичів...

У рік 967. Рушив Святослав на Дунай на болгар, і в битві одолів Святослав болгар. І взяв він вісімдесят городів по Дунаю, і сів, князюючи, тут, у городі Переяславці...».

§ 4. У ПОШУКАХ СКАРБІВ

Нумізматика. Вам, напевно, доводилося читати про шукачів скарбів. Можливо, траплялася інформація про те, як люди знаходили в горщиках прикраси, стародавні монети. Для дослідників будь-який історичний скарб є цінним джерелом. Коли ж ідеться про стародавні монети, то важко знайти такого історика, який би не захотів з ними попрацювати.

Грецька монета
з м. Херсонеса

Галузь знань, що досліджує монети, називається нумізматикою. Як і багато інших відомих нам історичних термінів, це слово походить з грецької мови. «Номізма» у перекладі означає «монета», «гроші».

А ще номізмою називали грошову одиницю Візантії у VIII–XII століттях. Від цих слів пізніше утворився термін «нумізматика». Ця галузь вивчає окремі монети, скарби з монет, техніку монетної справи тощо.

Чому історики цікавляться нумізматикою? І справді, чому такий інтерес викликає монетна справа в істориків?

По-перше, знайдені монети на тій чи іншій території свідчать про існування торгівлі. Яка ж торгівля без грошей? Хоча нам відомі періоди в історії людства, коли грошей не було. Функцію грошей виконували окремі товари: шкури забитих тварин – лисиць, куниць, соболів, лантухи із зерном, худоба тощо. Але так було не завжди. Люди, відчуваючи незручність таких «грошей», замінили їх на металевий еквівалент – монети. Вони були набагато зручнішими в користуванні.

Срібляник Володимира
Святославовича

По-друге, монети дозволяють дослідити матеріал, з якого їх виготовляли: мідь, золото, срібло, бронза, алюміній тощо. Монетам з дорого-

Паперові гроші Української Народної Республіки. 1918–1919 рр.

цінних металів (золота, срібла) зазвичай користувалися багаті люди. Ті ж, хто був незаможним, використовували здебільшого монети з міді та бронзи.

По-третє, монети є також писемними пам'ятками. На них мало написів: дати, імена та прізвища правителів країн, назви подій, грошових одиниць, крилаті вислови тощо.

По-четверте, на монетах бачимо багато зображень: портрети історичних осіб, картини з життя людей, рослини, тварини тощо. Тисячі найрізноманітніших відбитків несуть у собі цікаву інформацію.

Крім металевих грошей люди з часом винайшли й паперові. Галузь знань, яка вивчає паперові гроші, називається **боністикою** і входить до нумізматики як її складова.

Поміркуймо

Чому історики цікавляться нумізматикою? Яку інформацію можна отримати, досліджуючи монети та паперові гроші?

Грошовий обіг в Україні. Перші гроші в українських землях у давнину з'явилися понад **2600–2500 років** тому. Це були монети. Вони належали грекам, які оселилися на узбережжях Чорного та Азовського морів, у гирлі річок Дніпра, Південного Бугу, Дунаю. Грошові знаки мали вигляд монет-стрілок (подібні до наконечників стріл). Виготовляли їх з бронзи. Пізніше з'явилися монети у вигляді дельфінчиків та великі круглі монети із зображенням богів, птахів, тварин, риб. Греки карбували монети також зі срібла. Вони виготовляли гроші для скіфів, які були їхніми сусідами. До наших днів дійшли скіфські монети із зображеннями правителів цього народу.

Із часом на українських землях стали використовувати римські та арабські монети. Тільки в Києві знайдено понад 11 тисяч арабських монет. Матеріалом для їхнього карбування було срібло.

Гривня кийівського типу.
XI–XII ст.

користувались як монета, бо на ті часи мали велику цінність. Саме вони дали назву сучасним паперовим грошам України.

Перші руські монети почали карбувати **наприкінці X – на початку XI століття**. Це були **златники** і **срібляники**. Згодом грошовою одиницею Київської Русі стає **гривня**. Гривня мала певну вагу та форму. Найпоширеніші кийівські гривні – срібні шестикутні злитки, середня маса яких коливалася від 140 до 160 грамів. Злитки-гривні рідко ви-

Поміркуймо

Як можна пояснити той факт, що на території України знаходять монети багатьох народів світу? Доведіть, що в українських землях започатковано власну грошову одиницю.

Словник

Бронза – метал, сплав міді з оловом.

Візантія – держава, що існувала в IV–XV століттях на узбережжях Чорного та Середземного морів.

Златник – перша золота монета, яку карбували на території Київської Русі в кінці X – на початку XI століття. Маса – 4,2 г.

Рельєф – опукле зображення на поверхні предмета, стіні, будівлі тощо.

Срібляник – перша срібна монета, яку карбували на території Київської Русі наприкінці X – на початку XI століття. Для виготовлення цих монет використовували срібні арабські монети.

Цікаво знати

Монета – це карбований злиток певної форми. Карбування монет здійснювалося за встановленими правилами, які з часом змінювалися. Невеличкі срібні або золоті пластинки клали на металеву поверхню і били по них молотком з **рельєфним** малюнком. Такий малюнок міг бути і на штампі, який накладали на шматок монетного металу і з допомогою удару наносили зображення. Оскільки шматки металу були не однаковими, то вага монет і форма відрізнялися. Отже,

потрібно було весь час перевіряти вагу й пробу (вміст дорогоцінного металу) монет. З часом карбування вдосконалили. Потреба в подібних операціях відпала. Згодом монета набула круглої форми. Її лицьовий бік почали називати – **аверс**, зворотний – **реверс**, а бокову частину – **ребром**. На лицьовому боці зображують герби, державні символи, портрети видатних діячів, правителів. А на зворотному боці – номінал монети (1, 2, 5, 10, 25, 50). Ребро також має відповідне оформлення, щоб запобігти зрізуванню цінного металу та підробці. Своїй назві цей карбований злиток металу завдячує римській богині Юноні Монеті. Металеві гроші, які карбувалися на монетному дворі поблизу храму богині, стали називати монетами.

Запишіть до робочого зошита

- Функцію грошей у давнину виконували...
- Перші гроші на українських землях з'явилися...
- Давні українські монети виготовляли з...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 4. У пошуках скарбів.

* Дайте відповідь на запитання:

1. До яких історичних джерел належать монети і паперові гроші?
2. Що ви дізналися про грошовий обіг в Україні в давнину?

* Виконайте завдання:

1. Скільки століть тому на території Київської Русі почали карбувати монети? 2. Чим сучасні гривні відрізняються від гривень часів Київської Русі? Назвіть не менше п'яти відмінних ознак. 3. Визначіть, що зображено на аверсі, реверсі та ребрі сучасних українських монет.

§ 5. ЗАГАДКОВІ ЗНАКИ

Знаки-символи. Чи знаєте ви, що означає слово «герб»? Чому гербами цікавляться історики?

Слово «герб» походить від німецького «*ербе*» та означає «спадщина». Герб – емблема, що складається із зображення різних фігур, предметів, розміщених у певній послідовності з дотриманням відповідних вимог.

Герби можемо побачити на прапорах, документах, монетах, посуді, будівлях, рукописних і друкованих книгах тощо. Перше, що впаде нам у вічі при детальному знайомстві з гербами, – це те, що, зазвичай, вони подібні за формою і складаються з різних елементів. Кожен з них приховує в собі якийсь зміст.

Як розшифрувати зображення гербів? Люди ще з давнини прагнули передавати інформацію в скороченому вигляді за допомогою знаків. У Європі розробили і обов'язкові складові герба: «щит», «шолом», «намет», «корона», «нашоломник», «щитотримачі», «мантія», «девіз» (короткий вислів – гасло роду). Перші герби з'явилися як емблеми родин, а потім і держав.

Історія в ілюстраціях

Розгляньте зображення на гербах. Чим вони відрізняються? Що мали б означати предмети на гербах?

Герб гетьмана
Богдана
Хмельницького

Герб
м. Білополя
Харківського
намісництва. 1781 р.

Герб м. Корона
Новгород-Сівер-
ського намісництва.
1782 р.

Поміркуймо

Розгляньте малий Герб України. На що він схожий? Як ви можете розтлумачити його зображення? Що вам нагадує його основний елемент?

Родові герби можуть розповісти про знатність роду, його володіння, особливості походження і характерні заняття. Зображення знарядь праці на гербовому щиті свідчить, зазвичай, про види діяльності, поширені на території краю, міста, держави. Малюнки тварин можуть указувати на певні риси характеру населення: сміливість, хоробрість, упертість, поступливість тощо. Виноград, квіти, колоски рослин, листя не стільки прикрашають гербовий малюнок, скільки несуть у собі інформацію про природу краю, перекази та легенди.

*Зображення знака
малого Державного
герба України*

Поміркуймо

Яку корисну інформацію можуть почерпнути історики з гербів?

Українська історія на гербах. На українських землях існувала традиція використовувати різні знаки-символи. Ними були квадрат, коло, зірка, півмісяць, звірі, птахи тощо. Після утворення Київської держави правлячий княжий рід започаткував власний знак – **тризуб**. Він поступово став гербом княжого роду. Зображення тризуба є на печатках князів, монетах, стінах церков. Дослідники тризуба достеменно не знають, що він означає. Одні вважають, що це – зображення птаха, інші – фігури, складеної зі зброї – лука та меча. Історики дослідили, що цей символ досить часто використовували на українських землях. У сучасній Україні після проголошення незалежності затвердили тризуб як малий Державний герб.

Герби часто використовували на українських землях. Відомо, що свій герб мали

*Сучасний герб
м. Києва*

козаки. Це було зображення лицаря-козака з мушкетом. На гербі Галицької землі малювали золотого лева на жовтому тлі. Герб нашої столиці – міста Києва – прикрашає Святий архангел Михаїл – небесний воїн з вогняним мечем. Українські герби можуть чимало розповісти про давню й сьогоденну історію нашої землі.

Печатки. Ви звернули увагу на те, що серед історичних джерел дослідники надають перевагу писемним? Сподіваюся, що розумієте, чому саме їм. Разом з тим, працюючи над рукописними пам'ятками, вони обов'язково перевіряють достовірність документів. Чи створені вони тими людьми, чиїми іменами підписані? Чи міг такий документ з'явитися у досліджуваній період? Чи справжній він? Допомогти історикам з'ясувати ці та інші питання можуть спеціальні знаки, які трапляються на сторінках документа. Називаються вони **печатками**.

*Печатки кївських
ремісничих цехів.
Перша половина XIX ст.*

На печатках зображували гербові знаки, прізвища, імена, посади.

Відомо, що перші печатки в українських землях з'явилися в **X столітті**. Однак не кожен мав печатку. Таким привілеєм наділялися князі та знатні люди. Пізніше – гетьмани, військова старшина. Право ставити власний знак на виготовлених предметах діставали майстри, друкарі. У такому випадку печатка на виробі перетворювалася в своєрідний авторський знак, який допомагав дізнатися, хто ж виготовив цю річ.

На багатьох печатках можемо побачити різноманітні символічні зображення, ініціали прізвищ, імен. Печатки несуть у собі чимало цікавої інформації, яку можуть використати історики.

Печатка – предмет з металу, дерева або іншого матеріалу, на який наноситься рельєфне зображення.

Це зображення за допомогою відбитка можна перенести на папір, віск, сургуч. Печатка надає документу певного значення. Вона засвідчує авторство (кому належить), підтверджує підпис особи, установу, де готувався цей документ. Зазвичай

Поміркуймо

Про що можуть «розповісти» печатки? Що спільного є в монетах і печатках?

Словник

Геральдика – гербознавство, складання, тлумачення й вивчення гербів.

Мантия – широкий довгий одяг у вигляді плаща, який носять поверх іншого одягу; елемент герба.

Сургуч – речовина, призначена для опечатування пакетів, посилок. Сургуч легко плавиться і, застигаючи, щільно прилипає до поверхні паперу, тканини, дерева.

Цікаво знати

- Основою гетьманських печаток є зображення козака з рушницею через ліве плече і з шаблею при лівому боці.
- Прикладом може слугувати печатка Івана Мазепи. Її діаметр 47 мм. У центрі – зображення козака в прикрашеному орнаментом верхньому одязі з короткими рукавами й закоченими полами. На козаку шапка з плоским верхом. Він, підперезаний поясом, у чоботях, стоїть у густій траві.

Запишіть до робочого зошита

- Герби та печатки – важливі історичні джерела тому, що...
- Тризуб – це...
- Перші печатки в українських землях з'явилися...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

_____	_____
_____	_____
_____	_____

Домашнє завдання

* Прочитайте § 5. Загадкові знаки.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Як розшифровують зображення на гербах та печатках?
2. Що ви знаєте про малий Державний герб України?

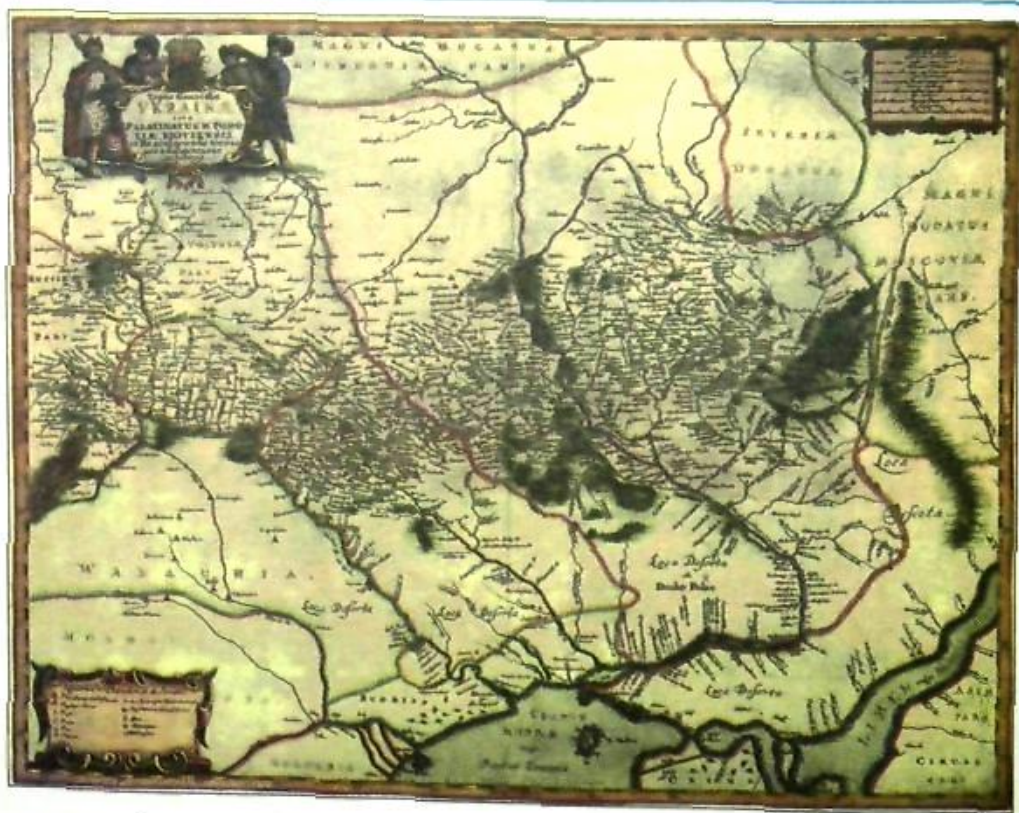
* Виконайте завдання:

1. Дізнайтеся, чи має ваше поселення власний герб. Коли він виник? Що означає? 2. Яким був герб краю в давнину? Як він розшифровується? 3. Намалюйте герб вашої родини. Не забудьте, що він повинен мати обов'язкові елементи, про які йшлося в параграфі. Якщо завдання виявиться складним для виконання, попросіть допомоги в старших членів родини.

§ 6. ІСТОРІЯ НА КАРТІ ТА В НАЗВАХ

Що ми знаємо про історичну карту. Ви, напевно, не раз були свідками такого звертання: «Подивіться уважно на карту України». Знайоме? Отже, ви знаєте, що таке карта.

Карта – зменшене в багато разів зображення поверхні Землі й окремих її частин: материків, країн, регіонів, поселень тощо – за допомогою умовних позначок.

Старовинна карта України Г. Л. де Боплана. XVII ст.

Серед багатьох карт нас цікавлять історичні. Вони є унікальним інформаційним джерелом. За ними можна простежити, як народи заселяли окремі території, змінювалися кордони держав, через які країни пролягали важливі торгові шляхи, в якому напрямку рухалися завойовники і як визволяли поневолені землі. На десятки запитань дасть відповідь історична карта.

Щоб зрозуміти карту, потрібно добре вивчити умовні позначки, розташовані в одному з її кутів, звернути увагу на масштаб, який указує на те, у скільки разів справжнє зображення зменшене на аркуші. Уважно прочитайте назву карти. Вона допоможе вам орієнтуватися в зображуваному. Наприклад, «Українські землі в X–XI ст.». Часто карти присвячені окремим подіям: «Національно-визвольна війна українського народу 1648–1657 рр.», або темам: «Заселення українських земель у IV–VII ст.» тощо.

Поміркуймо

Чому історична карта – важливе джерело інформації? Про що може розповісти історична карта?

Мандрівка картою України. Подивімося на карту України. Перед нами її минуле і сучасне. Сучасне – це 24 області й Автономна Республіка Крим. Минуле – це показані на карті поступові зміни її території, розселення народів, які жили й живуть в Україні.

Розгляньмо, наприклад, карту «Розселення східних слов'ян у IV–VII ст.». Хто такі слов'яни? (Назвіть слов'янські племена, що проживали на українських землях).

Слов'яни – наші давні предки, які проживали на території сучасної України понад 1500 років тому. Жили вони племенами. Кожне плем'я мало власну назву, що зазвичай походила від назви тієї місцевості, де воно мешкало.

Оснoву життя слов'янських племен становили землеробство, скотарство, ремесло. Були слов'яни вправними мисливцями, рибалками, бортниками. Проживали в селищах. Житло будували з дерева та глини, яке зверху вкривали солом'ю або очеретом. Будівлі зводили за великим земляним валом. Згодом на валах з'явилися дерев'яні укріплення. Селища ставали багатолюдними і перетворювалися в міста – городі (від слів «городити», «обгороджувати»). Звідси й походить давньослов'янська назва міста – град.

Розселення східних слов'ян у IV–VII ст.

Кожне слов'янське плем'я обирало князя. Це була шанована всіма людина. Під час війни князь був найстаршим серед воєначальників – воєвод. Для вирішення важливих справ князь скликав народні збори – віче, на яких колективно вирішувалися питання життя племені.

Поміркуймо

Як жили слов'яни? Якими видами діяльності вони займалися?

Наша держава – Україна. Напевно, серед ваших друзів не знайдеться жодного, хто б не знав назви нашої держави. Так, це – Україна! Назва нашої держави впродовж її існування була різною. Одна з перших – Русь, або, як стверджують чимало сучасних дослідників, Київська Русь. У часи Русі зародилася і теперішня назва – Україна. Це слово вперше внесено в літопис і вказує на такі українські землі: Київщину, Переяславщину, Чернігівщину. Згадка ця припадає на 1187 рік.

Навесні 1187 р. русичі виступили проти половців. У поході брав участь переяславський князь Володимир Глібович. Він занедужав. Літопис так описує цю сумну новину: *«І принесли його в гóрод його Переяславль на носилицях, і тут переставився він, місяця квітня у вісімнадцятий день, (...), і плакали по ньому всі переяславці. Він бо любив дружину, і золота не збирав, майна не жалів, а давав дружині; був же він князь доблесний і сильний у бою (...). За ним же Україна багато потужила».*

З XII століття ця назва поступово поширюється на територію, де проживали стародавні праукраїнці – наші предки.

Відомий історик Михайло Грушевський стверджував, що український народ живе на своїх землях з IV століття. Його об'єднали спільні види господарської діяльності – землеробство, скотарство, ремесло. Він мав спільну мову, яка спочатку розвивалась як східнослов'янська, а з XI–XIII століть як українська. Згуртувала наш народ і спільна культура – вірування, звичаї, обряди, свята.

У давні часи зародилася на українських землях перша символіка. Ще в трипільців з'явився символ Трійці, який тлумачили по-різному. Одні – як єдність Землі, Сонця, Неба. Інші – як три природні стихії: Вода, Земля, Повітря.

Поміркуймо

Що об'єднувало наших предків у минулому? Що робило їх народом?

Топоніміка. Слово «топоніміка» походить з грецької мови. У перекладі воно означає «назва місця». Топоніміка досліджує назви міст, сіл, рік, морів тощо.

Коли вчитуємося в сторінки давніх літописів або «мандруємо» історичною картою, ми постійно натрапляємо на безліч назв. Що вони означають? Яку інформацію приховують у собі? Чи може ця інформація бути корисною для нас у пізнанні минулого?

Є на Волині село Пересопиця. У часи Київської Русі воно стало центром князівства. Свою назву поселення дістало, очевидно, від староруського слова «переспа», що означає «земляне укріплення», «земляний вал», «насип». Місцеві археологи підтверджують цю версію, оскільки під час розкопок вони дійсно віднайшли залишки такого насипу.

Місто Львів заснував галицький князь Данило Романович за участі свого сина Лева в 1256 році. На честь княжича місто дістало свою назву.

Кожна з назв, на яку натрапляють історики, несе в собі певну інформацію про походження, засновників, історичну долю тощо. Чим повнішою є ця інформація, тим глибшими стають наші знання про об'єкт дослідження.

Поміркуймо

Яка інформація може бути прихована за назвами? Як топоніміку використовують історики?

Словник

Атлас – збірник історичних, географічних карт, підібраних з певною метою і за певною схемою.

Бортництво – збирання меду. Цей вид діяльності дістав назву від слова «бортъ» – вулик, виготовлений з дере-

в'яної колоди або влаштований у дуплі лісового дерева.

Картóграф – фахівець, що розробляє, складає, вивчає карти та атласи.

Очерёт – багаторічна водяна або болотяна рослина з високим трубчастим стеблом.

Плém'я – велике об'єднання давніх людей, що жили на одній території, користувалися спільними пасовищами, ріками, лісами. Племена очолювали вожді.

Ремесло – дрібне виробництво готових виробів, що ґрунтується на ручній праці; певна професія.

Цікаво знати

Уперше зображення території українських земель у давнину нанесене на карту римським географом Птолемеєм у II столітті нашої ери. До найвідоміших карт, де також є зображення давньої території України, належать карти французького інженера, **картографа** Гійома де Боплана.

У 1648–1650 роках Боплан відвідав українські землі й уклав ряд карт. Карти Боплана є в найбільшій колекції карт на території України, що зберігається в Центральному державному історичному архіві в місті Львові. У цьому зібранні є карти, які укладалися впродовж 1375–1943 років.

Запишіть до робочого зошита

- Наші предки – ... Вони проживали на території України понад ...
- У 1187 році ...
- Український народ об'єднує: ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 6. Історія на карті та в назвах.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Що потрібно знати, щоб користуватися картою?
2. Що відомо історикам про походження українського народу?

* Виконайте завдання:

1. Знайдіть на карті область, район, до яких входить ваше поселення.
2. Що означає назва поселення, де ви живете? Довідайтеся, чи

змінювалася назва вашого поселення, району, області впродовж історичного розвитку. 3. Скільки років тому з'явилася літописна згадка про Україну? 4. Скільки століть тому вперше зустрічаємо нанесену на карту територію українських земель?

Повторюємо найважливіше та готуємося до уроку узагальнення за розділом «Знайомство з історією»

1. Які події відбувалися у вказані роки:

понад 5000 років тому; понад 2600–2500 років тому, 700 років тому, кінець X – початок XI століття; 1037 рік; 1187 рік; 1574 рік; XVI століття; 1893 рік; 1971 рік?

2. Коли відбувалися події, що зазначені нижче?

- Споруджено Золоті ворота в Києві.
- Видруковано «Буквар» у Львові.
- Знайдено золоту лектораль Борисом Мозолевським.
- Вікентієм Хвойкою здійснювалися розкопки поблизу села Трипілья.
- Виникла писемність.
- В Україні почали виготовляти пергамент.
- З'явилися перші друковані книги в Україні.
- З'явилися перші гроші в українських землях.
- Почали карбувати перші руські монети.
- З'явилася перша літописна згадка назви «Україна».

3. Поясніть, що означають запропоновані слова та словосполучення:

історія, літопис, наша ера, дохристиянська ера, історичні джерела, речові джерела, писемні джерела, усні джерела, археологія, трипільці, пергамент, книгозбірня, нумізматика, гривня, герб, тризуб, печатка, геральдика, слов'яни.

4. Що ви знаєте про цих людей? Чому їхні імена та прізвища пам'ятають? Чим вони славилися?

- Іван Федоров (Федорович).
- Нестор.
- Михайло Грушевський.
- Дмитро Яворницький.
- Борис Мозолевський.

5. Дайте коротку відповідь на запропоновані запитання:

- Чому істориків називають літописцями?
- Як рахують час в історії?
- Як історичні джерела допомагають відтворити («побачити») минуле?
- Як і на чому писали в Україні в давнину?
- Чому монети цікавлять істориків?
- Що ви знаєте про грошовий обіг в Україні в давнину?
- Яку інформацію можуть почерпнути історики з гербів?
- Що ви знаєте про малий Державний герб України – тризуб?

- Яку інформацію можна отримати з історичної карти?
- Як жили слов'яни в давнину?
- Що вам відомо про походження назви «Україна»?

6. Визначіть, які із запропонованих зображень належать до таких категорій:

- А. Літописці історії;
- Б. Речові джерела;
- В. Писемні джерела;
- Г. Герби.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

11.

12.

10.

9.

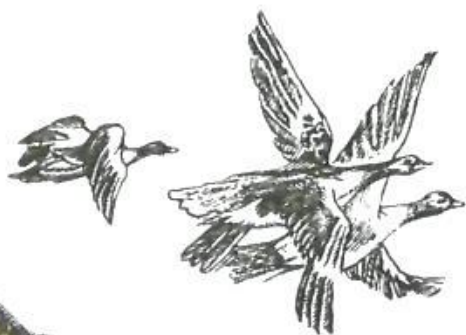

Розділ Другий

КНЯЖА РУСЬ- УКРАЇНА

Хоривъ. и сѣвѣраи ѡубѣдѣ. и сѣвѣшкыи на горѣ гдѣ
 мнѣхъ боричевѣ. аще сѣвѣш на горѣ. и дѣлѣиѣ ѡубѣдѣ
 а хорѣ на г. горѣ ѡмѣго прозвасѣ хоривница. и сѣвѣорн
 ша горѣиѣ въ нѣмѣ браи старшаго. и на рѣкѣиѣ князѣ:

З попереднього розділу ми дізналися, що українські землі в давні часи заселяли скіфи, греки, слов'яни. Вони, як і багато інших народів, залишили після себе чимало пам'яток. Слов'янські племена утворили на території українських земель державу – Київську Русь. Як виникла ця держава? Хто її розбудував? Якими справами запам'яталися її володарі? Чому про Київську Русь знали в Європі і за її межами? Відповіді на ці та багато інших запитань дізнаємося з розділу «Княжа Русь-Україна».

§ 7. ВОЛОДАРІ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Якими справами запам'яталися володарі Київської держави?

Києвичі. Міцніли слов'янські племена. Усе більше з'являлося бажаючих поневолити їх. Щоб запобігти цьому, князі дбали про власне військо – дружину. Князь із дружиною захищав одноплемінників, брав участь у воєнних походах, підкоряв слабкіші народи і приєднував їхні землі. Із часом на землях слов'ян виникають князівства – перші державні утворення.

Одне з наймогутніших князівств постало в полян. Його центром став Київ. За легендою Київ заснував Кий з братом Щеком, Хоривом і сестрою Либіддю.

Про виникнення Києва читаємо в літописі «Повість минулих літ», укладеному ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором:

Пам'ятний знак на честь засновників м. Києва

«Коли ж поляни жили осібно і володіли родами своїми, – бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, – то були [між них] три брати: одному ім'я **Кий**, а другому – **Щек**, а третьому – **Хорив**, і сестра їхня **Либідь**. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив – на третій горі, од чого й прозвалася вона Хорєвицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами».

Археологічні розкопки підтверджують думку Нестора і засвідчують, що Київ виник **наприкінці V – у першій половині VI століття** (понад **1500 років** тому). Історики вважають, що Кий став родоначальником нової династії – **Києвичів**.

Київське князівство особливо розквітло в часи **Аскольда** та **Діра** – нащадків Кия. Здійснили вони вдалі походи на **Візантію**. Повернулися додому з багатою здобиччю. Однак у **882 році**

новгородський князь Олег хитрощами виманив з Києва Аскольда та Діра і вбив їх. Так влада перейшла до нової родини (династії) – Рюриковичів.

Історія в ілюстраціях

Дослідіть, як на малюнку зображені Аскольд і Дір. Де Олег з дружиною? Хто поводить себе войовничо, а хто – мирно?

Убивство князів Аскольда і Діра на березі Дніпра. Художник В. Топорков

Поміркуймо

Чи можна стверджувати, що місце, яке обрали брати для будівництва Києва, було придатним для життя? Чому? Відшукайте в літописі фрагменти тексту, що допоможуть вам дати відповідь на запитання.

Правління Олега. «І сів Олег, – читаємо в “Повісті минулих літ”, – князюючи в Києві, і мовив Олег: “Хай буде се мати городам руським”». Об’єднавши землі полян з Новгородським князівством, Олег почав величати себе київським князем. Упродовж трьох років він силою і хитрістю приєднав до свого князівства землі деревлян, сіверян. Пізніше – тиверців, уличів, дулібів. Так у слов’янському світі виникла велика держава із центром у місті Києві, що дістала назву **Київська Русь**. Чому «Русь»? Під такою назвою згадують Київську державу іноземні мандрівники,

купці, літописці. Її мешканців вони називали **русичами**. Більшість українських істориків вважають, що слов'яни й самі називали себе русичами, або **русами**, а свою землю – **Руссю**. Ця назва співзвучна назвам багатьох річок на Подніпров'ї: Рось, Росавка, Роставиця, Русава.

У часи правління Олега (882–912) зміцніла Київська держава, розквітла новими містами. У **907 році** вирішив Олег з дружиною йти походом на Константинополь – столицю Візантії. Це був небачений за розмірами похід. У ньому взяло участь 2000 кораблів, на яких могли розміститися близько 80 000 воїнів. Захопивши місто, Олег примусив візантійського імператора щороку сплачувати данину Києву та іншим князівствам, що входили до складу держави. У літописі Нестор повідомляє, що на знак перемоги Олег прибив свій щит на міських воротах Константинополя. Чи було це так насправді – невідомо.

Помер Олег у **912 році** за загадкових обставин. До наших днів дійшла легенда про те, що смерть Олега настала від укусу змії.

Похід Олега на Царгород. Сторінка з Радзивілівського літопису

Поміркуймо

Чим запам'яталося правління Олега?

«Повість минулих літ». Ви звернули увагу на те, що в тексті ми вже неодноразово використовували фрагменти літопису «Повість минулих літ» ченця Нестора. Хто ж такий Нестор Літописець і яке значення має укладений ним твір?

Роки народження й смерті **Нестора** невідомі. Знаємо, що він жив у другій половині XI та першій половині XII століття. Юнаком прийшов до Києво-Печерської лаври і став ченцем. Йому пощастило побачити **Феодосія Печерського** – одного з настоятелів славетного монастиря. Нестор описав життя **Феодосія** як людини глибоко віруючої й освіченої:

Святі Антоній і Феодосій Печерські. Ікона кінця XVII – початку XVIII ст.

«І шанували його не ради дорогих **шат** або світлого вбрання й не ради великого багатства, але за непорочне його життя, і світлу душу, і за численні повчання, що святим духом кипіли в устах його».

Більшість учених вважають Нестора одним з перших істориків. Його перу належить «**Повість минулих (временних) літ**». Однак Нестор не єдиний автор «Повісті...». Він звів в одне ціле літописи, створені його попередниками, доповнив їх, збагатив народними переказами, свідченнями очевидців. У «Повісті...» ми ніби відчуваємо постійну присутність Нестора. З яким захопленням і гордістю він описує ратні подвиги русичів, співпереживає несправедливість, сумує за втратами, висловлює власні незалежні думки!

Поміркуймо

Чому Нестора вважають одним з перших істориків? Чим він заслуговує на повагу та пам'ять?

Словник

Варя́ги – народи Скандинавії, північні племена.

Данина́ – податок, **міто** – форма оподаткування населення в давнину. Данину сплачували збіжжям, воском, хутром, медом, грішми тощо.

Дина́стія – правителі, володарі держави з одного роду, влада яких передається в спадок.

Імперато́р – володар великої держави, що виникла завдяки завойовницьким походам, насильницькому приєднанню інших народів.

Хоза́ри – напівкочові племена, що жили на території сучасного Дагестану в районі Кавказьких гір. У VII столітті підкорили сусідні народи й утворили державу Хозарський каганат.

Ша́ти – пишне вбрання.

Цікаво знати

– Найбільшим транспортним шляхом у давні часи, що пролягав територією Київської Русі, був «**шлях із варяг у греки**» – система річкових шляхів та волоків завдовжки 3000 кілометрів, що з'єднувала пів-

нічні землі з південними, Балтійське море з Чорним. Виник цей шлях понад 1100 років тому і мав велике значення для слов'ян.

– Найдавніша згадка про руську мову на території сучасної України належить до 858 року. Слов'янський просвітителю Костянтин (Кирило), описуючи своє перебування в кримському Херсонесі (Корсуні) під час подорожі з Візантії до **хозар**, зазначає, що він зустрів чоловіка, який розмовляв руською мовою.

Працюємо з історичними джерелами

Нестор. Повість минулих літ

«У рік 907. Пішов Олег на греків, Ігоря зоставивши в Києві...

І прибув він до Цесаргорода, а греки... город замкнули. І вийшов Олег на берег. І попустошив він довкола города, і вчинив убивство багатьох греків. І палат багато вони розбили, і церкви попалили. А котрих же брали як полоняників, то одних вони посікли, а других мучили, інших же розстрілювали, а ще інших у море кидали. І багато іншого зла творили руси грекам, як ото звичайно вороги творять.

І повелів Олег воям своїм колеса зробити і поставити кораблі на колеса. А коли настав попутний вітер, напнули вони вітрила, рушили з поля, і пішов Олег до города.

Побачивши це, греки убоялися і сказали, виславши послів до Олега: «Не погубляй город. Ми згоджуємося на данину, як ти ото хочеш». І зупинив Олег воїв, і винесли йому греки їжі і вина, і не взяв він його, бо було воно приготоване з отрутою...».

1. Що вас вразило найбільше в поведінці Олегових воїнів? Чому?
2. Який винахід застосував Олег під час походу? 3. Про що свідчить те, що їжу й вино, піднесені Олегові, попередньо отруїли?

Запишіть до робочого зошита

- Київ виник...
- 882 р. – ...
- 907 р. – здійснив Олег...
- 882–912 рр. – роки...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

* Прочитайте § 7. Володарі Київської держави.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Коли та як виникла Київська держава?
2. Якими справами запам'яталися князі Києвичі та Олег?

* Виконайте завдання:

Поміркуйте, чому Олег назвав Київ «матір'ю городам руським». Готуючи відповідь на це запитання, використайте карту на стор. 51, зверніть увагу на розміщення Києва.

§ 8. РОЗКВІТ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Завдяки чому Київська держава за Володимира стала відомою в Європі?

1. У 980 році київським князем став **Володимир**.

Він завершив об'єднання всіх земель та подбав, щоб на кордонах держави споруджували міста-фортеці й земляні вали. Стежив за ворогами слов'ян – половцями та печенігами – і не давав їм плюндрувати руські землі. Володимир усунув від влади вождів племінних князівств і замість них посадив своїх синів.

Дбав князь і про налагодження дружніх стосунків з європейськими країнами. Він встановив відносини з Чехією, Угорщиною, Польщею, Німеччиною. Володимир не дозволив Візантії перетворити Русь на залежну державу. Саме в часи Володимира європейські країни почали поважати Київську Русь як рівноправну державу.

Поміркуймо

Чому в часи Володимира європейські країни рахувалися з Київською державою?

2. В європейських країнах у ті часи існувала єдина державна релігія – **християнство**. Християни вірили в єдиного Бога – Ісуса Христа. На Русі ж вірили в багатьох богів. Християни називали прихильників такої віри **язичниками**.

Зображення бога Світовіда – одного із язичницьких богів слов'ян

У 988 році князь Володимир приймає хрещення. Він звелів охрестити дванадцятьох своїх синів. За синами були похрещені бояри. Після того, як повідомляє в «Повісті минулих літ» Нестор Літописець, послав гінців містом і наказав, щоб уранці всі кияни прийшли до Дніпра. Хто не з'явиться – стане ворогом князя.

Кияни виконали княжу волю. Після завершення церемонії всім новоохрещеним одягли хрести. Потім звелів Володимир покидати зі святилиць зображення слов'янських богів. Люди плакали за старими богами. Поступово й важко приживалася на Русі нова віра.

Історія в ілюстраціях

Відшукайте на малюнку князя Володимира. З чого видно, що це князь? Чому він не приймає хрещення разом з киянами? Чи є в оточенні князя члени його родини, бояри? За якими ознаками ви впізнали їх?

*В. Васнецов. Хрещення киян.
Розпис Володимирського собору в Києві*

Після прийняття християнства почали будувати церкви. Першою мурованою церквою в Києві була **Десятинна церква** – храм Різдва Пресвятої Богородиці, збудований у 989–996 роках візантійськими та руськими майстрами. На утримання церкви князь призначив десяту частину свого майна. Звідси й назва церкви.

*Десятинна церква.
X ст. Реконструкція
М. Холостенка.
Малюнок Л. Андрієв-
ського. 1978 р.*

У новозбудованих церквах почали відкриватися школи. У «Повісті минулих літ» записано, що наказав Володимир брати боярських дітей і віддавати їх в «учення книжне». Так разом з християнством у Київській Русі поширювалася й освіта.

Християнство не просто стало єдиною релігією. Воно зміцнило державу, підтримало князівську владу, сприяло налагодженню зв'язків з європейськими країнами та поширенню знань на українських землях.

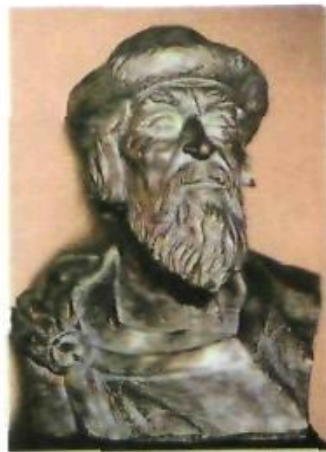

Поміркуймо

Як ви розумієте останнє речення розділу? (Як християнство зміцнило державу? Як християнство може підтримувати князівську владу? Як християнство сприяло налагодженню зв'язків з європейськими країнами? Як за допомогою християнства поширювалися знання?)

3. Князь Володимир помер у 1015 році. Його смерть стала поштовхом до запеклої боротьби за владу між синами. Переміг у цьому протиборстві **Ярослав**, відомий в історії під прізвиськом **Мудрий**.

Чи справді Ярослав був мудрою людиною? Для зміцнення держави встановлював він добросусідські відносини з іншими країнами. Використовував для цього шлюбні зв'язки. Його сестра вийшла заміж за польського князя, доньки – за королів європейських країн: Анна – за французького, Єлизавета – за норвезького, Анастасія – за угорського. Трьох синів Ярослав одружив з представницями знатних родин Німеччини. Сучасники називали Ярослава Мудрого «тестем Європи».

*Ярослав Мудрий.
Реконструкція
М. Герасимова*

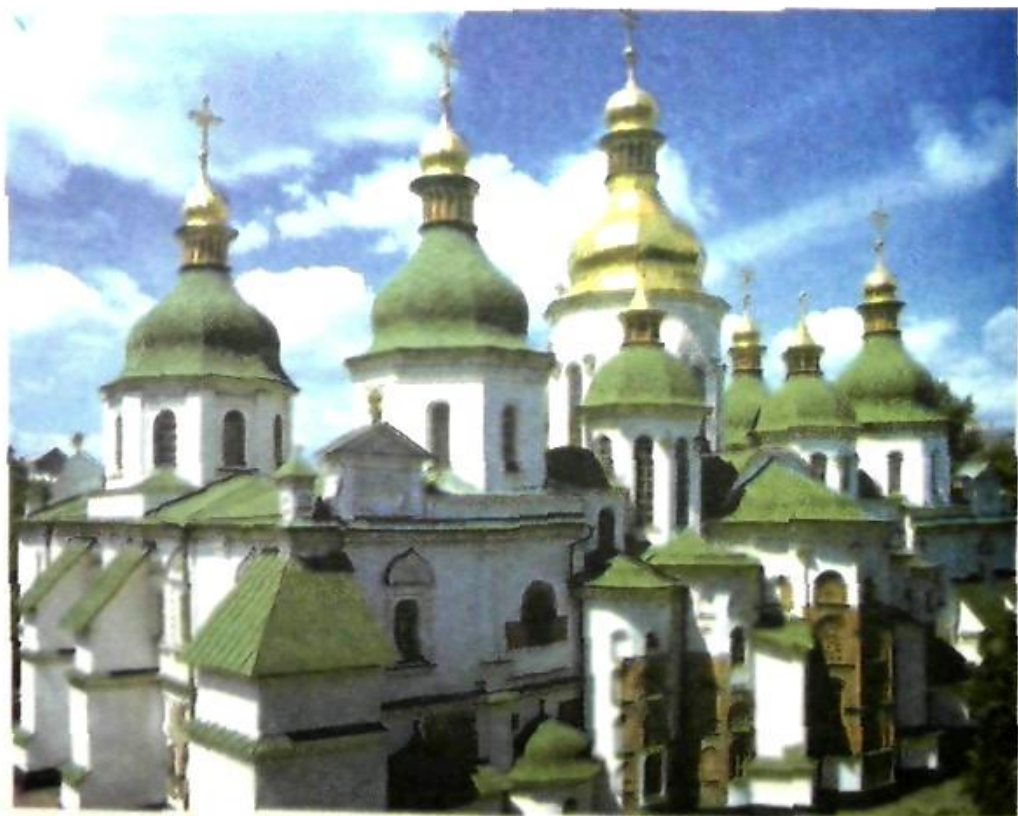
У часи Ярослава Мудрого створений перший збірник законів – «Руська правда».

*Анна Ярославівна,
королева Франції*

До появи цього збірника судочинство здійснювалося кожним князем самостійно. У «Руській правді» встановлювалася єдина система покарань за злочини. Збірник мав 18 статей, в яких передбачені покарання за вбивство, побої, вчинення каліцтва, псування майна, їзду на чужому коні тощо. Раніше за вбивство людини мстилися родичі. У «Руській правді» за вбивство людини передбачена така міра покарання, як штраф. Нові закони оберігали інтереси та майно знаті і сприяли встановленню порядку в державі.

4. За Ярослава змінилася Русь. Міста держави прикрасили чимало кам'яних споруд. Особливих змін зазнав Київ. Ярослав відбудував Золоті ворота. Вони стали парадним в'їздом до міста. Найбільшою гордістю князя був Софійський собор, збудований з нагоди

Софійський собор. Сучасний вигляд

Божа Матір-Оранта. Мозаїка Софійського собору. XI ст.

Пам'ятна стела на відзнаку заснування першої в Київській Русі бібліотеки при Софійському соборі

перемоги над печенігами (див. зображення Софійського собору) у **1037 році**. Собор здіймався в небо тринадцятьма куполами. Він вражав внутрішнім оздобленням. Масивні стовпи підпирали арки та склепіння. На стінах – картини з життя святих, княжої родини, сучасників.

Вражає мозаїчне зображення Божої Матері-Оранти, що латинською мовою означає «Та, яка молиться». Жінка із сумним і суворим обличчям, яка зазнала чимало випробувань долі, схвилювано підняла руки. Сила її почуттів настільки велика і так уміло передана майстрами, що мимоволі схиляєшся перед нею. Упродовж століть вороги не раз руйнували храм, але завжди зображення Святої Божої Матері залишалося неушкодженим. На Русі в народі це зображення Божої Матері називали «Непорущена стіна».

У Софії Київській зберігалася бібліотека Ярослава Мудрого. Князь дбав про поширення знань: у церквах та монастирях наказав відкрити школи і брати до них на навчання малолітніх хлопчиків. Таку школу створили для дітей знатних родин і в Софійському соборі. Тут же перекладалися твори з іноземних мов, переписувалися й народжувалися нові літописи. Вони поповнили княжу бібліотеку.

Завершив свій життєвий шлях Ярослав у **1054 році**. Перед смертю так наставляв він синів своїх:

Мармуровий саркофаг
Ярослава Мудрого

«Осе я одходжу зі світу сього. А ви, сини мої, майте межі собою любов, бо ви брати від одного отця і однієї матері. Якщо ж будете ви в ненависті жити, у роздорах сварячись, то й самі погинете, і землю отців своїх і дідів погубите, що її надбали вони трудом великим. Тож слухайтеся брат брата, пробувайте мирно».

Літописець так описав смерть Ярослава: «...І плакали по ньому всі люди. І, принісши, положили його в раці мармуровій у церкві Святої Софії». Мармурова домовина (саркофаг), стоїть там і тепер.

Поміркуймо

Чому князя Ярослава назвали Мудрим? Знайдіть у тексті фрагменти, які допоможуть відповісти на це запитання. Чому князь Ярослав наказував своїм синам жити в любові та злагоді?

Словник

Боїри – великі землевласники, що належали до князівського двору і входили до складу військової дружини князя.

Мозаїка – зображення або візерунок, зроблений з окремих щільно припасованих один до одного і закріплених спеціальним розчином шматочків скла, камінців.

Печеніги – кочові племена, що населяли степ між Дунаєм та Волгою.

Половці – кочові племена, що в давнину жили на території сучасного Казахстану. У XI столітті територія, захоплена половцями, прилягала до Київської держави, наші предки називали її Половецькою землею.

Склепіння – опукле перекриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд.

Християнство – релігія, страждання заради спасіння людства.

що ґрунтується на вірі в Ісуса Христа як Боголюдини, яка зійшла на землю і прийняла **Язичники** – народи, які поклонялися багатьом богам.

Цікаво знати

Відомо, що перша школа для хлопчиків була створена з наказу Володимира. Першу ж школу для дівчаток з ініціативи княгині Анни Всеволодівни відкрили в 1086 році при Андріївському монастирі.

Працюємо з історичними джерелами

Руська правда

«... 6. Якщо хтось комусь відрубає будь-який палець, то платить штраф 3 гривні... 11. Якщо хтось поїде на чужому коні без дозволу, то платить штраф 3 гривні... 18. Тому, хто вб'є князівського слугу, старшого дружинника, – штраф 80 гривень... 23. За вбитого простого селянина – штраф 5 гривень... 27. Якщо хтось вкраде чужого раба або рабину, то платить штраф 12 гривень... 30. Якщо сплять або розламають княжу борть, то платять штраф 3 гривні... 33. Хто переоре чужу межу, платить штраф 12 гривень... 37. Якщо вкрадуть чужого пса... платять штраф 3 гривні».

Прочитайте запропоновані положення «Руської правди» і спробуйте з'ясувати, чи всі люди в часи Київської держави були рівними. У відповіді використайте статті «Руської правди».

Запишіть до робочого зошита

- Князь Володимир (980–1015) запам'ятався такими справами:
- ...
- За князя Ярослава в Київській державі відбулися такі зміни: ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

* Прочитайте § 8. Розквіт Київської держави.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Чому князя Володимира називали Великим?
2. Чому Ярослав закликав синів жити в мирі й злагоді?

* Виконайте завдання:

1. Підберіть заголовки до розділів параграфу. 2. Скільки років тому:
а) київським князем став Володимир; б) прийняте християнство на Русі; в) прийшов до влади Ярослав? 3. Поясніть значення таких понять: *християнство*, *язичники*. 4. Назвіть сусідів Київської держави (використайте карту).

§ 9. ЧАСИ БОРОТЬБИ І СТРАЖДАНЬ

Чому занепала Київська держава?

Половці. Не прислухалися сини до мудрих слів свого батька Ярослава. Кожен з них бачив себе князем київським.

У той час, коли брати сперечалися за владу, на південні кордони напали половці. У **1068 році** Ізяслав, Святослав та Всеволод вирушили в похід проти кочовиків. Їхні зусилля виявилися марними. У битві на річці Альті вони зазнали поразки.

Спустошливі набіги половців, пограбування міст і сіл змушували князів замислитися над подальшою долею держави. Найважливіше завдання, яке постало перед ними на цей час, – припинити князівські усобиці.

У листопаді **1097 року** князі зібралися на з'їзд до міста **Любеча**. Вони вирішили не нападати один на одного, не відбирати один у одного землі, припинити чвари й розпочати спільну боротьбу проти половців. Однак рішення з'їзду виконували не

П. Андрусів. З'їзд руських князів

всі. Єдине, у чому князі досягли успіху – боротьба з половцями. У 1111 році об'єднані князівські дружини вщент розбили половецькі орди. Руська земля деякий час мала спокій.

Поміркуймо

Яку з настанов порушили сини Ярослава? До чого це призвело?

Володимир Мономах. У 1113 році київським князем став **Володимир Мономах**. На княжий престол він зійшов у 60 років. Мономах запровадив нові закони. Скасував рабство за борги. Обмежив свавілля знаті. Примусив князів визнати владу київського князя. Як і його попередники, вів активну боротьбу з половцями. Підтримував дружні відносини з Угорщиною, Швецією, Польщею. Володимир Мономаху вдалося на деякий час повернути колишню могутність Київської держави, відновити її територіальну цілісність і припинити чвари.

Князь Володимир залишив своїм дітям батьківський заповіт. Назва цього заповіту «**Повчання дітям**». На схилі літ Володимир підсумував свій життєвий шлях і дав синам поради, яких варто дотримуватися в житті:

«...Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю поступіть самі, а не давайте сильним погубити людину...

Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться... А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – то того учітьесь, так же, як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, – а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж – усьому лихому мати: що людина вміє – те забуде, а чого ж не вміє – то того не вчиться. А добре поводячись, не лінуйтеся ж ні до чого доброго, а насамперед до церкви ходити. Хай не застане вас сонце на постелі, – так-бо отець мій діяв блаженний і всі добрі люди достойні».

Поміркуймо

Що спільного в справах Володимира Мономаха і Ярослава Мудрого?

Монгольська навала. Після смерті Володимира Мономаха Київська держава знову пережила часи чвар та міжусобних війн. Більш як за сто років вона розпалася на дрібні князівства, що самостійно вже не могли протистояти сильному ворогу. Таким ворогом виявилися монголи (монголо-татари).

Восени 1237 року монгольські орди на чолі з **ханом Бату** (Батисем) підійшли до кордонів руських князівств. Русичі не могли чинити опору добре організованому, навченому і значно більшому ворогові. **Восени 1240 року** Бату наблизився до Києва.

5 вересня 1240 року монголи розпочали облогу столиці. Літописець розповідає, що від рипіння возів, ревіння верблюдів, іржання коней не було чути людського голосу. Монгольська армія налічувала близько 300 000 воїнів.

Однак кияни не здавалися. Понад два місяці тривала запекла боротьба, і не було в ній ні переможців, ні переможених. 19 листопада розпочали новий штурм. Нарешті стіна в одному місці не витримала. Літописець так описав ці події:

«Вибили вони стіни, і вийшли городяни на розбиті стіни, і було тут видіти, як ламалися списи і розколювалися щити, [а] стріли затьмарили світ переможеним... Вийшли **татари** на стіни і сиділи [там] того дня й ночі, а городяни зробили ще друге укріплення навколо [церкви] святої Богородиці [Десятинної]. А на завтра прийшли [татари] на них, і була битва межи ними велика. Люди тим часом вибігли і на церкву, і на склепіння церковне з пожитками своїми, [і] од тягаря повалилися з ними стіни церковні, і так укріплення було взяте [татарськими] воями».

Це сталося **6 грудня 1240 року**.

Місто-красень перетворилося в руїни. З 50 000 мешканців живими залишилося близько 1000 осіб. Після розбою та грабежу монголи пішли далі, на Волинську, Подільську та Галицьку землі. Мужньо зустрічали завойовників жителі малих та великих поселень. У жорстоких боях намагалися русичі рятувати свою землю від нападників, але сили були нерівними. Упали Ізяслав, Володимир-Волинський, Галич. Лише холмчани змогли відбити ворога.

У боротьбі з монголами русичі зазнали великих утрат. Багато міст зруйновано й спустошено. Частина вцілілого населення вивезено як невільників. Занепали й князівства. Тепер вони перетворилися на залежні від монгольського хана території і увійшли до складу нової імперії – **Золотої Орди**.

Поміркуймо в групах

1. Які факти свідчать про те, що кияни не злякалися сильного ворога, а монгольські завойовники були жорстокими і немилосердними?
2. Чому русичі зазнали поразки в боротьбі з монголами?
3. Чому занепада Київська держава?

З чого видно, що зображувані воїни не є слов'янами? Чим ці воїни відрізняються від воїнів княжої дружини?

Монгольські вершники

Словник

Імперія – держава, утворена внаслідок завоювань, підкорення одним народом інших. Імперія монголів дістала назву «Золота Орда». Заснував її Бату. Столиця – місто Сарай (поблизу сучасного міста Астрахані в Росії).

Міжусобні війни – незлагода, внутрішній розбрат, війна між окремими особами або групами людей у країні.

Монголи – загальна назва народів (племен), що розмов-

ляли монгольською мовою (монголи, буряти, калмики та ін.).

Орда – об'єднання кочових племен під владою хана; військо кочовиків; військовий табір, ставка хана.

Татари (монголо-татари) – так називали монгольські племена європейці.

Хан – володар племені, союзу племен у південних та східних народів.

Руські дружини про боездатність і рухливість монгольської армії дізналися ще задовго до нападу на їхні землі. У тому, що монголи вправні воїни, дисципліновані й безжальні, вони переконалися під час битви на річці Калці.

Ще в 1222 році монгольське військо на річці Сіверський Донець розгромило половецьких ханів. Останні відступили до Дніпра і звернулися до руських князів за допомогою. Вісім князівств вирішили допомогти колишнім ворогам, оскільки розуміли, що біда не за горами. Об'єднане русько-половецьке військо налічувало близько 50–60 тисяч воїнів, тимчасом як монголи мали 25 тисяч. 1223 року русько-половецьке військо виступило назустріч монголам. На річці Калці відбулася битва, яка тривала три доби. Наслідки її були вражаючими: шестеро князів загинуло, лише десята частина воїнів повернулася назад, окремі монгольські загони переслідували русичів аж до Переяславщини.

Працюємо з історичними джерелами

Галицько-Волинський літопис

«... І прибігло половців багато на Руську землю, і говорили вони руським князям: “Якщо ви не допоможете нам, – [то] ми нині порубані були, а ви завтра порубані будете”. І була рада всіх князів у городі Києві, [і] нарадились вони так: “Лучче б нам зустріти їх на чужій землі, аніж на своїй...”».

«...У той же рік прийшов Батий до Києва з великою силою, многим-множеством сили своєї, і окружив город. І обступила [Київ] сила татарська, і був город в облозі великій. І пробував Батий коло города, а вої його облягли гóрод».

Уважно прочитайте два фрагменти з Галицько-Волинського літопису. З'ясуйте, про які події йдеться в них. Визначіть рік, коли відбувалися ці події.

Запишіть до робочого зошита

- 1068 р. – ...
- 1097 р. – ...
- 1111 р. – ...
- 1113 р. – ...
- 1237 р. – ...
- 1240 р. – ...

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 9. Часи боротьби і страждань.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які історичні факти, наведені в тексті, переконують, що в єдності – сила?

2. Чому занепала Київська держава?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте на історичній карті: а) половецькі землі, Польщу, Швецію, Угорщину, територію Золотої Орди; б) річки Дніпро, Калку, Сіверський Донець. 2. Відшукайте в тексті параграфа фрагменти, які свідчать про монголів як непереможних воїнів. 3. Складіть план до пункту параграфа «Монгольська навала». Перекажіть цей пункт згідно з планом.

§ 10. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

У чому виявилася мудрість князя Данила Галицького?

Як виникла Галицько-Волинська держава? Ще до завоювання монголами Київська держава була поділена на окремі самостійні князівства-землі: Київську, Переяславську, Чернігово-Сіверську, Подільську, Волинську та інші. Кожною землею володів удільний князь, який передавав владу старшому синові. Між князями постійно велася боротьба за Київ. Він переходив з одних рук до інших і діставався, як правило, найсильнішому князеві.

Роман
Мстиславович

Із часом серед князівств виділилися Галицьке та Волинське, які зміцнили й розширили свої території за рахунок інших земель. З ініціативи волинського князя Романа Мстиславовича у 1199 році відбулося об'єднання Волинського й Галицького князівств. У 1201 році князь Роман зайняв

Київ. На цей час він володів майже всією територією України. Так після занепаду Київської держави на території України виникла нова держава – Галицько-Волинська. (Відшукайте на карті Галицько-Волинську державу).

У 1205 році Роман Мстиславович загинув. Дружину князя Анну разом з малолітніми синами Данилом і Васильком бояри вигнали з Галича. Тривалий час вони жили за межами Галичини. Коли Данило підріс і змужнів, він повів енергійну боротьбу з боярами.

Подолавши опір бояр і відігнавши від українських земель поляків та угорців, Данило Романович відновив єдність Галицько-Волинського князівства.

Данило Галицький дбав про рідну землю. Сучасники запам'ятали його як будівничого. За його правління закладено чимало нових міст. Окрасою князівства стали Холм, Львів. Місто Львів засноване в середині XIII століття і назване на честь сина – Лева.

У часи Данила почали укладати один з найцікавіших літописів давнини – «Галицько-Волинський».

Не раз на землі князівства нападали угорці з поляками. І в ці важкі хвилини Данило разом з військами відбивав навали ворогів. У походах він ніколи не розлучався зі своїм братом Васильком.

*Данило
Галицький*

*Лев Данилович.
Художник Лука
Долинський.
XVIII ст.*

Поміркуймо

Чому Галицько-Волинську державу називають спадкоємницею Київської Русі?

«О, лиха ти, честь татарська!». Поїхав якимось князь Данило в Угорщину, щоб засватати свого сина за королівну. Повернувся і не впізнав рідної землі. Зустріли його руїни та згарища, що залишили після себе монголи.

Данило відбудовував зруйновані міста. Згодом прислав монгольський хан Батий до нього посланця з грізним наказом:

«Віддай Галич!». Вирішив Данило міста не віддавати. Поїхав до Батия.

Пробув у хана Данило 25 днів. Вів тривалі переговори і домігся, що затвердив Батий його галицько-волинським князем. Ціною приниження він зберіг собі життя і досяг недоторканності західних земель. Літописець так описав цю подію:

«О, лихіша лиха честь татарська. Данило Романович, що був князем великим, що володів з братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем, і іншими краями, нині сидить на колінах, холопом себе називає! А вони данини хочуть, і погрози ідуть... О, лиха ти, честь татарська!».

Корона Данила
Галицького

Пам'ятник
Данилові
Галицькому
в м. Галичі

Важким виявилось для Данила Галицького те підданство. Замислився він над тим, як його позбутися.

Як і раніше, Данило боронив з військами рідну землю, будував і зміцнював міста, налагоджував виробництво, запрошував майстрів, торгував з іншими державами. У цей час він розпочав переозброєння війська. Уперше використав металеві обладунки, щоб захистити вершників та коней. В українському війську виникла важкоозброєна кіннота.

У 1253 році папа римський Інокентій IV передав Данилові корону. (Див. зображення корони). Український князь прийняв подарунок папи і вирішив коронуватися. Ця подія відбулася в місті Дорогочині. Коронація Данила Галицького засвідчила, що папа й правителі країн Європи визнали Галицько-Волинське князівство як державу і надали її государеві символи влади – вінець і скіпетр. З того часу Данила Галицького почали величати українським королем.

Дійшли чутки про відродження Галицько-Волинської землі до монгольського хана. Відправив він свого воєводу Бурундая в похід на західні землі. Бурундай наказав Данилові зруйнувати фортеці, розкопати вали, позасипати рови. Не було Данилові підмоги, мусив скоритися й виконати наказ кривдника. Знесиленим і розчарованим закінчував свій життєвий шлях Данило Галицький.

Які факти із життя Данила свідчать, що з ним рахувалися правителі інших держав?

Словник

Біскуп – єпископ, вищий церковний сан.

Вінець – корона.

Лядські – польські.

Підданство – належність особи до певної держави, залежність від кого-небудь.

Рать – військо.

Скіпетр – жезл (палиця), прикрашений дорогоцінними каменями та різьбою.

Холоп – підневільна особа, яка прирівнювалася до раба.

Цікаво знати

Після смерті Данила Галицького королем став його брат *Василько* (1264–1270). Потім корона перейшла до сина Данила – *Лева* (1270–1301), а пізніше до онука *Юрія* (1301–1308). *Юрій*, як і його дід, мав титул «король Русі». Він відродив колишню могутність держави, переніс столицю з *Холма* до *Володимира*. Після смерті *Юрія* влада перейшла до його синів *Андрія* та *Лева II*. Останні відмовилися від титулу короля і величали себе князями. Восени 1349 року польські війська здійснили напад на *Галичину* та *Волинь*. Відтоді припинило своє існування й королівство.

Працюємо з історичними джерелами

Галицько-Волинський літопис

«... У той же час прислав папа послів достойних, що принесли Данилові вінець, і скіпетр, і корону, які означають королівський сан, кажучи: «Сину! Прийми од нас вінець королівства». Він-бо перед цим прислав був **біскупа** веронського і каменецького *Якова Браганца*, кажучи йому: «Прийми вінець королівства». Але він, *Данило*, у той час не прийняв був вінця, сказавши: «**Рать** татарська не перестає. Зле вони живуть з нами. То як можу я прийняти вінець без підмоги твоєї?» Тим часом *Опізо*, посол папський, прийшов, несучи вінець і обіцяючи: «Ти матимеш поміч од папи». Але він, *Данило*, все одно не хотів, та умо-

Печатка *Юрія*.
Початок
XIV ст.

вила його мати Анна, і князі **лядські**, кажучи: "Прийняв би ти вінець, а ми готові єсмо на підмогу проти поганих". Він, отож, прийняв вінець од бога, од церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи Іннокентія, і від усіх єпископів своїх. Іннокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істину віру і про возз'єднання церков. Прийняв же Данило од бога вінець у городі Дорогочині...».

1. Чому Данило спершу не прийняв королівського вінця і відмовився бути королем? 2. Хто зміг переконати Данила й умовити його прийняти королівський титул? 3. Як ви вважаєте, що для Данила було важливішим: стати королем чи звільнити рідну землю від монголів?

Запишіть до робочого зошита

- Правонаступником Київської Русі стало ..., яке виникло в ...
- У часи Данила почали укладати ...
- У 1253 р. ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 10. Галицько-Волинське князівство.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Як виникло Галицько-Волинське князівство?

2. Чому розчарованим і знесиленним закінчував життя князь Данило?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте в тексті параграфа фрагменти, що свідчать про мудрість і далекоглядність Данила Галицького. 2. Підготуйте розповідь про Данила за планом: а) важкий шлях до влади; б) розбудова князем Данилом держави; в) стосунки з монголами; г) Данило Галицький – король; г) час розчарувань.

§ 11. РУКОТВОРНІ СВДІКИ МИНУЛОГО

Яку інформацію про життя українського народу приховують у собі пам'ятки минулого?

Століття відділяють сьогоднішня від княжих часів. Здавалося б, час знищує пам'ятки минулих років. Але це не так. Сотні церков, монастирів, тисячі книг, ікон, знарядь праці, предметів побуту, прикрас, монет – усе це та багато іншого свідчить про наполегливу працю наших пращурів. Коли ви уважно вдивляєтеся в образи святих, майстерно змальовані на стінах стародавніх соборів, обережно гортаєте сторінки давніх рукописів, розглядаєте в музейних вітринах експонати, яким більше тисячі років, спробуйте уявити їхніх творців. Хто вони?

Символи Київської Русі. Після офіційного запровадження християнства почали в Русі зводити церкви та монастирі. Першість у цьому будівництві належала Києву.

У 1051 році на Дніпрових схилах виникає Києво-Печерський монастир. Спочатку він знаходився в природних та викопаних печерах, поруч з якими стояла дерев'яна церква. Згодом тут з'являється кам'яна споруда – Успенський собор, у якому фрескові розписи виконував один з найталановитіших майстрів минулого – Алімпій. Трагічною виявилася доля цієї споруди. У 1230 році вона була пошкоджена під час землетрусу. Її перебудовували та відновлювали після пограбувань і пожеж.

Архітектурний ансамбль центральної частини Києво-Печерської Успенської лаври

Спaso-Преображенський собор, м. Чернігів, 1036 р.

*Кирило вчить у соборі.
Фреска з Кирилівської
церкви, м. Київ. XII ст.*

А в 1941 році – підірвали й остаточно знищили. Лише в роки незалежної України будівничі вдихнули нове життя в цю споруду й відродили її заново.

Інші міста Русі не поступалися Києву величчю соборів і монастирів. Приваблювали фресковим розписом, різьбленими шиферними плитами, численними орнаментами із цегли Спасо-Преображенський собор у Чернігові (1036 р.), невеликий за розмірами Михайлівський собор у Видубичах (1070–1088 рр.), урочистий Успенський собор у Переяславі (1098 р.) та багато інших церков. Усі вони є символами Київської держави, її минулим і сьогоденням.

Поміркуймо

Чому в наші дні відбудовують і відновлюють стародавні храми, монастирі, будівлі?

Слово про «Слово». Відомо, що руська княжна Анна Ярославівна (донька Ярослава Мудрого) у **1049 році** одружилася з французьким королем. Залишаючи Київ, Анна повезла до Франції книгу – Євангеліє, яку пізніше подарувала Реймському собору.

*Реймське євангеліє. Сторінка.
Перша половина XI ст.*

У Київській державі шанували книжне слово і тих, хто його створював. «Людиною доброю, скромною і вченою» характеризував літописець відомого церковного діяча, письменника, історика XI століття **Іларіона**. Він належав до найближчого оточення князя Ярослава Мудрого. Мав неабиякий авторитет у князя. Сучасні історики вважають, що саме йому доручив Ярослав Мудрий супроводжувати до Франції свою доньку Анну, яка пізніше стала королевою цієї країни.

Літописець називав Іларіона «муж... книжен». І це дійсно так. Іларіон є автором багатьох творів. Писати він почав відтоді, як став монахом і пізнав мудрість слова. До наших днів дійшов один з найвідоміших його творів – «Слово про закон і благодать». «Слово...» Іларіона сповнене вірою в мир і злагоду між християнськими народами, вдячністю за діяння руських князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Завершує твір молитва за рідну землю.

Поміркуймо

Чому Іларіона літописець назвав «муж книжен»?

Повсякденне життя. За стінами монастирів і церков, за вікнами келій, де ченці, зігнувшись над столом, старанно записували події або переписували книги, вирувало звичайнісіньке життя. Щоденне життя впліталось в круговерть подій, залишаючи спогади про те, що їли, у що одягалися, як проводили дозвілля.

Одяг часів Київської Русі й Галицько-Волинської держави практично не зберігся. Дані про одяг ми черпаємо з писемних джерел, малюнків і розписів того періоду. Чоловіки носили ко-

Вбрання часів Київської Русі: а) заможних городян; б) заможних селян. XI–XII ст. Реконструкція З. Васіної

*Святкове вбрання жінок князівського чину. XII ст.
Реконструкція З. Васіної*

шкіри. Голови покривали сферичними шапками, оздобленими хутром.

Жінки прагнули внести різноманітність до свого одягу і часто використовували прикраси: стрічки, намиста, ланцюжки з підвісками, браслети, сережки, **скроневі кільця**.

Колти – жіночі ювелірні прикраси

Що їли русичі? Основою харчування був хліб. Випікали хліби, хліби з медом і маком, ковриги. Каші варили з вівса, гороху, пшениці. Вживали чимало м'яса домашніх тварин, свійської птиці та дичини. М'ясо готували різним способом: варили, запікали, смажили, в'ялили, сушили. Чимало споживали молока та продуктів з нього, риби, киселів, узварів. З овочів, які входили до тогочасного раціону, писемні джерела згадують лише капусту, ріпу, часник та цибулю. Вживали мед. З меду готували напої, приправи. З літопису дізнаємося, що русичі пили пиво, вино, медовуху, квас. Улітку й восени їли яблука, груші, сливи, вишні, а жителі південних районів – виноград. Певна річ, що склад їжі залежав також від можливостей людей, від пори року, релігійних приписів та природних умов.

ротку підперезану **сорочку**. Полотняні штани заправляли в широкі чоботи. Простий селянський одяг називали «рубищем» (назва походить від грубої фактури тканини, з якої його виготовляли). На сорочку в прохолодну пору року накидали грубий одяг з вовни. Узимку носили **шуби, кожухи** – теплий одяг з хутра тварин. Основним елементом жіночого одягу також була сорочка. На неї нашивали однотонні кольорові стрічки. На селі поширеним взуттям були **личаки** – вироби з лика (кори липи). У місті носили здебільшого шкіряне взуття. Ознакою князівського й боярського одягу став плащ. Він застібався **фібулою** біля правого плеча. Чоловіки з князівських родин взували високі чоботи з м'якої кольорової

Поміркуймо в групах

1. Чим одяг часів Київської Русі відрізняється від сучасного одягу?
2. Яка їжа переважала в русичів?
3. Яка їжа була кориснішою і здоровішою – часів Київської Русі чи сучасна?
4. Що в одязі та їжі не змінилося з часів Київської Русі?

Словник

Келія – житло ченця, окрема кімната в монастирі або будинку.

Скроневі кільця – металеві кільця з бронзи й срібла, що впліталися жінкам у волосся або чіплялися до головних уборів.

Фібула – металева застібка, шпилька.

Фреска – картина, написана фарбами по свіжій вогкій штукатурці (тиньку).

Цікаво знати

Відомим лікарем у часи Київської Русі був **Агапіт**. Не було рівних йому в поверненні людини до життя. Він добре знався на травах та їхніх чудодійних властивостях. Сам збирав і сушив зілля. Відварами та настоями лікував безліч хвороб. Зцілював хворих і словом. Слово Агапіта заспокоювало, вселяло надію, що хвороба відступить і людина знову буде радіти сонцю, щебету птахів, шелесту трав. Агапіт був цілком безкорисливою людиною. Розповідають, що з хворих він ніколи не брав винагород за свою роботу. Більше того, вважав навіть саму думку про винагороду великим гріхом.

ЖИТІЄ ПІВНАГО ОЦІА НАШЕГО АГАПІТА

Агапіт. Сторінка
«Патерика Печерського»

Запишіть до робочого зошита

- Іларіон – це ...
- Агапіт – це ...
- Алімпій – це ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 11. Рукотворні свідки минулого.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Чому пам'ятки архітектури та писемності Київської Русі називаємо символами нашої держави?
2. Хто і як залишає пам'ять про минуле?

* Виконайте завдання:

1. Складіть коротку розповідь на одну із запропонованих тем: «Книжен муж Іларіон», «Одяг часів Київської Русі», «Харчування русичів». 2. Спробуйте обґрунтувати, чому параграф має назву «Рукотворні свідки минулого». Чи відповідає назва змісту параграфа?

§ 12. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ

Які зміни відбулися на українських землях у часи литовського та польського панування?

«Погоня» – герб
Великого князівства
Литовського

Литовсько-Руська держава. На території сучасної Північно-Західної Білорусі та Східної Литви в середині XIII століття виникло Велике князівство Литовське. (Відшукайте на карті). Князь Гедимін поставив за мету приєднати до князівства всі руські землі. За життя цей план він не зміг реалізувати.

Ідеї свого батька втілював його син Ольгерд. Він успішно боровся проти монгольського панування. У 1362 році неподалік річки Сині Води литовські війська зустрілися з монголами. Розпочалася запекла битва. Ольгерд розташував своїх воїнів окремими загонами. Ординці не змогли розгромити об'єднані зағони

Луцьк. Замок Любарта, зведений Любартом Гедиміновичем, братом Ольгерда. XVI ст.

українців, білорусів та литовців, які легко пересувалися по землі битви і не дозволяли оточити себе. Ольгерд змусив монголів рятуватися втечею. Уперше вони зазнали поразки, унаслідок чого було звільнено частину руських земель. Київщина, Чернігово-Сіверщина, Переяславщина, Поділля та Волинь увійшли до складу Великого князівства Литовського. Так виникла нова держава – **Литовсько-Руська**.

Нові володарі будували **фортифікаційні** укріплення (див. зображення Луцького замку), карбували в Києві власну монету, запозичували місцеві традиції, переймали культурні надбання руського народу. Представники литовської знаті одружувалися з членами українських княжих родин, приймали християнство, вживали давньоруську мову, судилися за руськими законами. За роки правління литовців зміцніла православна церква.

Українські землі в складі Польського королівства. Українські землі прагнули завоювати й поляки. Свій наступ вони розпочали в **1340 році**. Спочатку до Польщі відійшли Галичина й частина Волині.

Польська **колонізація** відрізнялася від литовського панування. Поляки почали ліквідувати місцеві органи влади. Вони нехтували місцевими законами і звичаями. Колишні князівства перетворилися на **воєводства**. Польська мова заповонила всі сфери життя.

1569 рік остаточно вирішив долю українських земель на найближчий час. Зміцніле Польське королівство укладає угоду з Литовсько-Руською державою. За місцем підписання (місто Люблін) угода дістала назву **Люблінська унія**. Так на карті Європи з'являється нова держава – **Річ Посполита**.

Люблінська унія 1569 р. Художник Я. Матейко. Кінець XIX ст.

Поміркуймо

Порівняйте литовське та польське пацунвання на українських землях. Чим вони різнилися між собою?

Наступ на православну церкву. Починаючи з другої половини XIV століття в українських землях посилила вплив польська католицька церква. Українці були православними, а поляки – католиками. Хоча обидва народи вірили в Ісуса Христа, однак у релігійних обрядах і богослужінні було чимало відмінностей. Польські священники підпорядковувалися папі римському, богослужіння здійснювалося латинською мовою.

Католицька церква розпочала наступ на православ'я. Це проявилось в закритті православних храмів, забороні відправляти релігійні обряди, загарбанні католиками церковних та монастирських земель, утисках православного духовенства. Поступово польський уряд узагалі заборонив будувати православні храми. Наступ католиків на православних призвів до покатоличення. Тисячі українців приймали нову віру, відзначали католицькі свята, вивчали польську мову, переходили на службу до польського короля.

Православні священники вирішили зробити крок до порозуміння з католицькою церквою. Для збереження православної церкви вони запропонували укласти угоду (унію) з католиками. У жовтні 1596 року в місті Берестя (нині м. Брест, Білорусь)

скликали православний собор, що затвердив об'єднання церков. Так в Україні з'явилася ще одна гілка християнства – греко-католики (уніати). Сподівання уніатів на те, що вони будуть урівнені в правах з католиками, не справдилися.

Поміркуймо

Скільки основних гілок (напрямків) християнства з'явилося в українських землях у кінці XVI ст.? Яка причина такого явища?

Острозька біблія,
Титул. 1581 р.

Захисники православ'я. Захисниками православ'я в українських землях стали церковні братства. Вони виникли в XV столітті, але поширення набули лише через сто років. Їх засновники – жителі міст, ремісники, дрібні торговці. Спочатку братства захищали інтереси своїх членів – братчиків, надавали підтримку православним церквам та монастирям, опікувалися сиротами, каліками, старцями. Потім братства почали відкривати школи, шпиталі, будувати православні храми, друкарні. Особливо активно діяли братства у Львові, Луцьку, Києві, Кам'янці-Подільському. Серед провідних діячів цих товариств були – Петро Могила, Петро Конашевич-Сагайдачний.

Особливої уваги серед захисників православ'я заслуговує князь Костянтин-Василь Острозький. Він не шкодував сил і коштів на відродження православ'я та української культури. У 1576 році відкрив в Острозі перший вищий навчальний заклад на українських землях – академію. Запросив на Волинь друкаря Івана Федорова (Федорівича), який започаткував тут друкарство. У 1581 році в Острозі виходить друком перше повне видання Біблії церковнослов'янською мовою. Острозька біблія, над якою працювали майже 10 років, стала найвідомішим твором того часу. У ній 1256 сторінок. При друкуванні не було зроблено жодної помилки. Сторінки прикрашені орнаментом.

К.-В. Острозький

Костянтин-Василь Острозький залишився в пам'яті нащадків, перш за все, як патріот рідної землі.

Поміркуймо

Уявіть, що в Україні в зазначений період не виникли братства, а князь К.-В. Острозький не захотів опікуватися освітою, церквою. До чого це могло б призвести?

Словник

Братство – група, товариство людей, об'єднаних спільною метою, діяльністю, які дотримуються певних правил.

Воєводство – адміністративно-територіальна одиниця в Польщі, область.

Католики, православні – представники двох християнських церков – католицької й православної, які виникли внаслідок розколу християнства в 1054 році.

Колонізація – заселення й освоєння земель чужими народами.

Річ Посполита – польський переклад латинського слова – спільна справа.

Собор – зібрання, з'їзд.

Ўнія – союз.

Фортифікаційні споруди – оборонні споруди, до яких входить система веж, фортець, ровів та різного роду перешкод.

Шпиталь – лікарня.

Цікаво знати

В умовах наступу католицизму українські патріоти не припиняли боротьби за збереження національної культури. У 1556 році в монастирі Різдва Пречистої Богородиці в містечку Пересопниця, що на Волині, архімандрит Григорій і писар Михайло Василевич узялися за подвижницьку справу – перекласти Святе Письмо зрозумілою народів мовою. Архімандрит Григорій керував роботою і водночас був перекладачем. Чернець Михайло, що переписував Євангеліє, зарекомендував себе як талановитий майстер слова й художник. Переписування тривало п'ять років і завершилося в 1561 році. Книга містить 482 пергаментні аркуші (964 сторінки), по-мистецьки оздоблена заставками й зображеннями чотирьох євангелістів та оправлена в дубові дошки.

Запишіть до робочого зошита

– У 1362 р. – ...

– У 1569 р. – ...

– У 1596 р. – ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 12. Українські землі під владою Литви та Польщі.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які зміни відбулися в українських землях у часи литовського та польського панування? 2. Як братства захищали православну церкву та українську культуру?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте на карті українські території, що відійшли до Польщі та Литви. 2. Поясніть поняття: колонізація українських земель, покатоличення, унії, братства, православ'я, Литовсько-Руська держава, Річ Посполита. 3. Розгляньте уважно ілюстрації і з'ясуйте, до яких фрагментів параграфа вони підібрані.

Повторюємо найважливіше та готуємося до уроку узагальнення за розділом «Княжа Русь-Україна»

1. Які події відбувалися в зазначені роки:

кінець V – перша половина VI століття; 882 рік; 907 рік; 988 рік; 1068 рік; 1111 рік; 1191 рік; 1240 рік; 1253 рік; 1362 рік; 1569 рік?

2. Коли відбулися події, перелічені нижче?

- Об'єднання Волинського і Галицького князівств.
- Перемога київських князів над половцями.
- Запроваджено християнство в Київській державі.
- Початок правління князя Олега.
- Похід Олега на Константинополь.
- Початок монгольської навали на українські землі. Узяття монголами Києва.
- Коронування Данила Галицького.
- Об'єднання Польського королівства з Великим князівством Литовським і створення Речі Посполитої.

3. Поясніть, що означають запропоновані слова та словосполучення:

князівство, русичі, данина, християнство, міжусобиці, монгольська навала, унія, уніати, братство, покатоличення, половці, фрески.

4. Про що ці твори? Що вам відомо про їхніх авторів?

- Пересопницьке євангеліє.
- «Галицько-Волинський літопис».
- «Повість минулих літ».
- «Руська правда».
- «Повчання дітям».

5. Хто і з якої нагоди міг сказати ці слова?

- «Хай буде се мати городам руським».
- «Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться...».
- «О, лихіща лиха честь татарська!».
- «Не погубляй гóрод. Ми згоджуємося на данину, як ти ото хочеш».

6. Що ви знаєте про цих людей? Якими справами вони запам'ятались?

Кий, Олег, Володимир, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Данило Галицький, Алімпій, Іларіон, Костянтин-Василь Острозький.

7. Дайте коротку відповідь на запропоновані запитання:

- Чому київські князі час від часу здійснювали походи на Візантію?
- Чому Київська держава за Володимира стала відомою в Європі?
- Що дало Русі прийняття християнства?
- Чому занепала Київська держава?
- Чому князя Ярослава називали Мудрим?
- Чому русичі зазнали поразки в боротьбі з монголами?
- Які зміни відбулися в Галицько-Волинському князівстві за правління Данила Галицького?
- Чому пам'ятки архітектури та писемності часів Київської Русі називаємо символами нашої держави?
- Як харчувалися русичі? Яка їжа в них переважала?
- Чому литовське панування на українських землях не лягло важким тягарем на плечі народу?
- Як братства захищали православну церкву й українську культуру в роки польського панування?

8. Що ви знаєте про ці державні утворення?

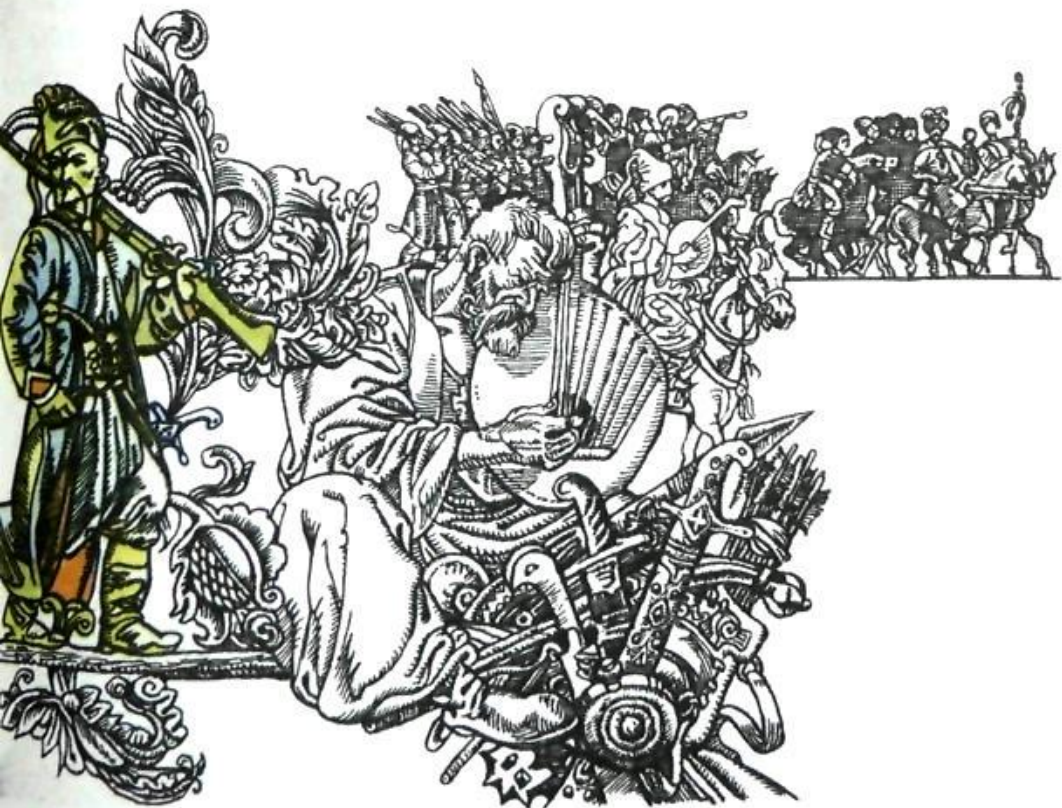
- Київська держава.
- Галицько-Волинське князівство.
- Річ Посполита.
- Литовсько-Руська держава.
- Польське королівство.

Розділ Третій

КОЗАЦЬКА УКРАЇНА

Упродовж XIII–XV століть територія нашої держави стала ареною запеклої боротьби іноземних поневолювачів і українського народу. Хто тільки не зазіхав на незалежність України – монголи, литовці, поляки, угорці. У нелегкій боротьбі українці втратили незалежність і підкорилися новим господарям. Так тривало доти, доки не сформувався захисник українського народу – козацтво.

§ 13. НАША СЛАВА НЕ ВМРЕ, НЕ ЗАГИНЕ

Чим життя козаків відрізнялося від життя інших верств населення?

Заселення Дикого Поля і виникнення Запорізької Січі. У XIV–XVI століттях на півдні України знаходився малозаселений район, який дістав назву **Дике Поле**. Він став своєрідною межею між українськими землями й Кримським ханством, яке розташовувалося на території Кримського півострова. У Криму жили татари. (Відшукайте на карті територію Дикого Поля, Крим, р. Дніпро).

Дике Поле заселяли уходники, які приходили з Полісся, Волині, Наддніпрянщини. Вони ловили рибу, полювали на звірів і птахів, збирали мед, випасали худобу. Частина з них залишалася на цих землях, а частина поверталася додому, щоб вигідно продати сушену та солену рибу, боброве, лисяче і вовче хутро, мед. Згодом до уходників приєдналися втікачі із сіл та міст, що потерпали від знущання польської знаті. Так з'явилися вільні озброєні люди – **козаки**.

Чутки про козацьку вольницю долітали до найвіддаленіших куточків України. Утікачів побільшало.

Для безпеки поселення-табори козаки обгороджували укріпленнями з рублених або січених колод. Звідси й пішла назва **Січ**. Оскільки самі фортеці будувалися за Дніпровими порогами, то місцевість почали називати **Запоріжжя**. Спочатку існували невеликі окремі Січі, які очолювали ватажки – **гетьмани**. Згодом вони об'єдналися й утворили **Запорізьку Січ**. Історики вважають, що перша Січ виникла у **1556 році** на острові Мала Хортиця. Її гетьманом став відомий князь **Дмитро Вишневецький (Байда)**. (Зверніть увагу на портретне зображення князя).

*Дмитро
Вишневецький*

Поміркуймо

Чому уходники обрали для проживання малозаселений район – Дике Поле?

Організація життя на Січі. Запорізька Січ виникла з волі самих козаків. Ідеалами козацтва стали: воля, рівність та братерство.

Козаки в степу.
Художник С. Васильківський

Вищим органом влади на Січі була загальна козацька рада. Рада вирішувала всі найважливіші питання: проти кого воювати, з ким укладати мир, кому надавати землю, кого судити, кого обрати до козацької старшини тощо. Вона збиралася тричі на рік. Прийняття рішень відбувалося в такий спосіб: козаки підкидали вгору свої шапки і за їхньою кількістю вирішували – погоджується козацьке товариство

з пропозицією чи ні. На козацькій раді обирали також і гетьмана, або, як його ще називали, – кошового отамана.

Козацьке військо називалося кошем і налічувало декілька тисяч озброєних воїнів. На чолі війська стояв кошовий отаман. Керувати козаками йому допомагала старшина: суддя, писар, осавул та інші. Кіш поділявся на загони – курені, які також мали своє керівництво. Куренів було 38. Кожен з них мав назву. Вона відповідала тій місцевості, з якої прибула більшість козаків: Полтавський, Канівський, Переяславський тощо.

Запорізька Чортомлицька Січ

Козацькі корогви (прапори)

Посередині фортеці розміщений великий майдан (зверніть увагу на малюнок). Тут збиралася рада. У центрі майдану стояла церква. Козаки були православними й будували дерев'яні церкви Святої Покрови (Божої Матері), яку вважали своєю заступницею. Неподалік церкви знаходилися криниця й стовп, біля якого карали винних. До майдану прилягали будинки військової старшини, канцелярія, склади.

Запорізьке військо встановило свої відзнаки, або, як їх ще називали, **клейноди**. До них належали **булава**, **бунчук**, **гербова печатка**, **корогва**. Булава – відзнака гетьмана, яку він отримував від війська як символ влади. Бунчук – довга булава, що закінчувалася металевим «яблуком», з-під якого звисала китиця з кінського волосу. Гербова печатка, на якій зображений козак, підперезаний поясом, у шапці, з рушницею у лівій руці, була символом влади судді. Корогва – січовий прапор, символ усього козацького війська.

Поміркуймо в групах

1. Чому Запорізьку Січ називали козацькою державою? Які ознаки держави були на Січі? 2. Підберіть факти, що свідчать: а) про рівність козаків; б) набожність козаків; в) військовий характер козацької держави.

Побут, звичаї козацького товариства. Чоловік, який уперше потрапив на Січ, проходив посвячення в козаки. Його запитували, чи вірить він у Бога, чи п'є горілку (питали жартома), чи буде боронити рідну землю. Ствердні відповіді означали, що він може поповнити козацьке товариство. Після цього козака записували до одного з куренів.

Невибагливими були козаки щодо одягу. Вони носили **полотняні сорочки**, **широкі шаровари**, **шкіряні чоботи**. У холодну пору року поверх одягали свиту, жупан, кожух. Голені голови, на яких залишали лише чуб-оселедець, покривали шапками.

Козацькі пістолі

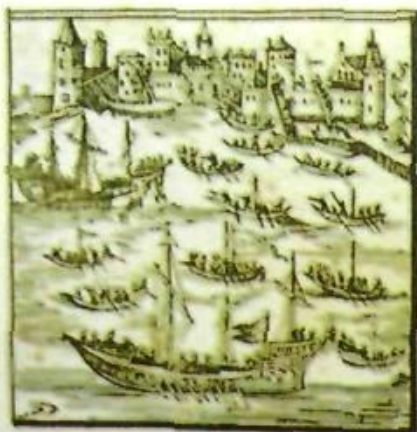
Козацькі шаблі

Козаки вживали просту їжу, яку самі готували. Це були традиційні українські страви: куліш, юшка, варена та смажена риба, дичина. Усі побутові справи вони також вирішували самостійно: прали, шили, прибирали курені, майдан, лагодили житло.

Зброя та бойове спорядження козаків. На Січ козаки прибували, зазвичай, зі своєю зброєю. Той, хто зброї не мав, отримував її або здобував у військових походах. Козаки мали вогнепальну зброю: рушниці, мушкети, пістолі. З лівого боку вони носили шаблю, яку жартома називали «сестрицею». Використовували бойові ножі, кинджали, сокири, списи, бойові молоти. За втрачену в бою шаблю позбавляли козацького звання і виганяли з Січі. У поході каралося й пияцтво. Військове життя підпорядковувалося суворій дисципліні.

Морські походи козаки здійснювали на човнах-чайках, які виготовляли з дерева – липи або верби. Чайку могли збудувати 60 козаків за два тижні. Завдовжки вона була до 20 метрів, а завширшки до 4 метрів. У такий човен могло поміститися до 70 воїнів. У чайку завантажували порох, ядра, невеликі гармати, запас питної води, харчі. До бортів щільно прикріплювали товсті в'язки очерету, щоб навіть заповнений водою човен зберігав плавучість.

Бойові походи сприяли вдосконаленню військової майстерності, і згодом козаки стали помітною силою в Європі.

Козацькі чайки XVII ст.

Поміркуймо

Що в побуті та військовому житті козаків було незвичним?

Словник

Канцелярія – установа, в якій фіксують розпорядження, зберігають документи тощо.

Кримське ханство – держава на півострові Крим, що виникла після розпаду Золотої

Орди. Правив державою хан. Основне населення – татари.

Осау́л – військова службова особа, що відповідала за військову підготовку козаків, озброєння та боеприпаси.

Цікаво знати

Засновник Запорізької Січі – князь Дмитро Вишневецький – чимало років життя присвятив боротьбі з турками та татарами. Похід 1563 року для нього виявився останнім. Татари розбили військо Вишневецького, самого захопили в полон, а потім переправили в Царгород – турецьку столицю. За наказом султана Вишневецького підвісили за ребро на стіні султанського замку. Ця героїчна смерть оспівана у народній думі (історичній пісні) про відважного козака Баїду.

Працюємо з історичними джерелами

Гійом Левассер де Боплан. Опис України, кількох провінцій королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя й ведення воєн

«Козацька медицина.

... Бачив я хворих козаків, у лихоманці, які замість уживати якихось ліків брали півзаряду гарматного пороху, змішували його навпіл з горілкою і все це випивали; а далі клалися спати, щоб уранці прокинутися зовсім здоровими. Мав візника, який неодноразово видужував, уживаючи ліків, яких не визнають ні лікарі, ні аптекарі. Інші ж козаки брали попіл і так само змішували його з горілкою, усе це випивали і також видужували. Неодноразово бачив, як козаки, поранені стрілами, перебуваючи далеко від хірургів, замазували свої рани землею, замоченою власною слиною; це виліковувало їхні рани, ніби найкращий бальзам. Отже, у цій країні, як у багатьох інших, дотепна вигадка породжується самим життям».

Поміркуйте, наскільки правдивими є описані лікарські засоби козаків. Чи можна ними лікувати всі хвороби? Чи можна наведені приклади козацької медицини назвати народним лікуванням? Чому?

Запишіть до робочого зошита

- Уходники – це ...
- Запорізька Січ виникає у ... на ... Її засновником вважають ...
- Запорізька Січ – козацька держава тому, що ...
- Життя козаків відрізнялося від життя інших верств населення тим, що ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 13. Наша слава не вмере, не загине.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Як виникла Запорізька Січ?
2. Як було організоване життя на Січі?
3. Яку зброю використовували козаки?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте в оповіданні фрагменти, які могли б розповісти про:
а) козацький побут; б) січовий майдан; в) козацьку зброю; г) винахідливість козаків.
2. Розтлумачте поняття: *уходники, Запорізька Січ, козацька старшина, Дике Поле, кіш, курінь, отаман.*

§ 14. ГЕРОЇЧНІ ПОХОДИ

Чому козаки виступили на захист українського народу?

Кримське ханство. З кінця XIII століття Кримський півострів почали заселяти монголи. Вони змішалися з половцями і заклали початок кримськотатарського народу. У Криму проживали представники різних народностей, але мешканців півострова почали називати татарами.

Більшість кримських татар осіли і освоювали довкілля: займалися землеробством, скотарством, торгівлею. Кримські татари були вправними воїнами. Змалечку хлопчиків учили сидіти в сідлі, користуватися зброєю. Так формувалася сильна татарська кіннота.

Кримський півострів залежав від Туреччини. Турецька держава була сильнішою і підпорядкувала собі Кримське ханство. Турецько-татарська знать збільшувала свої землеволодіння за рахунок завойовницьких походів. Особливий інтерес був до українських земель. Воїни турецько-татарських загонів під час вторгнення ставали своєрідними мисливцями. Вони «полювали» на людей. Молодих кременезних чоловіків використовували на **галерах** як веслярів, у землеробстві, на будівництві. Дітей, жінок, літніх людей – у домашньому господарстві. Тисячі невольників продавали на ринках Криму й Туреччини. Часто, з метою викупу, бусурмани викрадали членів знатних родин.

Поміркуймо

Як Крим став татарським?

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. На початку XVII століття козаки провели кілька вдалих сухопутних і морських походів проти турків і татар. Організував морські походи козацький гетьман **Петро Конашевич-Сагайдачний**. (Зверніть увагу на портретне зображення гетьмана).

Він уміло проводив морські походи. Перед виходом у море козаки продумували план військової операції. Відпливали вночі. За 36–40 годин досягали ворожої території. Непомітно підкрадалися в козацьких чайках до турецьких галер. Блискавично захоплювали їх. Турецькі екіпажі знищували, а невольникам давали волю, відвозили в рідні краї.

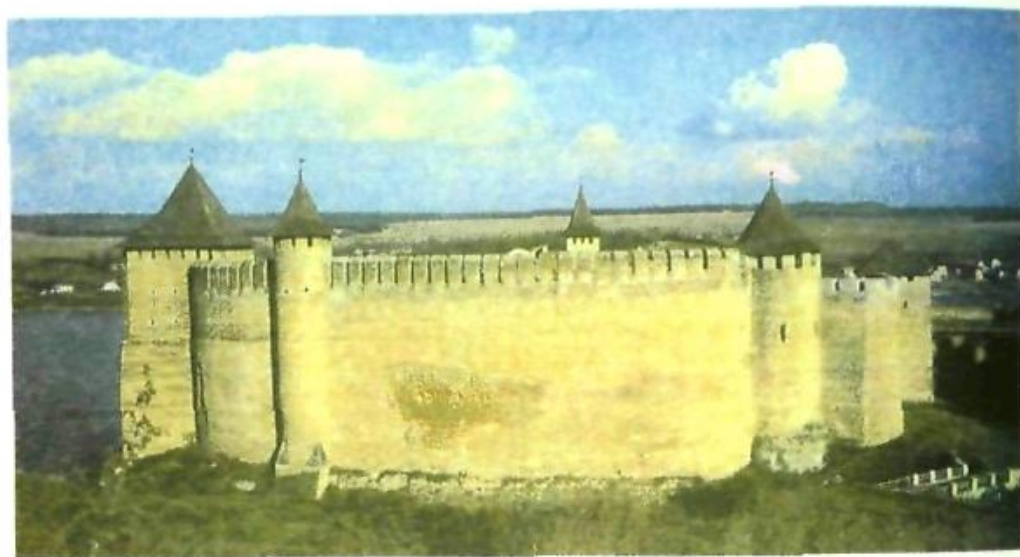
Один з найвдаліших походів під керівництвом Сагайдачного на **Кафу** (тепер місто Феодосія) відбувся в **1616 році**. У ті часи це місто було головним невольничим ринком. Козаки штурмом узяли місто. Знищили турецький флот. Розгромили чотирнадцятитисячний гарнізон. Визволили чимало полонених.

*Гетьман Петро
Конашевич-Сагайдачний*

Як ви вважаєте, чому фортеця збереглася до наших днів? Який інший підпис можна дати під малюнком? Чому?

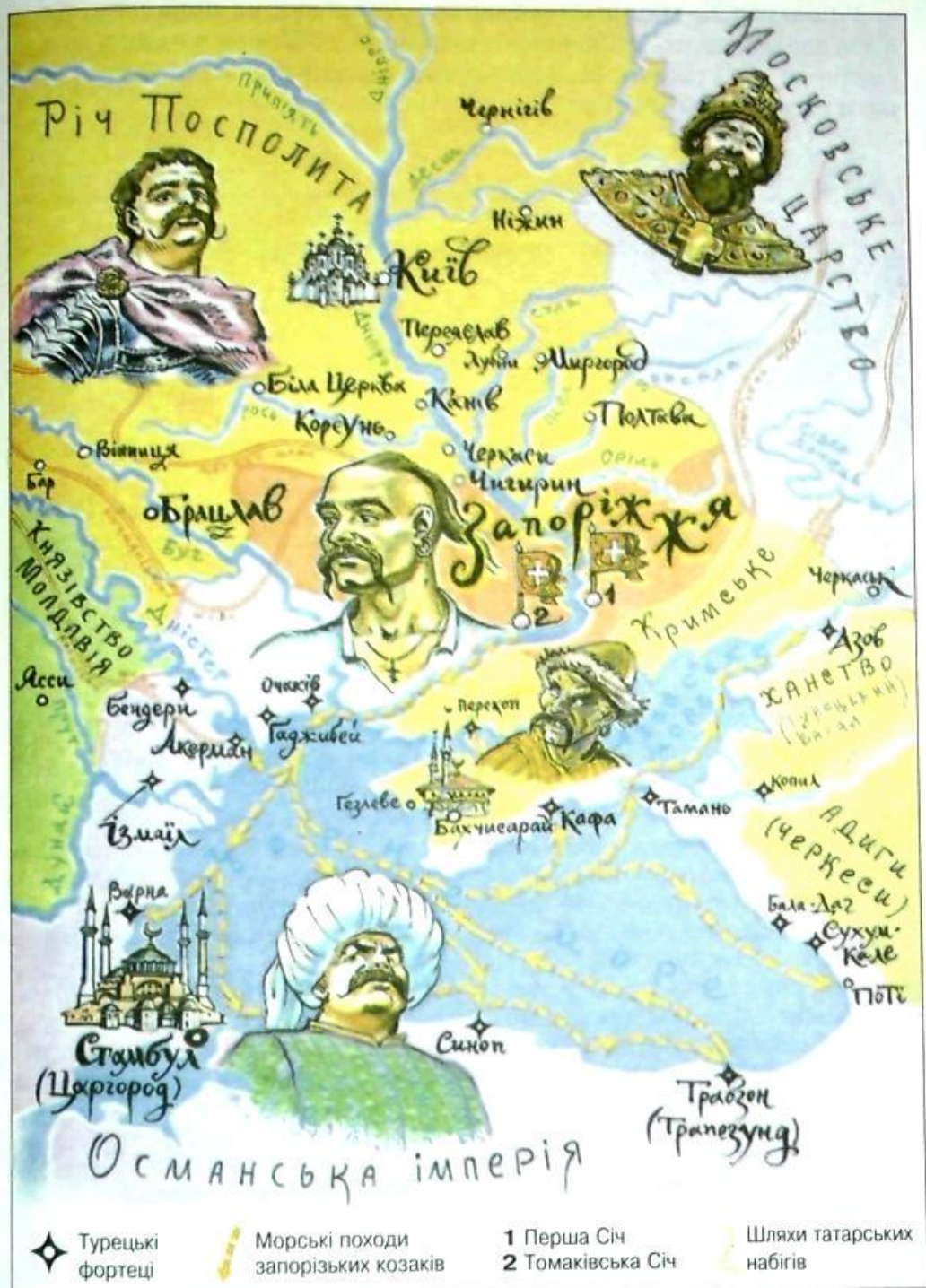
Хотинська фортеця

Через декілька років Туреччина розпочала війну проти Польщі. Турецько-татарське військо чисельністю майже 300 тисяч чоловік підійшло до Хотина (нині – Чернівецька область), де табором стояла польська армія. Турки мали 260 гармат, велику кількість верблюдів і навіть 4 бойових слони.

Польський король звернувся до козаків по допомогу. Сагайдачний погодився виступити, але за умови, що козацтво й український народ отримають нові вольності від польського короля. Останній дав згоду.

У 1621 році 40-тисячне військо на чолі із Сагайдачним рушило під Хотин. Козаки сподівалися на підтримку польських військ. Однак ті не поспішали. Під Хотином Сагайдачний удався до хитрощів. Він наказав своїм воїнам робити нічні набіги на ворога. Такі операції викликали паніку серед турків. Козаки знищили понад 70 000 чоловік ворожого війська.

За п'ять тижнів протистояння турецький султан не здобув жодної перемоги. Він утратив майже половину армії. У кінці вересня 1621 року турки запропонували переговори. Так Сагайдачний з козаками врятував Польщу від загибелі. А що ж польський король? Чи виконав він обіцянку перед козаками про вольності? Ні.

Українські землі наприкінці XVI – на початку XVII ст.

У бою під Хотиним Сагайдачного було тяжко поранено. Козаки відвезли свого улюбленого гетьмана до Києва в один з монастирів, де він і помер. Мало не весь Київ зійшовся, щоб попрощатися з українським героєм.

Поміркуймо

Якими були наслідки боротьби козаків з татарсько-турецькими завойовниками?

Словник

Бусурмани – так українці називали турків і татар, оскільки ті сповідували іншу віру – мусульманську, дотримувалися інших звичаїв і традицій.

Галера – морське турецьке судно.

Султан – у країнах Сходу так називали правителя держави.

Цікаво знати

– Гетьманство Петра Сагайдачного не було тривалим. Однак за 6 років (1616–1622) він здійснив одну з основних реформ війська і перетворив його з партизанських загонів у регулярну армію. Він суворо заборонив козакам пити горілку під час морських походів. Порушників цього наказу викидали за борт. Одночасно Сагайдачний збільшив число козацьких чайок до 300. Якщо врахувати, що в кожную чайку могло сісти від 50 до 70 чоловік, то в похід одночасно вирушало від 15 до 21 тисячі воїнів.

– Сагайдачний був захисником українського православ'я. У 1620 році з усім Військом Запорізьким він записався до Київського братства і забезпечив йому захист і підтримку. Заохочував освітянські справи щедрими дарунками, виділяв гроші на будівництво церков, монастирів, друкарень.

Працюємо з історичними джерелами

Ой на горі та женці жнуть
(народна пісня)

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою, ярмом-долиною
Козаки йдуть.

Гей, долиною, гей, широкою,
Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Військо Запорізьке,
Хорошенько.
Гей, долиною, гей, широкою,
Хорошенько.

А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний.
Гей, долиною, гей, широкою,
Необачний.

Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!
Гей, долиною, гей, широкою,
Необачний.

Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, долиною, гей, широкою,
Знадобиться!

1. Кому присвячена ця народна пісня? 2. Як ви зрозуміли фразу «Що проміняв жінку на тютюн та люльку»? 3. Чому народ присвятив Сагайдачному цю пісню? Про що це свідчить?

Запишіть до робочого зошита

- У 1616 р. ...
- У 1621 р. ...
- Козаки виступили на захист українського народу тому, що ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

* Прочитайте § 14. Героїчні походи.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Чому козаки боролися проти татар і турків?
2. Які випробування випали на долю гетьмана П. Сагайдачного?

* Виконайте завдання:

1. Знайдіть у тексті параграфа фрагменти, в яких: а) показано ставлення турецько-татарських воїнів до українського населення; б) описано організацію та проведення морського походу П. Сагайдачним; в) указані результати військової битви під Хотином. 2. Складіть розповідь на тему «Петро Сагайдачний – мудрий гетьман козацького війська».

§ 15. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Чому Богдан Хмельницький належить до найвидатніших постатей в історії України?

Богдан
Хмельницький.
За гравюрою
В. Гондіуса

Син українського шляхтича. 27 грудня 1595 року в сім'ї дрібного українського шляхтича, чигиринського підстарости Михайла Хмельницького народився хлопчик Богдан. Михайло володів невеликим хутором Суботів, де й минуло дитинство Богдана. Освіту здобув спочатку в місцевій школі, а потім у Львівському колегіумі. Добре володів польською, татарською, турецькою, російською мовами. Сучасники відзначали, що Богдан Хмельницький пишався знанням української мови.

Після навчання Богдан вступає до Чигиринської козацької сотні. Разом з батьком бере участь у військових походах. В одній з битв проти турків Богдан втрачає батька, а сам потрапляє в полон. Два роки неволі загартували його тіло і посилили гнів проти поневолювачів.

Він знову на батьківському хуторі. Бере участь у повстанні козаків. Ходить у морські походи. Одружується, ростить дітей.

Шляхтич Чаплинський за час відсутності Богдана незаконно дістав грамоту на володіння його хутором. Люди Чаплинського двічі нападали на Суботів, грабували й спустошували господарство, побили сина. Богдан шукає захисту в суді, просить допомоги в короля. Останній радить йому самотужки поквитатися з

*Шабля Богдана
Хмельницького*

кривдником. Хмельницький звертається до козацької старшини і закликає її підняти повстання проти гнобителів. Про плани дізнаються польські урядовці і заарештовують Богдана. З допомогою друзів він утікає з чигиринської в'язниці і прямує на Запоріжжя.

Поміркуймо

Як ви вважаєте, що стало поштовхом (приводом) до початку повстання козаків проти польської знаті?

Початок війни і перші перемоги. У грудні 1647 року Богдан Хмельницький з'являється на Запоріжжі. На загальній раді його обирають гетьманом. **На початку квітня 1648 року** на січовому майдані він оголошує війну проти польської шляхти.

22 квітня на чолі війська Хмельницький виступає в похід назустріч польським загонам. Біля річки **Жовті Води** разом з трьома тисячами татарських кіннотників він улаштовує табір в очікуванні поляків. (Відшукайте на карті Жовті Води). Бій почався

*Бій Максима Кривоноса з Яремою Вишневецьким.
Художник М. Самокиш. 1934 р.*

4 травня. Через чотири дні блискавична атака татарської кінноти завершує розгром польського війська. Три тисячі чоловік з польського війська потрапили в полон.

На початку вересня **1648 року** польське військо під керівництвом Я. Вишневецького зустрілося з козаками Б. Хмельницького біля села **Пилявці**. (Відшукайте на карті Пилявці). Бій розпочався **11 вересня**. Як і в попередніх битвах, козаки наступали вміло й рішуче, використовували помилки противника, завдавали нищівних ударів передовим загонам, розгадували плани ворога й змушували його тікати.

Козацька держава. На початок листопада **1648 року** значна частина українських земель була визволена армією Богдана Хмельницького з-під польської влади. **23 грудня** Хмельницький урочисто в'їхав до Києва. (Рогляньте малюнок. Із чого видно, що в'їзд був урочистим?) Звільнена територія дістала назву держави **Війська Запорізького**. Вища влада в ній належала гетьманові. Найважливіші питання розглядалися й розв'язувалися на загальній військовій раді. Територія держави ділилася на полки і сотні, де управління здійснювали полковники й сотники.

На цей час козаки мали територію, армію, органи управління, власну символіку (герб Війська Запорізького), столицю – місто Чигирин і навіть зробили спробу карбувати власну монету – чех.

*В'їзд Богдана Хмельницького в Київ 1648 р.
Художник В. Івасюк. 1912, 1927–1929 рр.*

Поміркуймо

Доведіть, що на кінець 1648 року козаки утворили власну державу.

Словник

Грамота – письмовий документ, який дає дозвіл на щось або засвідчує право на володіння майном, землею тощо.

Хутір – відокремлене селянське господарство разом із садибою власника.

Цікаво знати

Починаючи війну проти Польщі, Богдан Хмельницький вів переговори з кримським ханом Іслам-Гіреєм III. Природно постає питання, чому гетьман звернувся до татар, які своїми набігами в попередні роки спустошували українські землі, кривдили населення, грабували села й міста. Річ у тому, що татари ворогували з Польщею. Вони мали на той час найкращу кінноту в Європі. За швидкістю й рухливістю їм не було рівних серед вершників європейських армій. Уклавши угоду з татарами, Хмельницький також убезпечив себе від удару з тилу. Щоправда, війна показала, що татари виявилися ненадійними союзниками. Вони досить часто зраджували гетьмана, змушували його змінювати військові плани, а в битві під Берестечком (1651 р.) узяли Хмельницького в полон і зажадали від козацької старшини викупу.

Працюємо з історичними джерелами

Самійло Величко. Сказання про війну козацьку з поляками

«...16 травня, у середу, на сьомому тижні після Великодня, тільки-но світле сонце розсипало ясне проміння з небесного океану на світ, прогнавши в країну мороку нічну темряву, поляки побачили збиті кінськими копитами дим і хуряву.

Здавалося, що то йде стотисячне козацьке військо, але насправді йшло його тільки п'ятнадцять тисяч. Але полякам тоді страх затемнив очі млою – вони вже почали додумуватися до такого, чого й насправді не було. Хмельницький того ранку мужньо пішов і вдарив зі своїм та ординським військом на поляків. Ті недовго втримували свій бойовий стрій і, не маючи сили встояти проти зброї супротивника, з великим страхом відступили у свій окіп. Полягло їх тоді поза межами обозу зо три тисячі.

Невдовзі потому наспіли піхота й артилерія Хмельницького. Вони почали вздовж і впоперек закидати польське військо й обоз кулями,

часто-густо вбиваючи жовнірів і коней, а також ламаючи й трошчачи вози й валки.

Тоді поляки побачили, що їхнє місце для оборони погане, і рушили відтак на гору. На тій горі їм стало ясно, що становище їхнє вкрай є небезпечне, і кинулися відразу відтіля всім обозом та військом на свою остаточну погибель. Наскільки змога, вони вишикувалися в лави, але всій цій їхній мотанині Хмельницький був радий. Бо тільки поляки висунулися зі своїх окопів, як Хмельницький з ордою відразу почав маневрувати біля них, а їхній обоз, ушикований у кілька лав, розривати, ламати й змішувати в різних місцях густим гарматним вогнем».

У запропонованому фрагменті літопису Самійло Величко описав битву під Корсунем. Чи можна на основі тексту з'ясувати, як автор ставиться до козаків і до поляків? У відповіді використайте цитати з тексту.

Запишіть до робочого зошита

Грудень 1647 р. – ...

Квітень 1648 р. – ...

Травень 1648 р. – ...

Вересень 1648 р. – ...

Б. Хмельницький належить до відомих постатей України тому, що ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 15. Богдан Хмельницький.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Якими були дитячі та юнацькі роки Богдана Хмельницького?
2. Де та чому військо Хмельницького здобуло перші перемоги над поляками?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте на карті: а) місця, де відбувалися битви 1648 року; б) столицю Війська Запорізького; в) Кримське ханство.
2. Використовуючи текст параграфа та матеріал рубрики «Цікаво знати», з'ясуйте, чому Б. Хмельницький уклав угоду про спільні дії проти Польщі з Кримським ханством.

§ 16. ГЕТЬМАНЩИНА

Які зміни в житті українського народу відбулися після 1654 року?

*Сторінка листа
Богдана Хмельницького
до московського царя
від червня 1648 р.*

Українсько-російська угода 1654 року. Затяжна війна з Польщею знекровлювала Україну. Богдан Хмельницький почав шукати союзників. Він не міг покластися на татар, оскільки ті зраджували козаків. З 1651 року гетьман активно веде переговори з російським царем Олексієм Михайловичем. Вибір Росії як майбутнього союзника був не випадковим. Росіяни, як і українці, сповідували православ'я, були споконвічними сусідами. Тривалі переговори завершилися в 1654 році. У січні до Переяслава прибули російські послы. На скликаній Генеральній раді прийняли рішення йти «під царя московського православного».

У березні 1654 року до Москви вирушила українська делегація, яка й підписала угоду між двома країнами. Цей договір називають «Березневі статті», або «Статті Богдана Хмельницького». Згідно з угодою підтверджувалися права й вольності Війська Запорізького, право козаків обирати гетьмана й старшину, дозволялося самостійно вести переговори з іншими державами, мати власну адміністрацію і суд, встановлювалася чисельність козацького війська – 60 000 воїнів. Договірні положення з Російською державою започаткували нову сторінку в історії Гетьманщини.

Поміркуймо

Чому Богдан Хмельницький шукав союзників і прагнув укласти угоду?

Важкий рік. 1657 рік виявився важким. Виснажливі бойові дії, щоденні турботи й тривоги підірвали здоров'я гетьмана. Він захворів. Хмельницький зібрав козацьку старшину, щоб розв'язати питання про майбутнього гетьмана. Після обговорення зупинилися на Юркові – гетьманському синові. Той був малолітнім, але козаки вирішили приставити до нього мудрих наставників, які вчитимуть молодого гетьмана.

27 липня 1657 року Богдан Хмельницький помер. Козацький літописець Григорій Граб'янка так описав цей сумний час:

«Коли в день Успіння Пресвятої Діви помер Хмельницький, то на його похорон зібралися усі генерали, усі полковники, уся старшина та їхні люди. З плачем, з голосінням, віддаючи всі військові почесті, перевезли його тіло з Чигирина в Суботів і там, у мурованій церкві, що на його кошт поставлена, у неділю, за день перед Семеном поховали. А потім над могилою вождя свого плакали-плакали й розійшлися кожен до себе».

Поміркуймо

Чому «з плачем, з голосінням», як пише Григорій Граб'янка, народ прощався з Богданом Хмельницьким?

Руїна. Із смертю Богдана Хмельницького молода українська держава почала втрачати здобуте в боротьбі. Юрій не зумів продовжити батьківську справу. Між козацькою старшиною розпочалася боротьба за владу, або, як тоді ще говорили, «за булаву». Частина козаків стала на бік Польщі, інша – тримала союз з Росією.

Гетьман Юрій Хмельницький.
1670 р.

Смерть Богдана Хмельницького. Малюнок Т. Шевченка.
1833–1837 рр.

Війна фактично поділила Україну навпіл і поглибила розруху. На півдні України запанували турки й татари.

Польща та Росія, ослаблені війною, в **1667 році** підписали в селі Андрусовому поблизу Смоленська перемир'я. Без відома гетьмана українські землі поділили навпіл по Дніпру. Так Лівобережжя відійшло під контроль Російської держави, а Правобережжя закріпили за Польщею.

Поміркуймо

Чому період після смерті Богдана Хмельницького дістав назву «Руїна»?

Іван Мазепа. Через двадцять років після Андрусівського миру гетьманом Лівобережної України обрали **Івана Мазепу**. Пробув

*Гетьман Іван Мазепа.
Портрет початку
XVIII ст.*

він на цій посаді 22 роки. Сучасники запам'ятали його як ерудованого, високоосвіченого правителя. Гетьман опікувався школами. Він сприяв відкриттю Чернігівського колегіуму, побудував новий навчальний корпус Києво-Могилянської академії. Посилав за власний кошт талановитих українських юнаків за кордон, щоб ті здобули освіту й могли прислужитися своєму народові. За його гроші збудували 12 нових та відреставрували 20 храмів.

За часів гетьманування Івана Мазепи Лівобережжя контролювалося Російською державою, у якій царював Петро I. На початку XVIII ст. Росія розпочинає війну зі Швецією. Проти-

стояння між двома країнами тривало 21 рік і увійшло в історію під назвою **Північна війна**. До воєнних дій цар залучив українське козацтво. Мазепа виступив союзником царя у війні. Одночасно він вів таємні переговори зі шведським королем **Карлом XII**. За допомогою Швеції український гетьман планував звільнитися від російського впливу.

У 1709 році шведські війська вступили на українські землі. Іван Мазепа звертається до козаків із закликом стати на бік шведів. Частина козаків підтримала гетьмана, інша – залишила його. Вчинок Мазепи був незрозумілим. Ще вчора гетьман виконував накази царя, а сьогодні виступив проти нього.

Іван Мазепа і Карл XII. Художник Ф. Гуменюк

Звістка про перехід Івана Мазепи на бік шведів викликала гнів у Петра I. Він пообіцяв покарати «вора» (так в одному із документів цар назвав Мазепу) і наказав знищити гетьманську столицю Батурин. Французький історик Жан-Бенуа Шерер так описав трагедію Батурина: «...місто було здобуте й віддане на пограбування. Те, що солдати не могли забрати з собою, стало здобиччю вогню (...). **Фортифікації** було знищено дощенту, а мешканці міста загинули, піддані найжорстокішому катуванню». За розпорядженням церковної влади в усіх храмах проголошували анафему Мазепі.

Вирішальна битва відбулася на початку липня 1709 року. Перемогу здобула російська армія. Король Карл XII відступив у бік турецьких володінь. За ним поспішав Іван Мазепа. Останнім містом, в якому він зупинився, були Бендери. Виснажений, хворий і розчарований гетьман з часу прибуття до міста не вставав з ліжка. 21 вересня о 10 годині вечора гетьман відійшов у вічність.

Поміркуймо

Що корисного зробив Іван Мазепа для України? Чи справедливо російський цар назвав Івана Мазепу зрадником?

Анафема – відлучення від церкви, прокляття.

День Успіння Пресвятої Діви (Божої Матері) – велике церковне свято. День, коли

відійшла із життя Марія – мати Ісуса Христа.

Фортифікації – укріплення, оборонні споруди.

Цікаво знати

– Однією з найбільших битв часів Національно-визвольної війни вважають битву 1651 року під Берестечком. У ній брали участь з обох боків майже 300 000 чоловік. Сьогодні на місці битви відкрито музей-заповідник «Козацькі могили». Експонати цього музею унікальні. Тут зберігся порох, який використовували козаки. Щоправда, із часом порох утратив свої вибухові властивості. Спеціальним наказом перед початком битви гетьман зобов'язав кожного козака мати 5 фунтів (2 кілограми) пороху. За підрахунками істориків, щороку козацько-селянській армії потрібно було майже 1000 тонн пороху. Першу пару козацьких чобіт під час розкопок поля під Берестечком було знайдено в 1970 році. За наступні роки розкопок їх виявлено понад 200. Багато чобіт навіть зберегли запах дьогтю (масляниста речовина, якою змащували чоботи). Шкіряні речі мають добрий вигляд, оскільки вони зберігалися в торф'яному ґрунті.

Працюємо з історичними джерелами

Жан Балюз. Спогади про Івана Мазепу

«...Володар Мазепа вже поважного віку... Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі, як у жінки, хоча тіло його міцніше, ніж тіло німецького вершника, а їздець з нього знаменитий.

Він дуже шанований у козацькій країні, де народ загалом свободолюбивий, гордий, мало любить тих, що ним володіють. Привернув Мазепа козаків до себе твердою владою, великою військовою відвагою й розкішним прийняттям козацької старшини у своїй резиденції. Я був свідком такого прийняття, у якому багато дечого на польський зразок. Розмова із цим володарем дуже приємна, він має великий досвід у політиці й, у протилежність до московців, слідує й знає, що діється в чужоземних країнах. Він показував мені свою збірку зброї, одну з найкращих, що бачив у житті, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці траплялися латинські книжки».

1. Яке враження справив Іван Мазепа на французького дипломата Жана Балюза? 2. Про які риси характеру гетьмана йдеться в документі?

Залишіть до робочого зошита

Руїна – це ...

Андрусівське перемир'я – це ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 16. Гетьманщина.

* Дайте відповідь на запитання:

1. З'ясуйте причини укладення українсько-московського договору?

2. Які плани виношував Іван Мазепа щодо майбутнього України?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте на мапі: а) Переяслав; б) Полтаву; в) Бендери; г) територію Лівобережної та Правобережної Гетьманщини.

2. На основі текстів та ілюстрацій підручника складіть план розповіді «Богдан Хмельницький – людина, варта звання гетьмана».

3. Дізнайтеся, чи відбувалися події Національно-визвольної війни 1648–1657 років на території вашого краю. Що ви про них знаєте?

§ 17. ЛІКВІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Як занепали Українська козацька держава та Запорізька Січ?

Промова патріота. У 1722 році тимчасовим гетьманом Лівобережної України призначили **Павла Полуботка**. Він почав чинити супротив російським властям, що хазяйнували в Україні. Петро I надіслав наказ, яким зобов'язав гетьмана прибути до Петербурга.

Осінь і частину зими Полуботок із товаришами пробув у Петербурзі. Цар зволивав і не поспішав приймати гетьмана. Зустріч відбулася. Розповідають, що Полуботок звернувся до Петра I з промовою, яка визначила його подальшу долю.

*Наказний
гетьман Павло
Полуботок*

«Ваша Величносте... я добре бачу, як Ви... хочете погубити мою батьківщину... Ви поставили себе над законами, бажаючи знищити привілеї, які Ваші попередники й Ви самі... урочисто підтвердили. Ви намагаєтеся накласти свавільні податки на народ, чю свободу Ви самі визнали. Ви примушуєте на найтяжчі та найбільш принизливі роботи козаків, силуючи їх, ніби вони є Ващі раби, копати канал, який Ви наказали зробити у Вашій країні. А найлрикріше для нас те, що Ви хочете позбавити нас найдорогоціннішого нашого права, а саме – вільно самим обирати наших гетьманів та проводирів. І замість того, щоб лишити суддям нашого народу можливість чинити правосуддя над їхніми співвітчизниками, Ви ставите над нашими суддями підданих Великоросії... Я знаю, що на мене чекають кайдани і що мене, за російським звичаєм, кинуть у жахливу темницю, щоб я там помер з голоду. Але мене це не турбує, бо я говорю від імені моєї батьківщини. І хай краще я помру найлютішою смертю, аніж побачу страшне видовище повної загибелі мого народу...»

Після промови цар наказав ув'язнити Полуботка і всіх козацьких делегатів у Петропавловській фортеці. Останній рік життя гетьман провів у тюрмі. Він важко захворів і **18 грудня 1724 року** помер. Через сорок днів після його смерті помер цар Петро I.

Данило Апостол. У **1723 році** за наказом Петра I створено Малоросійську колегію. Цей орган складався виключно з росіян. Малоросійська колегія мала б контролювати діяльність гетьманської влади. Однак з контролюючого органу вона стала керуючим. А після смерті П. Полуботка – єдиним владним органом Гетьманщини. Лише в **1727 році** царський уряд ліквідував Малоросійську колегію та дозволив поновити посаду гетьмана на Україні.

1 жовтня 1727 року на посаду гетьмана в Глухові обрали 73-річного **Данила Апостола**. Серед української знаті Данило зарекомендував себе як людина освічена, виважена, цілеспрямована. Він брав участь у кримських походах, Північній війні. Зарекомендував себе відважним воїном і талановитим керівником козацьких полків. Данило Апостол шанував Івана Мазепу, підтримував його задум. Однак, будучи людиною поміркованою, він перед Полтавською битвою не став на його бік.

Хоча права нового українського гетьмана царський уряд суттєво обмежив, все ж Данило Апостол зміг послужити рідному народу. Він провів судову реформу і виступав проти зловживань у судах. Створена ним комісія завершила укладання зводу законів «**Прав, за якими судиться малоросійський народ**». Гетьман

відстоював права козаків, населення міст, надавав монастирям і церквам землю. Після тривалої хвороби в 1734 році Данило Апостол помер.

Поміркуймо

Яке враження на вас справила промова П. Полуботка? Як ви вважаєте, чому цар наказав ув'язнити гетьмана?

Останній гетьман. Після смерті Петра I гетьманську владу на Лівобережжі відновили. У 1750 році російська цариця Єлизавета дала згоду на обрання українським гетьманом Кирила Розумовського. Він був гідним гетьманської булави і зробив для України чимало корисного. Здійснив судову й військову реформи, взяв під своє управління Запорізьку Січ, зобов'язав навчати козацьких дітей. Гетьман мріяв перетворити місто Глухів – столицю Гетьманщини – в європейське місто і видав наказ про його впорядкування. Він задумав відкрити в Батурині університет і згодом перенести сюди українську столицю.

Гетьман Кирило Розумовський

Нова російська цариця Катерина II восени 1764 року викликала Кирила Розумовського до Петербурга і наказала написати рапорт про відставку. У листопаді 1764 року вийшов указ, яким гетьманський уряд було ліквідовано.

Поміркуймо

Які плани виношував останній гетьман Лівобережжя? Хто завадив реалізувати ці плани?

Зруйнування Запорізької Січі. Останнім острівцем свободи залишалася Запорізька Січ, де проживало понад 20 000 козаків. Російська цариця Катерина II, налякана селянськими виступами на Правобережжі, вирішила покінчити з козацькою вольницею. У квітні 1775 року вона видала наказ відібрати в запорожців зброю і скасувати Січ назавжди. (Ознайомтеся з документом «Про знищення Запорізької Січі»). Виконувати цей наказ доручили генералу Текелію.

25 травня 1775 року багатотисячне російське військо рушило на запорізькі землі. В одну з червневих ночей царські вояки оточили Січ. Козаки опору не чинили. Кілька десятків бувалих козаків з отаманом Петром Калнишевським гідно зустріли царський

Остання рада на Січі, Художник В. Ковальов

вирок. Закутого в кайдани Калнишевського направили до столиці, а потім у Соловецький монастир, що на Білому морі.

Останньою домівкою славного кошового був вогкий та холодний льох під монастирською вежею, де майже не було світла. Утримувати кошового наказали суворо. Тричі на рік його виводили з льоху: на Великдень, на Спаса і на Різдво.

У тяжкій неволі Калнишевський пробув 25 років, і за наказом царя Олександра I у 1801 році його помилували. Скористатися волею німецький чоловік не міг. Він залишився в Соловецькому монастирі. Помер Петро Калнишевський 1803 року на 113 році життя.

Словник

Дезертір – особа, що самовільно залишила військову частину або ухиляється від військової служби.

Канал (канальні роботи) – роботи з будівництва каналу між Волгою та Доном, який мав з'єднати ці дві ріки.

Рапорт – письмове повідомлення про щось.

Селянські виступи на Правобережжі – йдеться про повстання селян і козаків 1750 та 1768 років на українських землях, що належали Польщі.

Після ліквідації Запорізької Січі частина козаків перейшла на територію Туреччини, де в гирлі р. Дунай утворила Задунайську Січ (1775–1828 рр.). Це була дев'ята й остання Січ українського козацтва. На кінець 1778 року чисельність козаків досягла 12 000 осіб. Козаки прийняли турецьке підданство і присягнули на вірність султану. Для поселення козаків султан надав землі. У нових умовах запорожці зберегли свій традиційний спосіб життя. Вони займалися рибальством, мисливством, скотарством, хліборобством. На Січі було побудовано 38 куренів, приміщення, де розташовувалася кошова старшина, церква. Уряд Туреччини не втручався у внутрішні справи січовиків. Він залучав козаків до охорони кордонів та вимагав від них участі у військових походах турецької армії.

Працюємо з історичними джерелами

Жан-Бенуа Шерер. Літопис Малоросії... Про знищення Запорізької Січі

«...Ми, Катерина II... хочемо оголосити всім нашим вірним підданам на просторах нашої імперії, що Січ козаків, відомих під іменем запорожців, нарешті цілком знищена через неспокій, який у нас викликав непослух цього народу до наших найвищих наказів...

Ми не будемо згадувати тут про скарги, принесені до нашого трону сусідніми державами, на напади та пограбування, які постійно здійснювали запорожці на наших кордонах...

Що ж до їх злочинів... то вони полягають головним чином у такому:

1. Ми не можемо мовчати про зухвалість, з якою протягом останніх десяти років і ще зовсім недавно вони захоплювали землю своїх сусідів... і робили все це під тим приводом, що всі ці землі належали їм з давніх часів...

5. Зневажаючи заборони, не раз повторювані нашими командуючими, запорожці не тільки приймали до себе козаків, які **дезертирували** з нашої служби, але також підмовляли різними хитрощами одружених людей з Малоросії... утікати до них...»

1. З яких причин Катерина II знищила Запорізьку Січ? 2. Наскільки названі в документі причини ліквідації Січі є правдивими?

Запишіть до робочого зошита

1722–1724 рр. –

1727–1734 рр. –

1750–1764 рр. –

1775 р. –

Катерина II ліквідувала Запорізьку Січ тому, що ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 17. Ліквідація Української козацької держави.

* Дайте відповідь на запитання:

Що ви дізналися про П. Полуботка, К. Розумовського, П. Калнишевського?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте на карті: а) міста Глухів, Петербург; б) територію Запорізької Січі; в) райони повстань на Правобережжі. 2. Використовуючи текст параграфа, ілюстрації, підготуйте розповідь на одну із запропонованих тем: «Павло Полуботок», «Руйнування Запорізької Січі», «Останній кошовий Січі».

§ 18. СВІДКИ ГЕТЬМАНЩИНИ

Хто і як залишив спогад про козацьку добу?

Доба Гетьманщини — це не лише часи боротьби, повстань, ворожнечі й протиріч. Це роки здобутків українського народу. Величні свідки цього періоду: унікальні будівлі, літописи і книги, вироби майстрів, праці вчених, картини відомих і невідомих малярів, поетичні рядки, музичні твори. Усе це та багато іншого дозволяє зрозуміти нам, як жили українці, про що вони думали, яким бачили навколишній світ. Через їхні здобутки ми спробуємо відтворити окремі картини життя козацької доби.

1. З давніх часів в Україні шанували освічених людей. Цю традицію не змогли знищити завойовники. У XVII–XVIII століттях український народ залишався письменним і постійно прагнув знань. Про це неодноразово у своїх спогадах писали чужинці, що відвідували Україну. Так, арабський мандрівник Павло Алеппський згадував: «Серед монастирських наставників є люди вчені, правники, промовці, знають логіку, філософію та працюють над глибокими питаннями». Де ж та як здобували освіту українці?

Києво-Могилянська академія в Києві. Сучасний вигляд

На українських землях існувало чимало навчальних закладів. Це **братські початкові** школи при монастирях і церквах, колежіуми, Львівський університет, а також славнозвісна **Києво-Могилянська академія**. У початкових школах навчали читати, писати, рахувати, співати. Павло Алеппський свідчив, що від співу хлопчиків «хиталися гори й долини». Діти козацької старшини здобували знання в школах при канцеляріях. А той, хто мав особливі здібності, удосконалював їх і набував умінь у кобзарів, скрипалів, майстрів-ремісників.

За підручники слугували «Азбуки» («Букварі»), молитовники та інші релігійні книги. Для навчання письма використовували граматики, написані українськими та європейськими вченими.

Середню освіту здобували в колежіуммах, а вищу – в академії або в університеті. Єдиним вищим навчальним

Чернігівський колежіум

закладом на Правобережжі залишалася Києво-Могилянська академія. До академії приймали всіх бажаючих, хоча перевагу надавали дітям козацької старшини, духовенства, заможних козаків та міщан. Навчання тривало 12 років. Лекції читалися переважно латинською мовою, оскільки вона була мовою науки і навчання в усіх європейських університетах. Студентам викладали філософію, поетику, риторiku, богослов'я, музику, латинську та грецьку мови. Викладачі академії готували для студентів підручники, прагнули виховати з них справжніх патріотів.

Поміркуймо

Які факти свідчать про те, що український народ залишався письменним і прагнув знань?

Григорій
Сковорода.
Художник
С. Васильків-
ський. 1900 р.

2. Києво-Могилянська академія стала справжнім науковим центром України. З її стін вийшло чимало вчених. Серед них **філософ**, поет, композитор **Григорій Сковорода**.

У 1734 році син полтавського козака із села Чорнухи Григорій прийшов до Києва за наукою. На іспиті він вразив екзаменаторів красою і силою свого голосу, знанням церковного співу. Ректор академії наказав узяти новоприбулого солістом хору академії і призначити йому безкоштовне харчування в монастирській кухні.

Після навчання Григорій Сковорода спробував себе у педагогічній діяльності. Однак потім він залишив учительську справу і вирушив у подорож Україною. Останні 25 років присвятив мандрівному життю. Писав вірші, співав пісень, проповідував свої погляди на життя, навчав сільських дітей. Перед смертю склав список своїх праць.

В останній день життя, за переказами, він залишався веселим і говірким. По обіді пішов у сад і викопав могилу. Повернувся до кімнати, вдягнув чисту білизну, поклав під голову

торбу з власними пожитками і заснув навіки. На білокам'яній плиті, що встановлена на його могилі, можна прочитати напис: «Григорій Сковорода. Український філософ. Народився 1722 року. Помер 29 жовтня 1794 року. Світ ловив мене, та не спіймав». У шести словах весь зміст його життя.

*Григорій Сковорода
на лоні природи.
Робота М. Буряк
(вишивка)*

*«Сказання про війну
козацьку з поляками...»
Самійла Величка. Титул.
1720 р.*

Поміркуймо

Чому Г. Сковороду називають «мандрівним філософом»? До яких роздумів спонукає інтер'єр келії і портрет Г. Сковорода?

3. Справою життя й честі залишити для нащадків спогад про Національно-визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького вважав для себе **Самійло Величко**. Він народився в 1670 році. Освіту здобував у Києво-Могилянській академії. Найголовнішою його справою став літопис «Сказання про війну козацьку з поляками...». Праця над літописом зайняла чимало часу. Самійло Величко ретельно збирав матеріали. Робота була настільки виснажливою, що Величко осліп і останні частини літопису з його слів дописували вже учні. До тексту літопису автор додав чимало документів, які свідчать про істинність подій і бажання Самійла Величка зберегти пам'ять про героїчну війну українського народу.

Поміркуймо

Чому найголовнішою справою життя Самійла Величка став літопис?

4. Величними спорудами залишили про себе пам'ять будівничі тих часів. Вам, напевно, уже доводилося чути ці назви: Андріївська церква в Києві, собор Святого Юра у Львові, Успенський собор Почаївської лаври, палаци в Батурині, Тульчині, Умані, Києво-Могилянська академія, Чернігівський та Кременецький колегіуми, церкви у Великих Сорочинцях, Глухові, Ніжині, Переяславі. Цей перелік можна було б продовжувати.

Надзвичайною красою, довершеністю форм вражають будівлі козацької доби. Серед них споруди одного з найвідоміших українських будівничих – Івана Григоровича-Барського. Здобув освіту в Києво-Могилянській академії. Свою діяльність розпочав з будівництва міського водогону в Києві. Складовою частиною водогону став павільйон-фонтан, що нині розміщений на Контрактовій площі. За проектами архітектора зведено чимало будівель на Подолі (район Києва), які до сьогодні залишаються окрасою міста.

Тисячі імен і справ залишила на пам'ять про себе ця унікальна доба, де поруч із сміливістю, завзяттям, хоробрістю цінувалися слово, розум, краса.

Поміркуймо

Розгляньте зображення споруд козацької доби. Як би ви оцінили роботу тогочасних архітекторів?

*Спaso-Преображенська церква
в с. Сорочинцях*

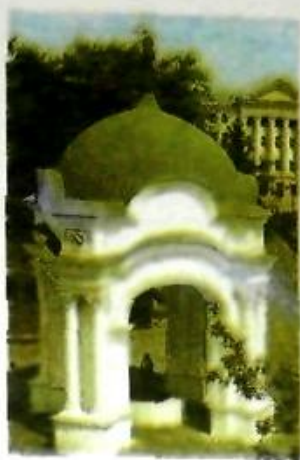
*Покровська церква
на Подолі в м. Києві.
Архітектор
І. Григорович-Барський*

*Собор Святого
Юра у Львові*

*Андріївська церква
в м. Києві*

*Фонтан «Феліціал»
на Контрактовій
площі в м. Києві.
Архітектор І. Гри-
горович-Барський*

Словник

Філософ – мислитель, учений.

Філософія – наука про розвиток природи, суспільства, мислення.

Запишіть до робочого зошита

Григорій Сковорода – це ...
Самійло Величко – це ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 18. Свідки Гетьманщини.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Де та яку освіту можна було здобути в Україні у XVII–XVIII ст.?
2. Які споруди залишилися в Україні з часів Гетьманщини?

*** Виконайте завдання:**

1. Підберіть заголовок до кожного розділу параграфа. 2. Складіть план розповіді до першого розділу параграфа (про освіту). 3. Розгляньте ілюстрації, на яких зображені будівлі козацьких часів. Чим вони відрізняються від сучасних будівель? Яке враження справляють? 4. Чи є у вашому краї (місті, селі, районі, області) пам'ятки часів Козаччини? Що ви про них знаєте?

Повторюємо найважливіше та готуємося до уроку узагальнення за розділом «Козацька Україна»

1. Які події відбувалися у вказані роки:

1556 рік, 1616 рік, 1621 рік, 1648 рік, 1654 рік, 1709 рік, 1764 рік, 1775 рік?

2. Коли відбулися події, що вказані нижче?

- Поява першої Січі.
- Зруйнування Запорізької Січі.
- Похід Петра Сагайдачного на Кафу.
- Ліквідація Гетьманщини.
- Битва під Хотином.
- Початок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.
- Підписання «Березневих статей».
- Андрусівське перемир'я.
- Полтавська битва.

3. Поясніть, що означають запропоновані слова та словосполучення: уходники, козак, козацька рада, кошовий отаман, кіш, клейноди, чайка, доба героїчних походів, татари, турецько-татарські набіги, турецька неволя, Руїна.

4. З якими історичними подіями пов'язані назви цих географічних об'єктів?

Кафа, Хотин, Жовті Води, Пилявці, Суботів, Чигирин, Переяслав.

5. Що ви знаєте про цих діячів? Якими справами вони залишили по собі пам'ять?

Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Павло Полуботок, Данило Апостол, Петро Калнишевський, Григорій Сковорода, Самійло Величко, Кирило Розумовський.

6. Дайте коротку відповідь на запропоновані запитання:

- Чим життя козаків відрізнялося від життя інших верств населення?
- Як виникла Запорізька Січ?
- Якими були побут і звичаї козаків?
- Чому козаки боролися проти турецько-татарських завойовників?
- Чому війну 1648–1657 років називають народною?
- З'ясуйте причини Національно-визвольної війни 1648–1657 років.

- З якою метою Богдан Хмельницький шукав союзників?
- Чому період української історії, що розпочався після смерті Богдана Хмельницького, дістав назву Руїна?
- Які плани щодо майбутнього України виношував гетьман Іван Мазепа?
- Як і хто зруйнував Запорізьку Січ?
- Де та яку освіту можна було здобути в Україні у XVII-XVIII століттях?
- Якими справами запам'ятався вам гетьман І. Мазепа?

7. З'ясуйте:

1. Чиї це портрети? 2. Що вам відомо про споруди? 3. Хто із зображених діячів міг перебувати біля цих споруд, брати участь у подіях, що відбувалися біля них?

1.

2.

3.

6.

4.

5.

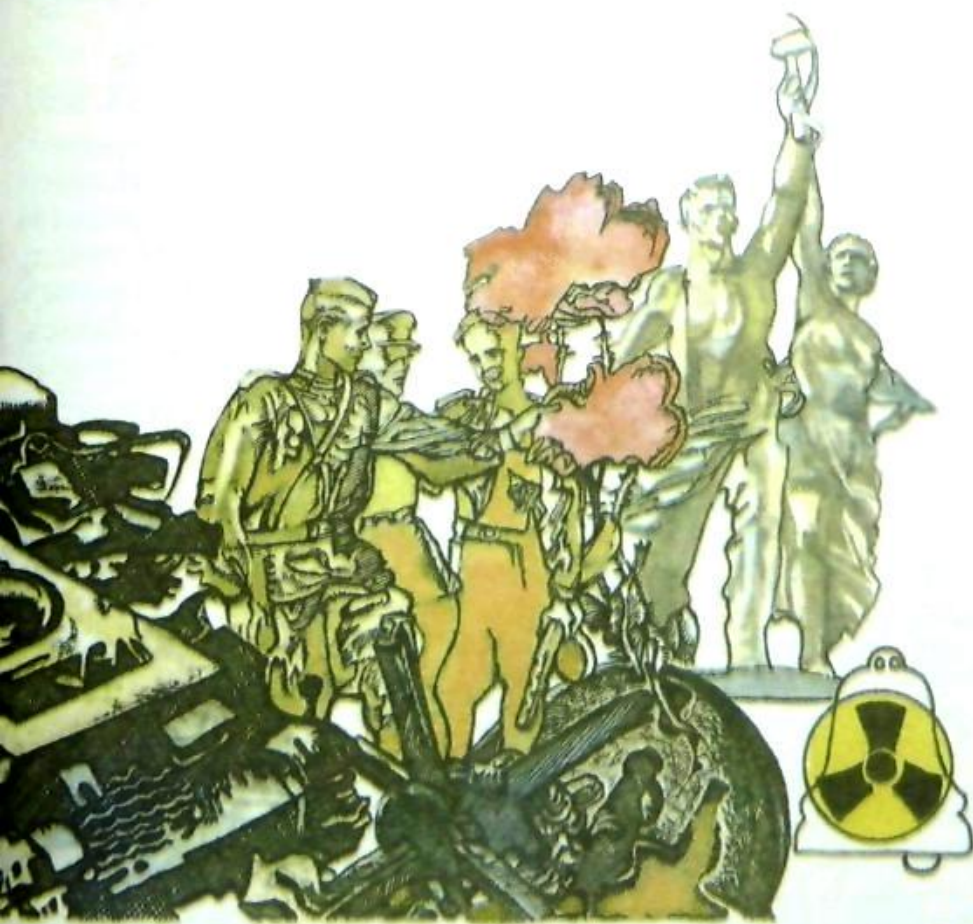

Розділ четвертий

УКРАЇНА
В ХІХ–ХХ
СТОЛІТТЯХ

Події, про які піде мова у цьому розділі, відбувалися на українських землях упродовж ХІХ і ХХ століть. Звичайно, ми не зможемо охопити всього того, що діялося на території України протягом такого тривалого часу. Але про те, як український народ виборював свою незалежність, виховував з покоління в покоління нових патріотів, зберігав свої традиції, культуру, мову, спробуємо розповісти в оповіданнях цього розділу.

§ 19. БУДИТЕЛІ НАРОДУ

Яким справам присвятили своє життя патріоти України?

Нові й старі господарі. З другої половини XVIII століття Річ Посполита відраховувала останні роки існування. Її занепадом скористалися сусіди: **Росія, Пруссія, Австро-Угорщина**. Внаслідок трьох поділів територія Речі Посполитої відійшла до складу цих держав. Польща зникла з карти Європи.

Якою ж була доля українських земель?

Українські землі опинилися в різних державах. На **Галичині, Буковині, Закарпатті** панували угорські та австрійські землевласники, оскільки ці території увійшли до складу Австро-Угорщини. Інша частина **Правобережжя – Волинь, Київщина, Поділля, Брацлавщина** – відійшла до Росії. Початок XIX століття населення України зустріло з новими територіальними змінами, новими й старими господарями, в повній залежності від чужоземних і «власних» панів.

Поміркуймо

Які територіальні зміни відбулися на українських землях? Які події зумовили ці зміни?

Рятівники української мови. На захист української культури піднялися кращі представники народу. Серед них **Іван Котляревський** та **Григорій Квітка-Основ'яненко**.

Іван Котляревський родом із Полтави. З дитинства плекав любов до рідної української мови. Мав хист до літературної діяльності. Перебуваючи на військовій службі, почав писати поему «Енеїда», яка побачила світ у місті Петербурзі. Вихід поеми «Енеїда» – подія в історії української культури. «Енеїда» – перший твір, написаний живою народною мовою. Герої поеми – троянці, жителі стародавнього міста Трої. Іван Котляревський наділяє їх характерними рисами українського народу, відтворює картини життя різних верств населення. «Енеїда» мала великий успіх серед народу, оскільки була веселою, дотепною розповіддю про життя українців і відтворювала багатство народної мови.

Ілюстрація до «Енеїди»

*І. Котляревського.
Художник Г. Нарбут*

У 1834 році в місті Харкові побачили світ «Малоросійські оповідання». Їх автор – Григорій Квітка-Основ'яненко. Його шанобливо називали народним письменником. Він довів і переконав своєю творчістю, що українською мовою можна писати будь-які твори. «Малоросійські оповідання» мали неабиякий успіх. За любов до рідної мови Квітку-Основ'яненка величали «батьком української прози».

Поміркуймо

Чому І. Котляревського та Г. Квітку-Основ'яненка називають рятівниками української мови? Що важливого для збереження української мови вони зробили?

Перша сторінка
«Русалки
Дністрової»

«Руська трійця». «Галицькими будителями» називали учасників літературного гуртка, що діяв у Львові. Його створили **Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький**. Яків Головацький та Іван Вагилевич вирушали в тривалі мандрівки містечками й селами Буковини, Закарпаття, Галичини. Вони записували народні пісні, легенди, перекази, занотовували розповіді про те, як жив народ колись.

У 1836 році «трійчани» надрукували в Будапешті «Русалку Дністровую» – альманах (збірку), до якого увійшли зібрані ними народні твори.

Великий син великого народу. 9 березня 1814 року в селі Моринцях, що на Черкащині, в сім'ї селянина-кріпака народився хлопчик Тарас.

Дитинство Тараса не відрізнялося від дитинства багатьох дітей-кріпаків. Життя юнака змінила подорож до Петербурга.

Маркіян
Шашкевич

Іван
Вагилевич

Яків
Головацький

*Тарас Шевченко.
Автопортрет, 1840 р.*

*Катерина. Художник
Т. Шевченко*

в якому опинився з волі зверхнього пана. Тут зустрів художників Івана Сошенка, Карла Брюллова, письменника Василя Жуковського. Завдяки їхнім старанням та за участі царської родини Тараса Шевченка викупили з кріпацтва. Він уперше відчув себе вільною людиною, яка може займатися улюбленою справою: малювати, писати вірші.

У 1840 році в петербурзьких крамницях з'являється книжечка нікому не відомого поета Тараса Шевченка – «Кобзар». Її поява – найважливіша подія в українській літературі першої половини XIX століття. В Україні з'явився Поет, подібних якому земля ще не народжувала. Слово Тараса проникло в душу і запам'ятовувалося, нагадувало про славне минуле, переконувало скинути кайдани кріпацтва і відчутти свободу: «...І на оповленій землі Врага не буде сувостата. А буде єщи і буде мати, І будуть люде на землі».

Пристрасне Шевченкове слово змушувало замислитися про своє місце серед людей. Воно пробуджувало думку і закликало до боротьби. На цей шлях стали Шевченкові товариші-однодумці, які вирішили здобути для України незалежність.

Поміркуймо

Чому Тараса Шевченка називають великим сином українського народу? В чому його величчя?

Кирило-Мефодіївське братство. У 1846 році в Україні виникає нелегальна організація, названа на честь відомих слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія – **Кирило-Мефодіївське това-**

риство (братство). Його засновники: вчитель з Полтави **Василь Білозерський**, службовець **Микола Гулак**, історик, професор Київського університету **Микола Костомаров**. У засіданнях товариства брав участь **Тарас Шевченко**.

Головна мета товариства – здобути незалежність Україні в союзі з іншими слов'янськими народами (поляками, росіянами, чехами, сербами, болгарами). Столицею майбутньої держави мав стати Київ. Братчики хотіли знищити кріпацтво і проголосували рівноправність усіх людей і народів.

На початку **1847 року** царським властям стало відомо про існування товариства. Навесні найбільш активних братчиків заарештували і під конвоем доставили до Петербурга. Після слідства учасникам товариства винесли вирок і відправили на заслання до різних місць. Не оминув покарання і Тарас Шевченко. Вирок – 10 років солдатчини в Оренбурзьких степах був невинуватим. Цар Микола I не міг йому вибачити й сімейної образи. В поемі «Сон» Тарас Шевченко назвав царицю «опеньок засушений, тонка, довгонога». Звідси стає зрозумілим, чому цар особисто доповнив вирок заборонаю: «Без права писати й малювати».

Десять років муштри підірвали Кобзареве здоров'я, але не здолали духу, не знищили любові до України та її народу.

Поміркуймо

Чого прагнули члени Кирило-Мефодіївського товариства? (Відшукайте в тексті відповідь на це запитання).

Словник

Нелегальна організація – та, що діє таємно, на яку немає дозволу.

Цікаво знати

– Перша книжка Т. Шевченка «Кобзар» побачила світ через два роки після того, як його викупили з кріпацтва. Книжка мала 115 сторінок. Наклад першого видання не перевищував 1000 примірників. Ціна одного примірника – 1 карбованець сріблом. Розкупили «Кобзар» дуже швидко.

– Останньою прижиттєвою книжкою Т. Шевченка був «Буквар південноруський». Це книжка для навчання грамоти українською мовою. Вона видрукувана наприкінці 1860 року накладом 10 000 примірників. «Буквар» мав 24 сторінки.

Працюємо з історичними джерелами

Книга буття українського народу

(програма Кирило-Мефодіївського товариства)

«...І встане Україна з своєї могили, і знову озветься для всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і повстане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні кріпака, ні холопа, ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у сербів, ні у болгар...».

1. Про яку «могілу» йдеться у тексті? 2. Що слід розуміти під словом «Слов'янщина»? 3. Чому «не позостанеться... ні кріпака, ні холопа»? Яке відношення ця частина речення має до тих ідей, що пропагували братчики?

Запишіть до робочого зошита

- Іван Котляревський – автор ...
- Григорій Квітка-Основ'яненко – автор ...
- Тарас Шевченко – автор ...
- Ми не повинні забувати тих, хто зберіг ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 19. Будителі народу.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Яким справам присвятили своє життя патріоти України?
2. Чому Г. Квітку-Основ'яненка називали «батьком української прози»?

* Виконайте завдання:

1. Розтлумачте назву параграфа. Як іще його можна було б назвати?
2. Які події відбулися у згаданий час: 1834 рік, 1836 рік, 1840 рік, 1846–1847 роки? 3. Як ви зрозуміли такі словосполучення: рятівники української мови, жива народна мова, батько української прози, великий син великого народу, нелегальна організація?

§ 20. ЯК ЖИВ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД У ХІХ СТОЛІТТІ

Які зміни в житті українського народу відбувалися упродовж ХІХ століття?

Історія українського народу ХІХ століття – це історія сподівань і прагнення змін. В обох імперіях серед населення переважало селянство, яке прагнуло кращого життя, вільного й можливого.

Історія в ілюстраціях

З чого видно, що перед нами селянська сім'я? Яка це сім'я за своїми статками – багата чи бідна? Що дозволяє вам так стверджувати?

Селянська сім'я обідає коло хати. Початок ХХ ст.

Найзаповітнішою мрією селян були воля й земля. Селян обурювало те, що вони залежали від своїх власників – поміщиків – і не мали землі, на якій би відчували себе справжніми господарями. Важким тягарем на плечі лягла **панщина** – обов'язкова праця

на землі господаря власними знаряддями. Встановлену кількість днів селяни своїм плугом орали панську землю, засівали її, власними серпами й косами збирали врожай і обмолочували збіжжя ціпами на панських токах. Іноді траплялося так, що на власному клаптикові землі селяни збирали врожай в останню чергу. Селянські сім'ї здебільшого були великими. І основною проблемою, яка поставала перед батьками, була: як нагодувати й одягнути родину.

Свою тугу за волею й кращою долею народ виливав у піснях. Ці пісні є неоціненними історичними джерелами.

За горою за крутою косарики косять
Та у пана Саливона собі хліба просять.
Ой косили косарики півтори неділі, –
Не бачили косарики хліба ні скоринки.

Молодая дівчинонька, чого з лица спала?
«Така тепер, козаченьку, панщина настала.
Що в неділю ранецько усі дзвони дзвонять,
Молодії отамани по улицах ходять:
“Ой годі вам, добрі люди, до церкви ходити,
Беріть ціпи та лопати та йдіть молотити”».

Надії селян справдилися лише в середині XIX століття. У 1848 році селяни Галичини отримали довгоочікувану волю. Панщина скасовувалася. Кожній сім'ї давали земельний наділ. І хоча землі бракувало, вона була своєю. На теренах Російської імперії звільнення з кріпацтва відбулося лише в 1861 році. Селян зобов'язали сплатити викупні платежі. Очікувані зміни викликали розчарування.

Поміркуймо

Чому панщина лягла важким тягарем на плечі селян? (Використайте у відповіді фрагменти пісень).

Українська історія XIX століття наводить нам ряд прикладів, коли колишні кріпаки, викупившись із неволі, ставали успішними підприємцями. До зачинателів підприємництва в Україні належать родини Симиренків та Яхненків. У 40-х роках XIX століття вони створили промислово-торговельну фірму «Брати Яхненки і Симиренки». Ця фірма займалася виробництвом і продажем цукру. Окрім того, фірма торгувала борошном, перепродувала худобу. Отримані прибутки брати вкладали у будівництво нових підприємств. У 1848 році поблизу села Млієва (Черкащина) вони побудували семиповерхову цукроварню. Замість застарілої техніки вмонтували нове обладнання.

За яку б справу не бралися брати, в усьому мали успіх. У 1859 році до них у гості завітав Тарас Шевченко. З побаченого Шевченка найбільше вразило селище, яке збудували підприємці для своїх робітників. Воно нагадувало той райський куточок, про який мріяв кожен працюючий. Уявіть поселення з вимощеними вулицями, газовими ліхтарями, крамницею, лікарнею, школою, театром, зручними для проживання будинками. І це тоді, коли більшість міст ще на мала ні бруківки, ні освітлення. Брати розуміли, що результати праці робітників залежать не тільки від устаткування, але й від умов їхнього проживання. У 1860 році Платон Смиренко дав гроші для видання повної збірки Шевченкового «Кобзаря».

Поміркуймо

Чому Т. Шевченка найбільше вразило селище, у якому проживали робітники? Що в цьому населеному пункті було незвичним?

Українські підприємці ХІХ століття були й щедрими меценатами. Розвиток освіти, науки, мистецтва, видання книг потребували чималих коштів. У 1911 році на рахунках родини Терещенків у закордонних банках лежало більше 13 млн карбованців. На добродійні справи родина витратила майже 5 млн карбованців. Такі вчинки повністю відповідали гаслу родинного герба – «Прагнути до громадських справ». Родина Терещенків на свої кошти побудувала в Києві дитячий притулок, лікарню, дві гімназії. Зібрання художніх полотен родини склало основу Київського музею російського мистецтва.

Унікальну колекцію творів мистецтва зібрав колекціонер-меценат Богдан Ханенко. Це зібрання склало основу Київського музею західного та східного мистецтва. На кошти Ханенка та за його участю провадилися археологічні розкопки на Київщині. Упродовж тривалого часу він фінансував видання часопису «Старожитності Придніпров'я».

Справами меценатства на західноукраїнських землях займалися представники греко-католицької церкви. Життєвий шлях і вчинки відомого митрополита Андрея Шептицького є підтвердженням того. У 1913 році він заснував у Львові Український національний музей і став його головним меценатом. Шептицький допомагав приватним школам. За свої кошти посилав молодих священиків для навчання до Риму, Відня. Став ініціатором відкриття госпіталю у Львові. Тривалий час митрополит підтримував художників, майстрів народних промислів, науковців, опікувався товариством «Просвіта» і спортивним товариством «Пласт».

Поміркуймо

Якими справами залишили по собі пам'ять українські меценати?

Терещенки: ...

Ханенки: ...

А. Шептицький: ...

Словник

Меценат – покровитель наук та мистецтв; людина, що матеріально підтримує і фінансує власними коштами розвиток освіти, науки, мистецтва тощо.

Тік – розчищений майданчик для обмолоту зернових.

Ціп – ручне знаряддя для обмолоту зернових культур, що складається з довгого держака і прикріпленого до нього ременем короткого дерев'яного бича, кияка.

Цікаво знати

– За рівнем життя українське населення в кінці XIX століття залишилося позаду країн Західної Європи. Датчанин щороку споживав 2166 фунтів хліба, німець – 1119, угорець – 1264. Тим часом в Україні, яка вважалася житницею Європи, середньорічний рівень споживання становив лише 867 фунтів (1 фунт – 0,4 кг).

Працюємо з історичними джерелами

Умови життя шахтарів Донбасу

«Приміщення, у яких жили тоді шахтарі, були дуже жакливими; у хорошого поміщика худоба утримувалася в кращих умовах, ніж нещасні шахтарі, які жили в землянках. Землянки ці були викопаними в землі ямами, вкритими земляним двосхилим дахом, якщо на рівному місці, і односхилим дахом, що спирався одним краєм на землю, а другим на стінку, складену з каміння...; не тільки підлоги в цих землянках не було, але навіть не було дерев'яних нар... Опалювалися землянки чавунними грубками, які були одночасно і вогнищами для приготування їжі, проте і цих огидних приміщень, незважаючи на те, що вони коштували гріш, не вистачало, і часто на одних і тих самих місцях вночі спала денна зміна робітників, а вдень – нічна».

1. У яких умовах проживали шахтарі Донбасу? 2. Чи могли бути вдоволені шахтарі умовами свого проживання? 3. Як ви гадаєте, у яких умовах повинні жити робітники, що працюють в шахті?

Запишіть до робочого зошита

- Життя українських селян у ХІХ столітті було важким тому, що ...
- У 1848 році селяни ... , а в 1861 році селяни ... отримали ...
- Успішними підприємцями і меценатами, що вийшли з селян, були ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 20. Як жив український народ у ХІХ столітті.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які зміни в житті українського народу відбувалися упродовж ХІХ століття?
2. Чому більшість українських селян у ХІХ столітті не могли організувати справу так, як Сими́ренки та Яхненки? Що для цього їм не вистачало?

* Виконайте завдання:

1. Поділіть параграф на частини і підберіть до кожної з них назву.
2. Складіть розповідь на тему «Українські меценати».

§ 21. З ТЕМРЯВИ – ДО СВІТЛА

Хто став гордістю українського народу в ХІХ столітті?

Освіта. У першій половині ХІХ століття освіта розвивалася повільно. Кількість початкових шкіл скоротилася. На середину 40-х років у таких губерніях, як Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, один учень припадав на кожних 713 жителів. Не кращим було становище і на західноукраїнських землях. Більшість предметів викладалася польською, німецькою та латинською мовами. Від учнів вимагали, щоб вони заучували тексти і переказували їх, навіть не розуміючи написаного. За невиконання завдання учнів карали: шмагали різками або садили на певний час у карцер – холодну ізольовану кімнату.

З чого видно, що вихованок цієї школи навчають за встановленими правилами? З яких вони родин: бідних, заможних? Чому вони так одягнені?

Вихованки однієї з київських приватних шкіл під час занять

Водночас в освіті цього періоду почали відбуватися зміни. Здебільшого це стосується середньої та вищої школи. На українських землях, що перебували у складі Російської імперії, у першій половині XIX століття відкрилося два університети – у **Харкові (1805)** та в **Києві (1834)**. У великих містах з'являються ліцеї, гімназії, професійні школи, які готували спеціалістів у певній галузі. До таких шкіл можна віднести школу бджільництва на **Чернігівщині**, садівничу школу в **Одесі**, землеробську – у **Харкові**. Центром вищої освіти на західноукраїнських землях залишався один з найстаріших університетів – **Львівський (1661)**.

У другій половині XIX століття темпи розвитку освіти зросли. У **1869 році** уряд Австро-Угорської імперії проголосив загальне обов'язкове початкове навчання на західноукраїнських землях. Однак рівень неписьменності залишався високим. На кожні **100 чоловік 70–80 були неписьменні**.

Університет Святого Володимира в Києві. ХІХ ст.

Студенти, письменники прагнули зарадити такій сумній картині загальної неосвіченості. З їхньої ініціативи у другій половині ХІХ століття почали відкриватися **недільні школи**, де навчання здійснювалося лише у вихідні дні. У цих добровільних школах учні навчалися рідною мовою, пізнавали історію українського народу.

Університет ім. І. Франка у Львові. Листівка. ХІХ ст.

Поміркуймо в групах

1. Які факти, наведені в параграфі, свідчать про те, що шкільна освіта не сприяла розвитку дітей? 2. Які зміни відбулися в освіті упродовж

XIX століття? 3. Яку мету ставили перед собою організатори недільних шкіл? 4. Чому уряди Росії і Австро-Угорщини не були зацікавлені в тому, щоб усі верстви населення отримали належну освіту?

До витоків українства. У другій половині XIX століття активували свою діяльність представники національно-культурного руху. До цього руху входили діячі, які прагнули відродити українську культуру, виступали за поширення освіти, впровадження навчання українською мовою. До таких велетів української культури належав **Володимир Антонович**. Освіту здобув у Київському університеті. Закінчив два факультети – медичний та історико-філологічний. Викладав упродовж 30 років у рідному університеті. Його учні стали відомими дослідниками української історії і серед них – Михайло Грушевський. Разом зі своїми учнями він зібрав унікальні матеріали з української історії. Особисто Антонович підготував до друку 9 томів таких документів. Він започаткував розвиток археології в Україні.

Володимир
Антонович

Поміркуймо

Чому В. Антонович звертав увагу на писемні джерела? Яке значення мають писемні джерела у вивченні історії?

Український Каменяр. Каменярами у XIX столітті називали людей, які вручну, за допомогою найпростіших знарядь, добували каміння. *Українським Каменярем* величали поета, письменника, вченого, громадського діяча **Івана Франка**.

Іван Франко народився 16 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі на Львівщині в селянській родині. Вищу освіту здобував у Львові та Відні. Студентом почав писати вірші та оповідання. Активно зайнявся просвітницькою діяльністю. День у день, так само як каменяр, руйнував він глухий мур байдужості й своїм полум'яним словом будив народ, аби той позбувся рабських пут. За коротке життя встиг захистити докторську дисертацію, написати близько 8400 праць (понад 100 з історії). Один із поетів так оцінив

Іван Франко

життєвий і творчий шлях Івана Франка: «У важкі часи безправ'я і темряви він був для Західної України й університетом, і енциклопедією, і академією наук».

Поміркуймо

Чому І. Франка звали Каменярем? Що спільного в праці професійного каменяра та І. Франка?

Незламна волинянка. В прізвищі цієї поетеси закарбована назва нашої держави. Це **Леся Українка**. Справжнє її ім'я та прізвище інші – **Лариса Косач**. Своє коротке життя провела в боротьбі з виснажливою хворобою. В наполегливій щоденній праці забувала про страждання й біль. Коли біль стихав, вона відправлялася в мандри, спілкувалася з селянами, записувала з їхніх уст народні перекази, легенди, пісні. З часом вони увійшли до її творів. Вершиною творчості Лесі Українки стала драма «Лісова пісня». Письменниця залишила про себе пам'ять і тим, що зробила спробу підготувати підручник з історії для школярів. До останніх днів жила надією, як і багато представників української інтелігенції ХІХ – початку ХХ століття, що майбутнє народу залежить від його освіти.

Леся
Українка

Поміркуймо

Що в життєвому й творчому шляху Лесі Українки може стати прикладом для сучасної людини?

Філолог із Слобожанщини. Слобожанщина (Слобідська Україна) – історична територія, що охоплює нинішню Харківську, Сумську, частину Донецької, Луганської областей, а також Воронежської, Курської і Білгородської областей Росії. Саме тут, на території сучасної Сумської області, в 1835 р. народився **Олександр Опанасович Потебня**. З раннього дитинства, з молоком матері, він увібрав любов до рідної мови. Навчався в Харківському університеті на історико-філологічному факультеті. З 1875 р. він вже професор цього університету. Олександр Опанасович читав студентам лекції, був учасником фольклорних експедицій – записував народні пісні, говірки, приказки, прислів'я, на-

писав десятки праць з мовознавства. За його редакцією вийшли твори Г. Квітки-Основ'яненка та П. Гулака-Артемовського. Він перекладав українською мовою твір грецького мислителя Гомера – «Одіссею». Життя Олександра Потебні – приклад служіння українському народу, дослідження і збереження його найціннішого скарбу – мови.

Словник

Губернія – область, край. Україна у складі царської Росії була поділена на 9 губерній: Київська, Харківська, Чернігівська, Полтавська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська.

Запишіть до робочого зошита

- Основними недоліками освіти XIX століття було ...
- Праця В. Антонівича, І. Франка, Лесі Українки спрямована на ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

_____	_____
_____	_____
_____	_____

Домашнє завдання

* Прочитайте § 21. Із темряви – до світла.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Де і як можна було здобути освіту в Україні в XIX столітті?
2. Що об'єднує творчий і життєвий шлях В. Антонівича, І. Франка, Лесі Українки?

* Виконайте завдання:

1. Розтлумачте, чому параграф дістав назву «Із темряви – до світла». Що слід розуміти під «темрявою», а що – під «світлом»? 2. Поясніть вислів поета, що Іван Франко «у важкі часи безправ'я і темряви... був для Західної України й університетом, і енциклопедією, і академією наук». 3. Скільки років тому: а) відкрили університети в містах Харкові, Києві та Львові; б) оголошено загальнообов'язкове початкове навчання в Австро-Угорщині; в) народився Іван Франко?

Яка з подій початку ХХ століття докорінно змінила долю України?

Україна в Першій світовій війні. Нове століття принесло нові випробування й потрясіння. Напевно, найстрашнішим лихом початку століття стала Перша світова війна. Розпочали її розвинуті країни Європи, які об'єдналися в союзи – Антанту (Англія, Франція, Росія) та Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія).

Тяжким колесом прокотилася війна Україною. Найбільше страждань зазнали жителі тих територій, де відбувалися військові дії, – Буковини, Галичини, Волині, Поділля. Для багатьох українців війна виявилася братовбивчою. Населення західноукраїнських земель, що входили до Австро-Угорщини, воювало за цю країну, а жителі Східної, Центральної та Південної України поповнювали російську армію. Ні російський цар, ні австро-угорський імператор не замислювалися над долею українців.

Поміркуймо

Чому Перша світова війна виявилася для українців братовбивчою?

Українські січові стрільці. З початком Першої світової війни в Галичині був сформований **легіон Українських січових стрільців**.

Російські полонені в Ковелі. 1916 р.

Запис до цього військового підрозділу здійснювався на добровільних засадах. Галицька молодь, що виховувалася в молодіжно-спортивних товариствах «Пласт», «Січ», «Сокіл», вирішила послужити майбутній справі звільнення України. Січовики вважали, що в разі перемоги Австро-Угорщини у війні та їхньої безпосередньої участі у бойових діях вони зможуть розраховувати на поліпшення долі українського населення після війни. Коли оголосили про запис до легіону, то бажаючих виявилось понад 10 000 чоловік. Австрійське командування дозволило набрати до легіону лише 2500 чоловік. Січовики вважали себе українським підрозділом у складі австрійської армії.

Українські січові стрільці

25 вересня 1914 року вони захищали Ужоцький перевал, який атакували кубанські козаки. Австро-угорське командування направляло січовиків для виконання складних завдань. Військова звитяга, виконання обов'язку неодноразово закріпили за ними визнання «найкращого підрозділу австро-угорської армії». Війна знекровила лави січовиків. До кінця 1916 року вони за-

Жертви Першої світової війни

знали великих втрат. Залишки полку відвели на Волинь. Тут частина колишніх воїнів зайнялася освітянською справою.

Поміркуймо

Чому бажаючих записатися до легіону Українських січових стрільців виявилось так багато?

Українська Центральна Рада. Перша світова війна призвела до зубожіння народів країн, що воювали. В лютому 1917 року в Росії відбулася революція. Царську владу повалено. Звістка про падіння царату швидко облетіла всю державу. З особливим піднесенням цю новину зустріли в Україні. Вперше на вулицях міст поряд з червоними прапорами – знаменами революції замайоріли жовто-блакитні – національні стяги України. Люди співали українських пісень та національний гімн «Ще не вмерла Україна». У містах відбувалися мітинги.

*Будинок Центральної Ради
у м. Києві. Листівка
початку ХХ ст.*

У Києві в перших числах березня 1917 року постала Українська Центральна Рада – перший національний орган державної влади України. Її головою обрали відомого історика, професора Михайла Грушевського.

У напружені дні літа 1917 року Центральна Рада прийняла звернення-відозву до свого народу – **Перший Універсал**, в якому закликала всіх жителів України розбудовувати нове життя. У ці дні були затверджені і державні символи України: герб – тризуб і жовто-блакитний стяг.

У жовтні 1917 року в Росії до влади прийшли більшовики. В ці дні Центральна Рада проголошує Україну **Українською Народною Республікою**.

У Третьому Універсалі УЦР так про це йшлося: «Народе Український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятуння всієї Росії, оповіщаємо: Однині Україна стає Українською Народною Республікою».

Щойно проголошена Народна Республіка зіткнулася з одним із найсуворіших випробувань. Більшовицька Росія розпочала війну проти УНР.

Поміркуймо

Які важливі події відбулися в 1917 році в Україні?

Словник

Легіон – назва військової частини.

Революція – масовий виступ великих груп людей одночасно по всій країні, які

ставлять за мету захопити владу і реалізувати свої вимоги.

Універсал – урочиста грамота, що обнародується, доводиться до відома всіх.

Запишіть до робочого зошита

- Українські січові стрільці – ...
- Українська Центральна Рада – ...
- Українська Народна Республіка – ...

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 22. На зламі двох століть.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які події відбулися в Україні на початку ХХ століття? 2. Яка подія ХХ століття докорінно змінила долю України? Чому?

* Виконайте завдання:

1. Поясніть, що за події відбувалися у вказані роки: 1914–1918, березень 1917, жовтень 1917. 2. Дізнайтеся, які події упродовж 1917–1920 років відбувалися на території вашого краю. Найважливіші з них запишіть до зошита.

§ 23. БІЛЬШОВИКИ В УКРАЇНІ

Чим запам'ятались українцям 20–30-ті роки ХХ століття?

Симон Петлюра

Війна більшовиків з українською владою. В січні 1918 року керівництво більшовицької Росії спрямувало на територію України свою армію. Загони Червоної армії підійшли до Києва. Українські більшовики в Києві підняли повстання проти Центральної Ради. Молода українська армія, яку очолював **Симон Петлюра**, була безсилою перед більшовицькими загонами.

В умовах війни Центральна Рада знову звернулася до українського народу з Універсалом: «Ми, Українська Центральна Рада, зробили всі заходи, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою. (...) ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України: Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми державами, як-от: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки».

Проголошення незалежності не змінило становища України. У складних умовах Центральна Рада звернулася по допомогу до німецьких та австрійських військ. Підрозділи іноземних армій увійшли в Україну. Більшовиків зупинили і витіснили за межі держави.

Вступ німецьких військ до м. Києва. 1 березня 1918 р.

Німецькі війська поводитись як окупанти. Вони вимагали за надані послуги зерна, м'яса, цукру, вугілля, лісу. Згодом почали втручатися в управління країною, проводити арешти, судити, запроваджувати свої порядки. **29 квітня 1918 року**, коли Центральна Рада зібралася, щоб прийняти Конституцію Української Народної Республіки (УНР), представники німецького командування увійшли до зали за-

сідання і заборонили подальшу роботу. Німці створили новий уряд і поставили на чолі **Павла Скоропадського**.

Воєнні дії тривали на території України до **1920 року**. Боротьба за українські землі завершилася перемогою більшовиків. Вони встановили свою владу майже на всій території України. Винятком стали західноукраїнські землі. Тут з'явилися нові господарі: Польща, Чехо-Словаччина (ці держави виникли у 1918 році після розпаду Австро-Угорської імперії), Румунія. (Відшукайте території на карті).

Гетьман Павло Скоропадський

Поміркуймо в групах

1. Як Центральна Рада хотіла будувати свої відносини з сусідніми державами?
2. Як в Україну потрапили німецькі та австрійські війська?
3. Які факти свідчать про те, що росіяни, німці, австрійці вели себе в Україні як окупанти?
4. Що сталося з українськими землями після боротьби?

Українська Радянська Соціалістична Республіка. Таку назву отримали українські землі, на яких встановилася влада більшовиків – **радянська влада**. Більшовики пообіцяли віддати селянам землю, а робітникам – фабрики й заводи. Зміни початку 1920-х років приголомшували.

Українські селяни отримали землю. Робітники брали участь в управлінні підприємствами. Мільйони дітей сіли за шкільні парти. В Україні вперше мовою навчання стала рідна – українська. Відкривалися школи з мовами навчання інших національностей: єврейською, молдавською, німецькою, болгарською, польською. Українські поети та письменники вільно друкували свої твори. У **1922 році** Радянська Україна разом з іншими республіками (Російською, Білоруською, Закавказькою) утворили нову державу – **Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР)**.

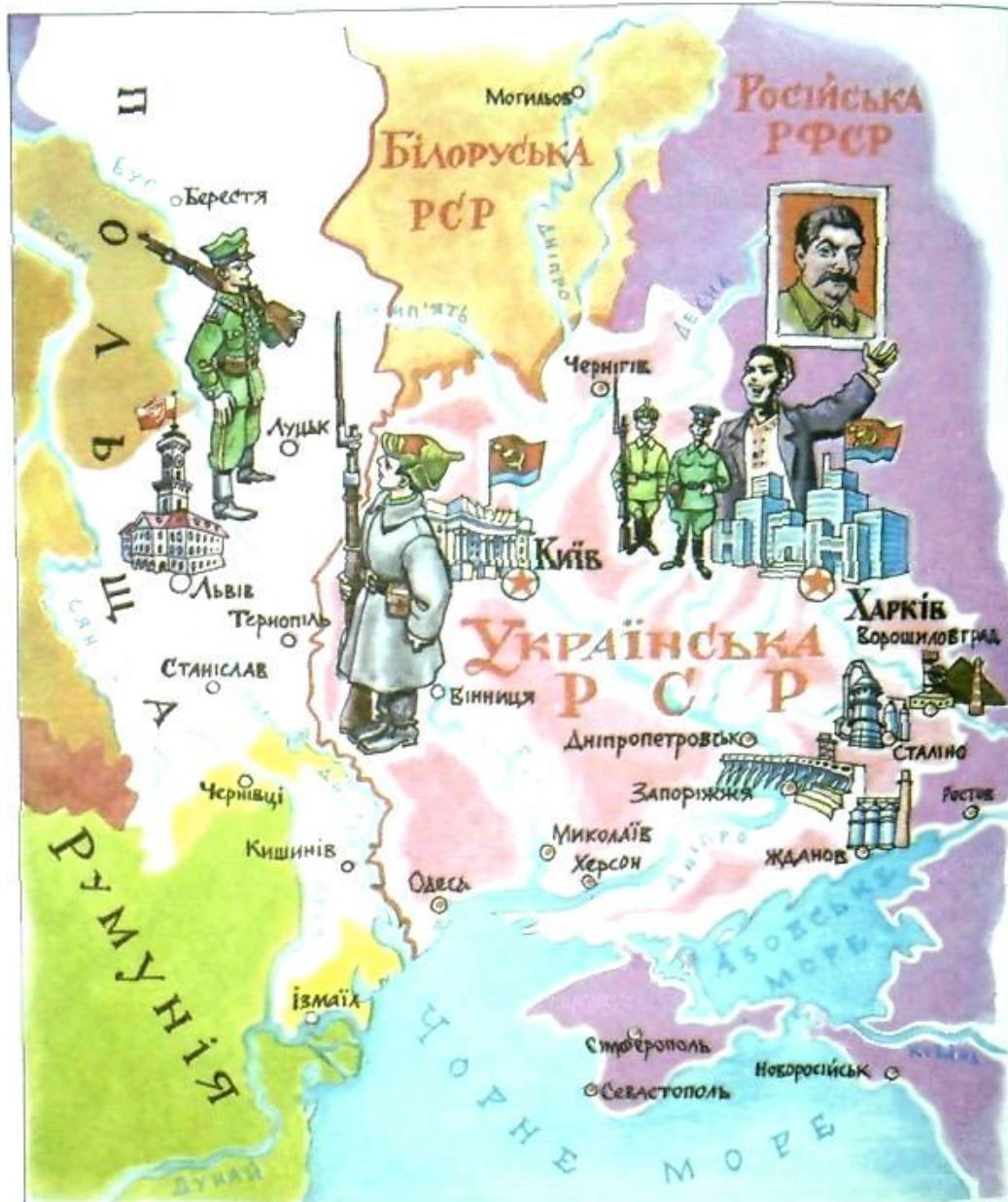

Червоноармієць налаштовує радіоприймач. Харківщина. 1929 р.

Поміркуймо

Чому робітники та селяни підтримали радянську владу?

- Територія Української РСР після вересня 1939 р.
- Території, приєднані після вересня 1939 р. до Білоруської РСР та утворення Молдавської РСР
- Території Бессарабії, приєднані до Української РСР після вересня 1939 р.
- Державний кордон СРСР до 1939 р.

Українські землі в першій половині ХХ ст.

*Будівництво Дніпрогесу – Дніпровської гідроелектростанції
ім. В. Леніна. 1929 р.*

Колгоспне життя й голодомор 1932–1933 років. Наприкінці 20-х років в українському селі почали організовувати колгоспи. Вступаючи до них, господар віддавав для загального користування землю, реманент, а в окремих випадках навіть худобу та птицю.

З боєм і страхом вступали селяни до колгоспів. Тих, хто не хотів цього робити, примушували. Інших карали, забирали землю і висилали до Сибіру.

Колгоспники здають хліб державі. Початок 30-х років XX ст.

Радянський уряд, який тоді очолював Йосип Сталін, вимагав від селян-колгоспників дедалі більше зерна. Урядовці пояснювали, що отримані від проданої сільськогосподарської продукції кошти використовують на будівництво нових фабрик і заводів, електростанцій, житла тощо. Селяни все це розуміли. Але мала бути і якась межа. Якби не домашнє господарство та невелика земельна присадибна ділянка, хто його знає, чим то все скінчилося б.

Врожай осені 1932 року виявився не гіршим, ніж у попередні роки. Здали селяни державі запланований податок. Та за першим податком оголосили другий, потім третій. У селах з'явилися спеціальні продовольчі загони, які забирали все. Люди намагалися приховати зерно, картоплю в ямах, на горищах, у криницях. Та хіба вбережеш усе від пильного ока збирача?

І спалахнув в Україні великий голод. А за ним прийшла і смерть. Люди вмирали сім'ями, кутками, вулицями, селами. Виснажені падали хто де. Селами їздили підводи, збирали померлих і потім ховали в братських могилах. Мільйони громадян України померли голодною смертю у 1932–1933 роках тільки тому, що радянська влада забрала у них хліб.

Поміркуймо

Що стало основною причиною голоду 1932–1933 років? Чи можна було уникнути голоду? Як саме?

Життя 1930-х років. 1930-ті роки принесли в Україну чимало змін. До чорних сторінок української історії можна віднести

Сім'я командира Червоної армії, репресованого в 1938 р.

початок репресій проти представників різних верств народу. Вони були організовані владою. Відверто виступив проти несправедливості – ти вже «ворог народу». Висловив думку про те, що можна було б жити краще, – «шпигун». Покритикував органи влади – «зрадник». А раз так – у тюрму, на заслання, до розстрілу. Арешти, переповнені в'язниці, страх стали прикметою життя 1930-х років. Ще у другій половині 1920-х років радянська влада розпочала боротьбу з церквою. В 1930-ті вона знищувала в Україні церковні споруди. Жертвами цього варварства стали Михайлівський Золотоверхий собор у Києві, Покровський собор у Запоріжжі та багато інших церков і монастирів.

Якій проблемі присвячений плакат? Що вам допомогло встановити назву проблеми?

Водночас не можна не згадати і про ті позитивні зміни, які відбулися в цей час. В Україні подолали неписьменність, започаткували обов'язкове чотирикласне навчання – у селі і семирічне – у місті. Республіка потребувала кваліфікованих кадрів. Їх почали готувати нові університети, інститути, технікуми, училища. Змінювався зовнішній вигляд українських міст. Тут з'явилися багатоповерхівки, парки відпочинку та культури, кінотеатри. Прикметою 1930-х років стала поява звукового кіно. В Україні у цей час працював відомий кінорежисер Олександр Довженко.

Український плакат. 1925 р.

Поміркуймо

Які події в житті українців викликали радість, а які – сум?

Словник

Колгосп – колективне господарство, об'єднання селян для спільного ведення господарства.

Радянська влада – органами влади в більшовиків були

ради, звідси й пішла назва Влади.

Репресії – заходи державного примусу, покарання.

Цікаво знати

Олександр Петрович Довженко (1894–1956) – кінорежисер, художник, письменник. Народився на Чернігівщині в 1894 році в багатодітній селянській родині. Закінчив Глухівський вчительський інститут, вчителював, працював художником-карикуристом. В 20-ті роки ХХ століття захопився кінематографом. Автор першого звукового українського фільму – «Іван» (1932). Його кінострічка «Земля» в 1958 р. на міжнародному кінофестивалі в Брюсселі названа серед 12 найкращих фільмів всіх часів і народів. З 1933 року О. Довженко переїхав до Москви. В роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) він був фронтовим кореспондентом, кінорежисером.

Завдяки його наполегливій праці в роки війни та повоєнні часи побачили світ чимало кінофільмів – «Битва за нашу Радянську Україну», «Мічурін», «Поема про море». Мріяв повернутися на рідну батьківщину, про що неодноразово писав у своєму щоденнику: «Я хочу жити на Україні... Я України син, України».

Працюємо з історичними джерелами

Лист колгоспників села Горби до Йосипа Сталіна (1932)

«Шановний тов. Сталін! Чи є закон Радянської влади, щоб селянство сиділо голодне, так як ми, колгоспники, не маємо вже з 1 січня 1932 року у своєму колгоспі ні фунта хліба. І зараз не тільки Горби, а взяти треба Глобинський і Семенівський райони, де поголовний голод серед народу. Ми, колгоспники, і вирішили спитати – що буде далі?

Постає питання. Як ми можемо будувати соціалістичне будівництво народного господарства, коли ми приречені на голодну смерть, бо ще до врожаю чотири місяці? Питаємо: за що ми билися на фронтах, за те, щоб сидіти голодними, щоб бачити, як вмирають діти в корчах голоду?».

1. Чи можна вірити цьому документу? Чому? 2. Як ви вважаєте, чи дійшов цей лист до Сталіна? 3. Чи справедливі запитання колгоспників? Хто повинен був дати відповідь на ці запитання?

Запишіть до робочого зошита

Укладіть таблицю:

«Радянська влада в Україні»	
Позитивне	Негативне

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 23. Більшовики в Україні.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Чому Українська Центральна Рада не змогла втриматися при владі?
2. Які зміни відбулися в Україні з встановленням радянської влади?

*** Виконайте завдання:**

1. Відшукайте на карті територію України, яка називалася УРСР.
2. У які роки відбулися події: а) розпуск Центральної Ради; б) утворення СРСР; в) голодомор в Україні? 3. Використовуючи текст параграфу та історичне джерело, підготуйте розповідь «Голод в Україні».

§ 24. ВІЙНА

Для кого і чому Друга світова війна стала трагедією?

Початок війни. 1 вересня 1939 року почалася Друга світова війна. Німеччина, де до влади прийшов **Адольф Гітлер**, напала на Польщу. Гітлер прагнув спочатку завоювати Європу, а згодом і весь світ.

17 вересня 1939 року керівництво СРСР віддало наказ військовим частинам перейти польський кордон і взяти під контроль Західну Україну – землі, що з 1921 року перебували в складі Польщі. Українці радо зустрічали радянські війська. Прийшли свої – брати-слов'яни. Однак осінь 1939 року принесла на західноукраїнські землі не лише радість, але й розчарування.

Радянська влада запроваджувала нові порядки. Створювала колгоспи, забороняла сповідувати релігію. Серед перетворень було чимало таких, які не викликали спротиву в населення: відновлення роботи українських шкіл, запровадження безкоштовного навчання та медичного обслуговування, відкриття нових підприємств, передача будинків колишніх власників тим, хто потребував житла, тощо. На тлі позитивних перетворень залишалося чимало такого, що населення не сприймало: заборона віросповідання, ліквідація громадських організацій, приватного землеволодіння.

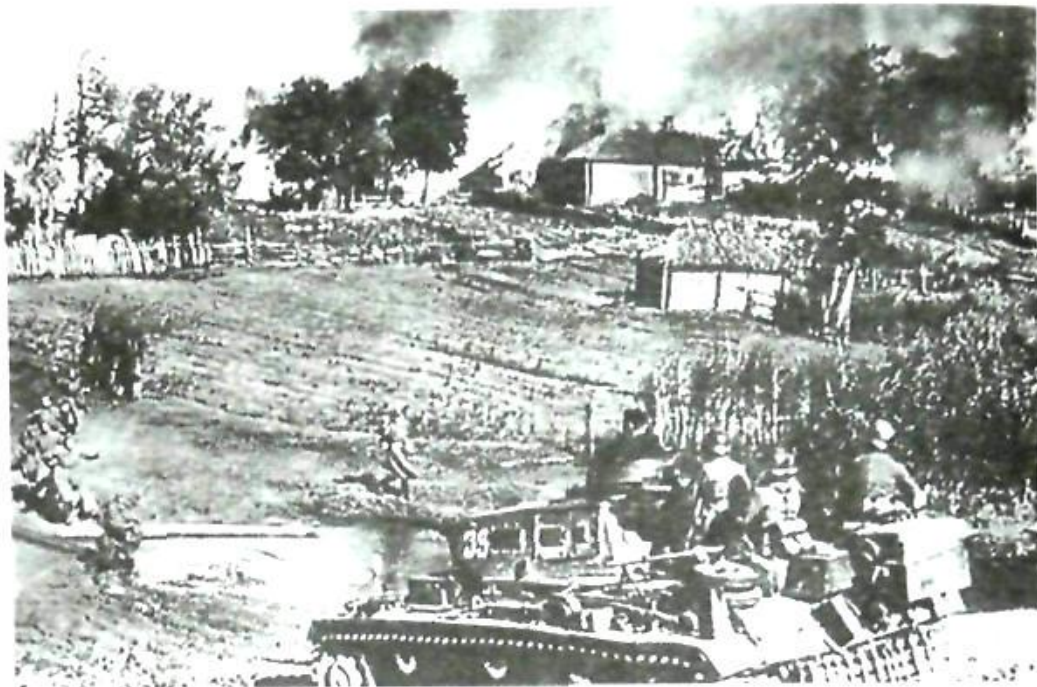
*Селяни голосують за розподіл поміщицької землі.
Західна Україна, 1940 р.*

Поміркуймо

Які важливі зміни відбулися в українських землях у 1939 році?

Україна в подум'ї війни. Ніщо не віщувало біди. Радянське керівництво запевняло, що війни не буде, оскільки в 1939 році

Німецькі танки вступають в українське село. 1941 р.

Гітлер зі Сталіним підписали договір про ненапад на 10 років. Теплою була остання мирна ніч **22 червня 1941 року**. Ще не встигло зійти сонце, як на світанковому небі з'явилися сотні німецьких літаків. Вони несли смерть на будинки, в яких люди додивлялися свої останні мирні сни.

У перші дні війни радянська армія не змогла встояти проти наступу німців і почала відступати. 30 червня запеклі бої точилися за 100–200 кілометрів від кордону. Німці окупували Дрогобич, Львів, Луцьк, Рівне, Ковель. 7 липня починається оборона столиці України – міста Києва. Згодом ворог окупував усю територію України. Для народу України, як і для всіх громадян СРСР, ця війна стала **Великою Вітчизняною**, оскільки всі – від малого й до старого – піднялися на боротьбу з ворогом та захист своєї Вітчизни.

В Україні з'явилися нові господарі з новими порядками. **Окупанти** відправляли на роботи до Німеччини молодь. У німецьке рабство вивезено понад 2 мільйони українських юнаків та дівчат. Потягами перевозили зерно, устаткування заводів, продовольчі товари, витвори мистецтва, музейні цінності.

Жорстоких репресій зазнали селяни й городяни, які чинили спротив. Для непокірних створювали **концентраційні табори**. Потім їх розстрілювали або спалювали в спеціальних печах. Упродовж усього періоду окупації щовівторка й щоп'ятниці

Бабин Яр. Осінь 1943 р.

у **Бабиному Яру**, поблизу Києва, розстрілювали людей різних національностей. Серед жертв переважали євреї. За час окупації Бабин Яр забрав життя понад 100 000 чоловік – дітей, жінок, літніх людей. Майже 6 мільйонів людей знищили нацисти в роки окупації. З 900 000 жителів Києва в 1945 році залишилося 186 000. В Україні 10 мільйонів чоловік втратило житло. Війна перетворила на руїни 714 міст та майже 28 000 сіл. Ось далеко не повний перелік наслідків воєнного лихоліття в Україні.

Поміркуймо

Чому війна стала найтрагічнішою сторінкою історії України ХХ століття? (Готуючи відповідь, наведіть факти).

Нескорений народ. З перших днів війни народ чинив опір нацистам. На окупованій території виникають партизанські загони, підпільні організації, Українська повстанська армія (УПА). Ліси стали надійною домівкою в боротьбі проти ворогів. Народні месники нападали на окупантів, визволяли полонених, пускали під укіс ворожі потяги, нищили німецьку техніку. Боротьба українського народу сприяла визволенню окупованих нацистами земель. Ворог не мав спокою ні на фронті, ні в тилу. День за днем народні месники наближали перемогу.

Що в зображенні на фото дозволяє нам стверджувати, що це події 1943 року, а не 1941 року?

Переправа радянських військ на правий берег Дніпра на північ від Києва. Жовтень 1943 р.

Успішні наступальні операції радянської армії у **1943–1944 роках** принесли звільнення України. У листопаді 1943 року Київ зустрів своїх визволителів. До кінця **жовтня 1944 року** німців вигнали з України. Значний внесок у цю перемогу зробив український народ.

Мільйони українців воювали на фронтах війни. Стільки ж віддали своє життя за велику перемогу. Пам'ятаймо, що наша свобода завойована великими зусиллями і не менш великими втратами.

8 травня 1945 року Німеччина капітулювала. Офіційне повідомлення про перемогу в Україні, Росії, Білорусі та інших республіках СРСР було оголошене **9 травня**. Відтоді 9 травня святкують як **День перемоги**.

Поміркуймо

Чому ворога вдалося вигнати з України? Хто посприяв цьому?

Концентраційний табір – спеціальне місце, обгороджене колючим дротом, з надійною охороною, з будівлями, де тримали ув'язнених.

Окупант – особа, що тимчасово перебуває на завойованій території і чинить так, як їй хочеться або як їй наказує керівництво.

Окупація – тимчасове загарбання однією державою території іншої держави.

Рейхскомісар – державна посада; представник німецької влади в Україні.

Фюрер – вождь. Так німці називали А. Гітлера.

Цікаво знати

Останній визволений від нацистів в Україні населений пункт – село Лавочне Дрогобицької (сьогодні Львівської) області (8 жовтня 1944 року). Офіційним днем завершення вигнання німецьких військ з території України вважають 14 жовтня 1944 року. Закарпаття було звільнене 28 жовтня 1944 року.

Київ на відбудові вулиці Хрещатик, 1944 р.

Працюємо з історичними джерелами

1. З виступу рейхскомісара України Еріха Коха на нараді в м. Рівному (серпень 1942 р.)

«Немає ніякої вільної України. Мета нашої роботи полягає в тому, що українці повинні працювати на Німеччину, що ми тут не для того, щоб ошчасливити цей народ. Україна може дати нам те, чого не вистачає в Німеччині. Це завдання повинне бути виконане, незважаючи на втрати. Фюрер наказав вивезти з України в Німеччину 3 мільйони тонн зерна, і ми повинні це зробити».

2. З розпорядження Еріха Коха (жовтень 1942 р.)

«...я вимагаю... закрити всі школи, інститути, у яких навчаються учні старші 15 років, а всіх учнів і викладачів цих закладів... закритим способом відправити на роботи до Німеччини.

Я вимагаю також одночасно подбати про те, щоб, крім 4-класних шкіл, не було жодної школи, не дозволеної мною».

1. З'ясуйте, які плани мало німецьке командування щодо України.
2. Чому Е. Кох вимагав закрити всі навчальні заклади, окрім початкових шкіл?
3. Чи співпадає зміст документів з текстом оповідання в тому місці, де описується нацистський окупаційний режим?

Запишіть до робочого зошита

1 вересня 1939 р. –

22 червня 1941 р. –

Осінь 1942 р. –

Жовтень 1944 р. –

9 травня 1945 р. –

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 24. Війна.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які зміни відбулися в Західній Україні з приходом радянської влади?

2. Чому український народ розпочав боротьбу проти окупантів?

* **Виконайте завдання:**

1. Дізнайтеся, які події відбувалися на території вашого краю в роки Другої світової війни. 2. Чи брав участь хтось з ваших родичів у війні? Чи зазнала ваша родина втрат? 3. Підготуйте розповідь на тему «Наш край у роки війни».

§ 25. УКРАЇНА В 50–80-ті РОКИ XX СТОЛІТТЯ

Які зміни відбулися в Україні в 50–80-ті роки XX століття?

Повоєнна Україна. Війна завершилася. Спустошеною та розореною зустріла рідна земля своїх синів. Працювали без відпочинку, аби швидше загоїти рани війни.

Історія в ілюстраціях

Чому обличчя матері та доньки сповнені радості? Чому вони радіють?

У повоєнній відбудові України брали участь усі республіки, що входили до складу СРСР. З Росії надходило устаткування для вугільних шахт Донбасу. З Уралу – машини та верстати для заводів. З республік Середньої Азії – бавовна та вовна для ткацьких фабрик. Швидко відроджувалися міста. Постав з руїн красень Київ. Упорядковував свої вулиці старовинний Львів. Почали приймати відпочиваючих здравниці Одеси. З верфей Миколаєва зійшли перші повоєнні кораблі.

Мати з донькою слухають радіо. Станіславська (сучасна Івано-Франківська) область

Поміркуймо

Які труднощі виявилися в повоєнний час? Як їх долали?

Для жителів Західної України повоєнний час виявився тривожним. Загони УПА зі зброєю в руках активно боролися проти

*Українські діти відпочивають на березі Чорного моря.
Середина 50-х років*

радянської влади. Вони прагнули відродити незалежну Україну. Проти повстанців влада послала спеціальні війська. На західно-українських землях точилася запекла боротьба. Лише в другій половині 50-х років повстанці припинили свій опір.

У 1954 р. святкували 300-річчя возз'єднання України з Росією. (Пригадайте, за яких умов укладений українсько-московський договір 1654 р.). Керівництво СРСР видало Указ про передачу Україні Криму. Так Кримський півострів став складовою частиною українських земель.

Приєднання Криму до України додало й певних проблем. Річ у тому, що в 1944 році з Кримського півострова були депортовані тисячі татар, які населяли цю територію. Їх звинуватили в співпраці з нацистами. Українці отримали в спадок спустошений війною і знелюднений край. Упродовж десятків років Українська Радянська Соціалістична Республіка відроджувала кримські землі, відбудовувала зруйноване господарство, закладала нові сади, виноградники.

Поміркуймо

Чому для жителів Західної України повоєнний час виявився тривожним і складним?

Нове покоління борців. Після смерті Сталіна в СРСР відбувалися помітні зміни. Нове керівництво, яке очолив Микита Хрущов, визнало ряд помилок, допущених у попередні роки,

і обрало курс на покращання життя народу. Цим скористалося нове покоління українських патріотів – шістдесятники (вони розпочали свою діяльність у 1960-х роках).

Хто вони? Студенти, молоді письменники, художники, інженери, лікарі сміливо виступили на захист рідної мови, культури. Вони нагадували, що є історія, імена, події, які радянська влада старанно приховує від свого народу. Шістдесятники вшановували роковини з дня народження Тараса Шевченка, проводили конференції, писали листи до урядовців про порушення прав громадян. Чимало з них зазнали переслідувань. Їх позбавляли права працювати й виганяли з роботи. Оголошували зрадниками й кидали до в'язниць. Не всі з них дожили до незалежності України. Згадаймо ж цих героїв: Василь Симоненко, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Алла Горська, Ліна Костенко, Іван Драч, Левко Лук'яненко, Євген Свєрстюк. Цей перелік можна продовжити, а про життєвий шлях кожного написати окрему книгу.

Василь Стус

Василь Симоненко

Поміркуймо

Хто такі шістдесятники? Чим вони були невдоволені? Що намагалися змінити?

Катастрофа. Не з легенд та переказів увірвалося в наше життя це лячне слово – **Чорнобиль**.

Чорнобиль – українське містечко. У 1971 році неподалік від нього розпочали будівництво атомної електростанції. За кілька кілометрів від станції збудували місто Прип'ять.

26 квітня 1986 року на Чорнобильській атомній електростанції сталася аварія – вибух на четвертому енергоблоці. Виникла пожежа. Полум'я могло перекинутися на інші **реактори**. Пожежники першими кинулися на боротьбу з вогнем. Ніхто з них не підозрював у ті важкі хвилини, що в їхньому житті – це остання пожежа, останній бій з вогнем. Смертельною небезпекою над рятувальниками нависла радіація. Радіація –

Левко Лук'яненко та Іван Кандиба

Чорнобильська АЕС

небезпечний, невидимий ворог людини. Вона згубно діє на людський організм і все живе. При високих дозах оброміювання настає смерть.

Пожежу загасили. 29 квітня колони з 1100 автобусів вивозила з Прип'яті населення. Вивозили із запізненням на кілька днів. Жителів міста ніхто не попередив про масштаби аварії. Вони не підозрювали, що повітря, квіти, вода, трави, дерева стали їхніми ворогами і несли в собі радіоактивне забруднення.

Під час вибуху утворилася радіоактивна хмара, яку вітром понесло над територією України. Радіоактивний пил осів на Київщині, Житомирщині, Рівненщині. Підвищений рівень радіації зафіксували в Польщі, Німеччині, Румунії.

Чорнобильська катастрофа – найбільша трагедія в мирний час. 26 квітня – День національної жалоби, день пам'яті загиблих у Чорнобилі і тих, хто постраждав від катастрофи.

Поміркуймо

Чому аварія на Чорнобильській АЕС – одна з найбільших трагедій України в мирний час?

Словник

Атомна електростанція (АЕС) – споруда, на якій виробляють електроенергію з допомогою ядерної реакції.

Верф – сукупність споруд на березі річки, моря, де будують і ремонтують судна.

Депортація – примусове виселення людей з місця постійного проживання.

Реактор – установка, де відбувається ядерна реакція, під час якої виділяється велика кількість тепла, енергії.

Запишіть до робочого зошита

- У повоєнні роки в Україні відбулися такі зміни: ...
- Шістдесятники – це ..., які ...
- 26 квітня 1986 р. –

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 25. Україна в 50–80-ті роки ХХ століття.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які зміни відбулися в Україні в 50–80-ті роки ХХ століття?
2. Чому населення Західної України продовжувало боротьбу?

* Виконайте завдання:

1. Відшукайте на карті території, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. 2. Розпитайте рідних, знайомих, що вони знають про аварію на Чорнобильській АЕС. Яким запам'ятався для них 1986 рік?

Повторюємо найважливіше та готуємося до уроку узагальнення за розділом «Україна в ХІХ–ХХ століттях»

1. Які події відбувалися в зазначені роки:

1840 рік, 1846 рік, 1914–1918 роки, березень 1917 року, 1932–1933 роки, 1 вересня 1939 року, 22 червня 1941 року, жовтень 1944 року, 8 травня 1945 року, 26 квітня 1986 року?

2. Коли відбулися події, що зазначені нижче?

- Початок Великої Вітчизняної війни.
- Початок діяльності Української Центральної Ради.
- Поява «Кобзаря».
- Поява Кирило-Мефодіївського братства.
- Перша світова війна.
- Голодомор в Україні.

- Початок Другої світової війни.
- Капітуляція нацистської Німеччини.
- Звільнення України від нацистів.
- Аварія на Чорнобильській АЕС.

3. Поясніть, що означають запропоновані слова та словосполучення:

кріпаки, нелегальна організація, панщина, меценат, губернія, світова війна, більшовики, революція, універсал, голодомор, репресії, окупація, партизани, шістдесятники, Чорнобильська катастрофа.

4. Що ви знаєте про цих діячів? Якими справами вони залишили по собі пам'ять?

Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Богдан Ханенко, Володимир Антонович, Іван Франко, Леся Українка.

5. Про що йдеться в цих документах, творах, збірках?

- «Малоросійські оповідання».
- «Кобзар».
- «Русалка Дністровая».

6. З якою метою були утворені ці організації?

- Руська трійця.
- Кирило-Мефодіївське братство.
- Українська повстанська армія.
- Українські січові стрільці.

7. Дайте коротку відповідь на запропоновані запитання.

- Чому становище українських селян на початку XIX століття погіршилося?
- Чому І. Котляревського та Г. Квітку-Основ'яненка називають рятівниками української мови?
- Чому український народ з особливою любов'ю та повагою згадує Т. Шевченка?
- Як жили українські селяни в XIX столітті?
- Хто такі меценати? Що ви знаєте про українських меценатів XIX століття?
- Кого можна вважати гордістю українського народу другої половини XIX століття?
- Чому Перша світова війна виявилася важким випробуванням для українського народу?
- Як виник легіон Українських січових стрільців?
- Як Українська Центральна Рада прийшла до влади?
- Які зміни відбулися в Україні зі встановленням радянської влади?
- Що стало причинами голоду 1932–1933 років в Україні?
- Яким було життя українців у 30-ті роки XX століття?
- Як поводитися німці на території України в роки Другої світової війни?
- Чому український народ піднявся на боротьбу проти німецьких загарбників?

– Як та коли завершилася Велика Вітчизняна війна на українських землях?

– Що ви знаєте про шістдесятників?

– Чому аварія на Чорнобильській АЕС – одна з найбільших трагедій України в мирний час?

8. Які історичні події зображені на ілюстраціях?

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Розділ
п'ятий
УКРАЇНА
СУЧАСНА

Наша мандрівка добігає кінця. Ви перегортаєте останні сторінки підручника. До цього розділу звійшов лише один параграф. І це не випадково. Адже нова історія молоді незалежної держави України тільки починається. Ми будемо створювати її разом – усі ті, хто живе й працює для її блага. Минуть десятки літ, і наше сьогодні оцінять інші будівничі нашої держави. Школярі середини ХХІ століття, напевно, заздритимуть нам, адже ми були першими, саме за нашої пам'яті проголошувалася незалежність України і молода держава робила свої перші кроки.

§ 26. УКРАЇНА НЕЗАЛЕЖНА

Які зміни відбулися в Україні з часу проголошення незалежності?

Україна – незалежна держава. 24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР приймає Акт проголошення незалежності України. Цей день розпочав новий відлік української історії. Вистраждана, відвойована, омріяна незалежність стала реальністю лише під кінець ХХ століття. Ми стали свідками цієї величної події і будівничими нової історії України.

1 грудня 1991 року український народ обирає свого першого президента. Ним став **Леонід Кравчук**. У цей же день проводилося всеукраїнське опитування населення – **референдум**, щоб з'ясувати, чи хоче народ України жити в незалежній державі. 90 % дорослих громадян України відповіли ствердно – «так». Таким був початок відродження нашої держави. У 1994 році обрано нового Президента України – **Леоніда Кучму** (1999 року переобрано на другий термін). Через п'ять років після проголошення незалежності в житті українського народу відбулася не менш важлива подія. **28 червня 1996 року** Верховна Рада України прийняла **Конституцію – Основний Закон держави**. У першій статті Конституції читаємо: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, права держава». Це означає, що український народ самостійно, незалежно ні від кого будує власну державу, в якій пануватимуть справедливість, рівність, закон.

У **вересні 1996 року** в Україні проведено грошову реформу. У грошовий обіг уведено національну валюту – гривню. Запроваджено паперові гроші – 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 (пізніше – 500) гривень та дрібну розмінну монету – копійки: 1, 2, 5, 10, 25, 50.

Українські паперові гроші

Поміркуймо

Які важливі події в житті українського народу відбулися впродовж 1991–1996 років?

Україна незалежна

Перше десятиріччя. 24 серпня 2001 року Україна святкувала перше десятиріччя незалежності. Із цієї нагоди на головному майдані столиці відкрили величний монумент. На білосніжній колоні височіє дівчина із золотою калиновою гілкою у високо піднятих

руках. Її життя тільки починається, як і життя держави, символом якої вона є.

Славою і гордістю нашої держави були й залишаються її громадяни. Своїми справами, досягненнями вони не лише уславляють нашу країну, але й утверджують її у світовому співтоваристві. Сьогодні всі знають, що **Володимир** та **Віталій Клички** – знамениті українські боксери. Темпераментна, запальна пісня української співачки **Руслани** «Дикі танці» настільки вразила жителів європейських країн на конкурсі Євробачення в Туреччині, що вони проголосували за її перемогу. Справжнім тріумфом українського спорту стали досягнення нашої збірної на літній Олімпіаді, що відбулася в 2004 році в столиці Греції – місті Афінах. Двічі на цій Олімпіаді підіймалася на найвищу сходинку п'єдесталу пошани для отримання золотих медалей українська плавчиня **Яна Клочкова**. Двічі на її честь лунав на спортивній арені гімн нашої держави.

Далеко за межами України відомі імена українських винахідників, учених, лікарів.

Хто серед сучасних медиків не знає **Миколи Амосова**? Лікар, хірург, письменник, доктор медичних наук, Герой Соціалістичної Праці. Він один із перших у медицині розпочав лікувати складний недуг – порок серця. Микола Михайлович урятував тисячі людських життів. Він сконструював кілька унікальних медичних приладів. Уперше в світі М. Амосов запровадив про-

*Монумент 10-річчя
Незалежності України*

1. Брати Віталій та Володимир Клички. 2. Руслана – переможниця конкурсу Євробачення 2004 р.

Микола Амосов

Олег Антонов

тези серцевих клапанів, розробив апарати штучного кровообігу. Сьогодні його ім'я носить Національний інститут серцево-судинної хірургії.

Конструктором найбільшого в світі 4-моторного транспортного літака АН-124 «Руслан» є Олег Костянтинович Антонов. Усе своє життя він присвятив авіабудуванню. У роки війни О. Антонов створював літальні апарати, які наближали довгоочікувану перемогу. В повоєнні часи всі свої зусилля Олег Костянтинович спрямував на розвиток цивільної авіатехніки. АН-10, АН-12, АН-14, АН-22, АН-72, АН-124 – далеко не повний перелік літаків, що створені в конструкторському бюро відомого вченого, інженера-винахідника. Лише знаменитий «Руслан» може перевозити вантаж у 150 тонн на відстань 4500 кілометрів зі швидкістю 850 кілометрів на годину. За видатні досягнення у створенні літаків ім'я О. Антонова внесено до Міжнародної аерокосмічної зали Слави Аерокосмічного музею міста Сан-Дієго (США).

Спортсмени, артисти, учені своїми здобутками вражають світ. Ці здобутки – приклад того, що Україна є, що вона має гарне майбутнє, оскільки основне її багатство – люди.

Поміркуймо

Як ви розумієте вислів: «Людина пізнається у справі, а держава – у людях»?

Словник

Акт – писаний указ, грамота, постанова державного, суспільного значення.

Монумент – великий пам'ятник, споруда в пам'ять про видатну подію, особу.

Президент – глава держави.

Референдум – усенародне опитування способом голосування з найважливіших питань державного життя.

Цікаво знати

Після проголошення незалежності України почався процес визнання її іноземними державами. 2 грудня 1991 року Україну визнали Польща й Канада, 4 грудня – Литва й Латвія, 5 грудня – Росія й Болгарія, 19 грудня – Швеція, 24 грудня – Норвегія, 25 грудня – Сполучені Штати Америки. Усього протягом першого року незалежності Україну визнали понад 140 держав світу.

Працюємо з історичними джерелами

Акт проголошення незалежності України

«Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом у СРСР 19 серпня 1991 року, – продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, – виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, – здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – України.

Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція й закони України. Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

Верховна Рада України,
24 серпня 1991 року».

1. Що слід розуміти під незалежністю України? 2. З якого часу документ набрав чинності?

Запишіть до робочого зошита

- 24 серпня 1991 р. –
- 1 грудня 1991 р. –
- 28 червня 1996 р. –

На уроці ми

Дізналися про:

Навчилися:

Домашнє завдання

* Прочитайте § 26. Україна незалежна.

* Дайте відповідь на запитання:

1. Які зміни відбулися в Україні з часу проголошення незалежності?

* Виконайте завдання:

1. Розгляньте карту сучасної України. Відшукайте на ній: а) столицю України; б) найбільші річки України, моря; в) найбільші міста України; г) територію області, де проживаєте ви.

2. Розпитайте своїх батьків, родичів, що вони пам'ятають про події початку 90-х років ХХ століття. Запишіть їхні спогади.

ІСТОРИЯ В СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ

До першого розділу. Знайомство з історією

Гіпократ походить з острова Кос. Народився близько 460 року до н. е. – помер близько 370 року до н. е. Давньогрецький лікар, хірург. Написав чимало праць про правильне харчування, ліки та операції. Його твір «Про повітря, води й місцевості» є цікавим дослідженням, яке заслуговує на увагу.

ПРО ПОВІТРЯ, ВОДИ Й МІСЦЕВОСТІ

25. Щодо зовнішнього вигляду інших скіфів, а саме: щодо подібності їх між собою та неподібності до інших народів, можна сказати те саме, що й про єгиптян, зважаючи на те, що в других це зумовлено пекучістю клімату, а в перших – холодом. Так звана Скіфська пустеля становить рівнину, що рясніє травою, однак на ній немає дерев і вона помірно зрошена: нею течуть великі ріки, які відводять воду зі степів. Тут-то й живуть скіфи; називають їх кочовиками тому, що в них немає домівок, а мешкають вони в будах, у яких найменшими бувають чотириколісні, а решта – шестиколісні; вони навколо закриті **повстю** і влаштовані на зразок помешкань, одні з двома, інші – з трьома відділами; вони не проникні ні для води (дощової), ні для вітрів. У ці вози запрягають по дві і по три пари шутих волів: роги в них не ростуть від холоду. У таких будовах розташовуються жінки, а чоловіки їздять верхи на конях; за ними тягнуться їхні отари овець та корів і табуни коней. На одному місці вони залишаються стільки часу, поки вистачає трави для отар, а коли її не стає, переходять в іншу місцевість. Самі вони їдять варене м'ясо, п'ють кобиляче молоко і їдять «іпаку» (це сир з кобилячого молока). Такий устрій життя і звичаїв скіфів...

(*Людина і довкілля. Антологія: у 2 кн. Кн. 1: Природа і людиність України в пам'ятках світової і національної культури.* – К.: Заповіт, 1995. – С. 59.)

Словник

Повість – виготовлений з вовни цупкий матеріал, який використовують для оббивання чого-небудь, накриття.

До другого розділу. Княжа Русь-Україна

ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ

Фрагмент 2.

У рік 907. Пішов Олег на Греків, Ігоря zostавивши в Києві. Узяв же він множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців, котрі є **пособниками**... І з цими усіма вирушив Олег на конях і кораблях, і було кораблів числом дві тисячі.

І прибув він до Цесарограда, а греки... город заперли. І вийшов Олег на берег. І попустошив він довкола города, і вчинив убивства багатьох греків. І палат багато вони розбили, і церкви попалили. А котрих же брали як полонянників, то одних вони посікали, а других мучили, інших же розстрілювали, а ще інших у море кидали. І багато іншого зла творили руси грекам, як ото звичайно вороги творять.

І повелів Олег воям своїм колеса зробити і поставити кораблі на колеса. А коли настав попутний вітер, напнули вони паруси, рушили з поля, і пішов Олег до города. Побачивши це, греки убоюлися і сказали, виславши послів до

Олега: «Не погубляй город. Ми згоджуємося на данину, як ти ото хочеш». І зупинив Олег воїв, і винесли йому греки їжі і вина, і не взяв він його, бо було воно приготоване з отрутою...

І зажадав Олег, щоб вони данину дали на дві тисячі кораблів по дванадцять гривень на чоловіка, а в кораблі було по сорок мужів. І згодилися греки на це, і стали греки миру просити, щоби не спустошив він Грецької землі...

У рік 912... І жив Олег, мир маючи з усіма землями і князюючи в Києві.

І приспіла осінь, і спом'янув Олег коня свого, якого поставив був годувати, зарікшись не сідати на нього. Бо колись запитував він був волхів і віщунів: «Од чого мені прийдеться померти?». І сказав йому один віщун: «Княже! Кінь, що його ти любиш і їздиш на нім, – од нього тобі померти». Олег же, взявши це собі на ум, сказав: «Ніколи тоді не сяду на коня сього, ані гляну більше на нього». І, проживши декілька літ, він не займав його, поки й на Греків пішов.

А коли вернувся він до Києва і минуло чотири роки, на п'ятий рік спом'янув він коня свого, що од нього, як прорекли були волхви, прийдеться померти Олегові. І призвав він старшого над конюхами, запитуючи: «Де є кінь мій, що його поставив я був годувати і берегти його?». А він сказав: «Умер». Олег тоді посміявся і вкорив віщуну, кажучи: «Неправдиво то говорять волхви, і все те – лжа єсть: кінь умер, а я живий». І повелів він осідлати коня: «Дай-но погляну я на кості його». І приїхав він на місце, де ото лежали його кості голі і череп голий, і зліз він з коня, і посміявся, мовлячи: «Чи од сього черепа смерть мені прийняти?». І наступив він ногою на череп, і, виповзши звідти, змія вжалила його ногу.

І з того, розболівшись, він помер. І плакали по ньому всі люди плачем великим, і понесли його, і погребли його на горі, що зветься Щекавицею. Єсть же могила його й до сьогодні, називається могила та Олеговою...

Словник

Волхви – люди, які вмiли пророкувати майбутнє.

Лжа – неправда, брехня.

Пособник – помічник, той, що допомагає.

До третього розділу. Козацька Україна

Гійом Левассер де Боплан (1600–1673 рр.) – французький інженер, картограф. Народився в Нормандії. Свою діяльність розпочав як військовий інженер. Тривалий час (1630–1647 рр.) мандрував в Україні. Наслідком його 17-річної мандрівки стала поява праці «Опис України», на яку зразу звернули увагу історики, літератори. Боплан був тією людиною, яка прагнула популяризувати нашу державу в Європі: він називав нашу землю Україною, а народ – українським.

Про козаків

...Козаки будують човни, як наші теслі, з перегородками і лавками, а потім просмолюють... Човни їхні дуже довгі, і якби треба було швидко плисти назад, то човен мусив би витратити багато часу на розвертання... Звичайно, на їхньому човні є десять-п'ятнадцять пар весел з кожного боку, і пливуть ті човни швидше, ніж турецькі веслові галери. На човнах також ставлять щоглу, на яку напинають доволі незграбне вітрило, котре розпускають лише в гарну погоду, а при сильному вітрі воліють веслувати. Човни їхні не мають верхньої палуби, і коли наповнюються водою, в'язки очерету, почеплені по обидвох боках бортів, не дають човнові потонути.

Сухарі вони зберігають у великій бочці десяти стіп завдовжки і 4 стопи завширшки, яку добре прив'язують до човна... Також беруть із собою пшоняну кашу і борошко, розмішане на воді, яке їдять, змішавши з пшоном; це для них і наїдок і напиток, він має гіркуватий смак і називається саламаха, тобто смачна страва... Під час цих походів цей люд дуже стриманий, а коли знайдеться між ними в поході якийсь пияк, отаман одразу ж наказує викинути його в море. Їм забороняється брати в морський похід чи на бойові операції горілку: вони дотримуються цього дуже строго...

(Мисан В.О. Джерело: хрестоматія. – К.: Генеза, 1997. – С. 38.)

Словник

Стопа – міра довжини, що дорівнювала приблизно 29 см.

До четвертого розділу. Україна в ХІХ–ХХ століттях

Лист, що надійшов від громадян України до Центрального Комітету Комуністичної партії України

«Дорогий товариш Сталін, ти сам знаєш, що коли не дати машині палива, вона робити не буде, так само і людина. Дорогий товариш Сталін, ти писав у своїй першій вказівці: раніше селянина нужда, злидні, розшарування гвали із села в місто, а тепер на село пустили десятки тисяч тракторів, організували колгоспи, підвищили урожай і покращили умови робітника. А воно, навпаки, тепер злидні, біднота гонить із села в місто на роботу – ради того, щоб прохарчуватись. А наша Україна найбагатша в світі країна, де треба, щоб якнайбільший врожай давала, а вона, навпаки, дає врожаю передвоєнного рівня. Так що те, що пишуть в газетах, є утопія, і тепер всьому не вірять. Дорогий т. Сталін, зверни на це особливу увагу і покращ становище трудящих мас, бо буде в середині країни війна.

Дорогий товариш Сталін, на це треба звернути особливу увагу, бо люд у селі підніме страйк, піде проти Радянської влади і ще трохи так побуде без хліба, голодні, то будуть просто йти і руйнувати колгоспи, розбирати своє власне добро і робити індивідуально, як і раніше робили. Все це примушує робити злидні, убожество, голод, від якого вони тепер пухнуть. Дорогий товариш Сталін, щоб цього не було, треба скоро, дуже скоро – забезпечити село хлібом...»

(Лист до т. Сталіна від студентів хіміко-технологічного технікуму, Дніпропетровськ.)

Словник

Утопія – мрія, вигадка, химера.

До розділу п'ятого. Україна сучасна

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 1

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава...

Стаття 3

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави...

Витяг із Закону України «ПРО ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ»

Стаття 1.

Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського в такій редакції:

«Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду».

Стаття 2.

Встановити, що урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України. Музичне виконання Державного Гімну України здійснюється під час проведення офіційних державних церемоній та інших заходів.

Стаття 3.

Наруга над Державним Гімном України тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

Стаття 4.

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

НАЙВАЖЛИВІШІ ПОДІЇ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

- 988 запровадження християнства в Київській державі
1187 перша літописна згадка назви «Україна»
1199 утворення Галицько-Волинської держави
1240 початок монгольської навали на українські землі. Взяття Києва
1253 коронування Данила Галицького
1561 створення Пересопницького євангелія – першої пам'ятки української писемності
1569 об'єднання Польського королівства з Великим князівством Литовським і створення Речі Посполитої (Львівська унія)
1596 об'єднання православної та католицької церков (Берестейська унія)
1632 відкриття Києво-Могилянського колегіуму (з 1658 – академія)
1648–1657 Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького
1648 перемога війська Б. Хмельницького під Жовтими Водами та Корсунем
1654 Переяславська рада
1709 Полтавська битва
1764 ліквідація Гетьманщини
1775 зруйнування за наказом Катерини II Запорізької Січі
1840 вихід у світ «Кобзаря» Тараса Шевченка
1846–1847 діяльність Кирило-Мефодіївського братства
1848 скасування особистої залежності селян в Австро-Угорщині
1861 скасування кріпосного права в Російській імперії
1914–1918 Перша світова війна
1917 падіння царизму в Росії. Утворення Української Центральної Ради
1918 проголошення України незалежною державою (Четвертий Універсал Центральної Ради)
1921 приєднання західноукраїнських земель до Польщі
1922 утворення СРСР. Вхідження УСРР до складу СРСР
1932–1933 голодомор в Україні
1939–1945 Друга світова війна
1941–1945 Велика Вітчизняна війна
1944 визволення українських земель від нацистських окупантів
1986 аварія на Чорнобильській АЕС
1991 проголошення незалежності України. Вибори першого Президента України, референдум на підтримку незалежності
1996 прийняття Конституції України

Навчальне видання

МИСАН Віктор Олександрович

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**Підручник для 5 класу
загальноосвітніх
навчальних закладів**

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Видання 2-ге, перероблене та доповнене

*Затверджено Міністерством освіти
і науки України*

Відповідальна за випуск *Наталя Заблоцька*
Редактор *Леся Богослов*
Малюнки *Сергія Якутовича,*
Сергія Позняка, Віктора Барибі
Макет і художнє оформлення *Павла Машкова*
Технічний редактор *Валентина Олійник*
Коректори *Лариса Леуська, Любов Федоренко*
Комп'ютерна верстка *Юрія Лебедєва, Людмили Ємець*

Формат 70×100/16. Умов. друк. арк. 14,30.

Обл.-вид. арк. 13,72.

Наклад 253 409 (3-й з-д: 168 400–253 409) прим. Вид. № 1076.
Зам. № 0-0962.

Видавництво «Генеза»,
вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців
серія ДК № 25 від 31.03.2000 р.

Виготовлення фотоформ та друк на
ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11
Свідоцтво ДК № 2891 від 04.07.2007 р.
www.globus-book.com